

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ
ΕΘΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΝΩΣΙΑΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

ΜΟΡΦΕΣ ΕΛΕΓΧΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΣ ΤΥΡΑΛΗ

Τριμελής Επιτροπή:

Ηλίας Νικολόπουλος (επιβλέπων καθηγητής)

Δονάτος Παπαγιάννης

Μελέτιος Μουστάκας

ΑΘΗΝΑ, Ιανουάριος 2018

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Συνομογραφίες	σελ. 4
Εισαγωγή	σελ. 6
Συστήματα ελέγχου συνταγματικότητας στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ	σελ. 7
Βασικά χαρακτηριστικά ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων	σελ. 20
Έλεγχος συνταγματικότητας από κρατικά (μη δικαστικά) όργανα	σελ. 25
Δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας στην Ελλάδα	σελ. 30
Συνταγματικές διατάξεις	σελ. 32
Ιστορική αναδρομή	σελ. 33
Βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα	σελ. 36
Έκταση του ελέγχου	σελ. 40
Αλλοδαπό Δίκαιο	σελ. 44
Δικαστικός έλεγχος αναθεώρησης του Συντάγματος	σελ. 46
Άρθρο 100 παρ. 5 Σ. – Αναθεώρηση 2008	σελ. 47
Μειονεκτήματα και πλεονεκτήματα της νέας διάταξης της παρ. 5 του άρθρου 100	σελ. 52
Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (ΑΕΔ)	σελ. 54
Εξαιρέσεις από το σύστημα του διάχυτου και παρεμπόμπου ελέγχου	σελ. 59
Τα όρια του δικαστικού ελέγχου	σελ. 61
Τεκμήριο συνταγματικότητας των νόμων	σελ. 61
Δικαστικός αυτοπεριορισμός (δικαστική αυτοσυγκράτηση)	σελ. 62

Αστική Ευθύνη	σελ. 64
Πολιτικός ή δικαιοδοτικός χαρακτήρας του ελέγχου	σελ. 65
Αναγκαιότητα ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου	σελ. 67
Επιχειρήματα υπέρ της ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου	σελ. 67
Επιχειρήματα κατά της ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου	σελ. 69
Η τρίτη άποψη: ενίσχυση της θέσης του ΑΕΔ με διατήρηση του διάχυτου ελέγχου συνταγματικότητας	σελ. 72
Κατάργηση κάθε δικαστικού ελέγχου	σελ. 74
Συμπεράσματα – Επίλογος	σελ. 77
Πηγές	σελ. 78

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΕΔ	Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο
ΑΚ	Αστικός Κώδικας
ΑΠ	Άρειος Πάγος
ΑΠΔΠΧ	Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα
Βλ.	Βλέπε
ΔΕΕ	Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης
εδ.	εδάφιο
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕισΝΑΚ	Εισαγωγικός Νόμος του Αστικού Κώδικα
Ελ. Συν.	Ελεγκτικό Συνέδριο
επ.	επόμενα
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής
Ιταλ. Σ.	Ιταλικό Σύνταγμα
ΚΠολΔ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
ν.	νόμος
ΝοΒ	Νομικό Βήμα
ΝΠΔΔ	Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου
ΝΣΚ	Νομικό Συμβούλιο του Κράτους
Ολλ. Σ.	Ολλανδικό Σύνταγμα
Ολ. ΣτΕ	Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας

παρ.	παράγραφος
ΠΑΣΟΚ	Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα
π.δ.	προεδρικό διάταγμα
ΠΝΠ	Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου
ΠτΔ	Πρόεδρος της Δημοκρατίας
πχ.	παραδείγματος χάρη
Σ.	Σύνταγμα
σελ.	σελίδα
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΤοΣ	Το Σύνταγμα
Υ.Κ.	Υπαλληλικός Κώδικας
υπ' αριθμ.	υπ' αριθμόν
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας της Κυβέρνησης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο πλαίσιο του παρόντος πονήματος εξετάζεται ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων. Είναι σημαντικό να δοθούν κάποιες επεξηγήσεις εν είδει ορισμών για έννοιες που αναφέρονται συχνά και αναλύονται εκτενώς στη συνέχεια. Ως συνταγματικότητα νοείται η συμφωνία των νόμων με το Σύνταγμα, τόσο ως προς το περιεχόμενό τους (ουσιαστική συνταγματικότητα), όσο και ως προς τη διαδικασία που ακολουθήθηκε για την παραγωγή τους (τυπική συνταγματικότητα). Ως έλεγχος της (αντι)συνταγματικότητας του νόμου ορίζεται το σύνολο των νομικών ή πολιτικών μέσων για τη διασφάλιση της συνταγματικότητας¹. Αντικείμενο του ελέγχου είναι ο κανόνας δικαίου, δηλαδή ο νόμος.

Στα πρώτα κεφάλαια δίνεται έμφαση στις μορφές με τις οποίες αυτός εμφανίζεται σε διάφορα κράτη, καθώς επίσης και τα γενικά χαρακτηριστικά του. Στη συνέχεια παρουσιάζεται το σύστημα ελέγχου που ισχύει στην Ελλάδα, μέσα από μία σύντομη ιστορική αναδρομή αρχικά κι έπειτα με διεξοδική ανάλυση των στοιχείων που αποτελούν τη μορφή με την οποία εμφανίζεται στη χώρα. Τέλος, γίνεται λόγος, και λόγω της επικείμενης συνταγματικής αναθεώρησης, για το εάν υπάρχει ανάγκη για ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου, ακολουθώντας το πρότυπο των περισσότερων κρατών της Ευρώπης, προβληματισμός στον οποίο η παρούσα εργασία προσπάθησε να δώσει απαντήσεις.

Λέξεις – κλειδιά:

- Ουσιαστική – τυπική συνταγματικότητα
- Έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων
- Διάχυτος – συγκεντρωτικός
- Προληπτικός – κατασταλτικός
- Παρεμπίπτων – κύριος
- Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (ΑΕΔ)
- Συνταγματικό Δικαστήριο

---

¹Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2006

ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΕΛΕΓΧΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΗΠΑ

Ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων άρχισε να εφαρμόζεται για πρώτη φορά στις ΗΠΑ αμέσως μετά τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας. Πολιτειακά δικαστήρια διακήρυξαν ήδη από το 1787 την ανώτερη τυπική ισχύ του Συντάγματος έναντι των κοινών νόμων, αν και η έννοια της υπεροχής του Συντάγματος έχει τις ρίζες της στην Αγγλία, και συγκεκριμένα επί δικτατορίας του Cromwell, όταν το «agreement of the People», που προοριζόταν να αποτελέσει τον καταστατικό χάρτη της χώρας, έθεσε για πρώτη φορά το ζήτημα της υπεροχής του Συντάγματος έναντι του Κοινοβουλίου.

Βέβαια, στο βρετανικό συνταγματικό σύστημα, ο έλεγχος συνταγματικότητας αποκλείεται λόγω της αρχής της υπεροχής του Κοινοβουλίου², σύμφωνα με την οποία δεν υφίσταται κανένα όριο στη νομοθετική εξουσία αυτού να θεσπίζει, καταργεί ή μεταβάλλει οποιονδήποτε κανόνα δικαίου, ενώ έχει το δικαίωμα ακόμα και να καταργήσει τη Βουλή των Λόρδων, κατ' εφαρμογή των Parliament Acts, ή και την ίδια τη Μοναρχία (αν και κάτι τέτοιο δεν φαίνεται εφικτό, εφόσον θα απαιτούσε και τη βασιλική συναίνεση που προφανώς δεν θα δινόταν)³.

Στις ΗΠΑ αντίθετα, όλα τα δικαστήρια ελέγχουν τη συνταγματική νομιμότητα και μπορούν να αρνηθούν την εφαρμογή στη συγκεκριμένη υπόθεση ενός νόμου ως αντισυνταγματικού, χωρίς όμως η απόφασή τους να δεσμεύει τα υπόλοιπα δικαστήρια, εκτός εάν το θέμα φτάσει με την άσκηση ενδίκων μέσων στο μοναδικό Ομοσπονδιακό Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας (Supreme Court). Εάν αυτό διαπιστώσει αντισυνταγματικότητα του νόμου δεν τον εξαφανίζει, αλλά δημιουργεί ένα δεσμευτικό προηγούμενο (αρχή του stare decisis), εξαιτίας του οποίου ο νόμος περιέρχεται στην πραγματικότητα σε αχρησία. Κατά τον τρόπο αυτό μειώνονται στο ελάχιστο οι κίνδυνοι από την έκδοση αντιφατικών αποφάσεων. Το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο ελέγχει αμετάκλητα τη συμφωνία ομοσπονδιακών νόμων και των νόμων των Πολιτειών προς το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα, ενώ τα ανώτατα δικαστήρια των

---

² Το παράδοξο είναι ότι στην Αγγλία τέθηκαν οι βάσεις ανάπτυξης του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας (δηλαδή η ιεραρχική υπεροχή του δικαίου όπως θεσπιζόταν από το κοινοβούλιο και το υψηλό κύρος των Άγγλων δικαστών) και, παρά ταύτα, διαμορφώθηκε στη χώρα πλήρης αντίθεση προς οποιονδήποτε έλεγχο.

³ Κώστας Γ. Μαυριάς, Συνταγματικό Δίκαιο, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, 5^η έκδοση, Αθήνα 2014, σελ. 156 επ.

Πολιτειών ελέγχουν τη συνταγματικότητα των τοπικών νόμων, σε σχέση με το Σύνταγμα της συγκεκριμένης πολιτείας στην οποία ανήκουν, εφόσον δεν παραβιάζονται οι αρχές του ομοσπονδιακού δικαίου.

Μια υπόθεση μπορεί να αχθεί ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου με δύο τρόπους:

A) είτε δυνάμει ενός «writ of certiorari», το οποίο, αιτήσει του έχοντος έννομο συμφέρον, αποτελεί εντολή του Ανώτατου Δικαστηρίου προς κατώτερο δικαστήριο, να του μεταβιβάσει τον φάκελο υπόθεσης, εφόσον κριθεί, κατά διακριτική ευχέρεια από το ίδιο, σκόπιμος ο έλεγχος της προσβαλλόμενης απόφασης.

B) είτε μετά από ασκηθείσα έφεση που, θεωρητικά, αποτελεί δικαίωμα παντός έχοντος έννομο συμφέρον. Στην πραγματικότητα, η αποδοχή της ασκηθείσας έφεσης έχει καταστεί, κατά τη διάρκεια των τελευταίων πέντε δεκαετιών, αντικείμενο διακριτικής ευχέρειας του Δικαστηρίου, σύμφωνα με την πρακτική του, να μη γίνεται δεκτή προς κρίση, έφεση που δεν θέτει κάποιο «ουσιώδες ομοσπονδιακό ζήτημα» (όπως κρίνεται από το ίδιο). Από τις τέσσερις με πέντε χιλιάδες περίπου υποθέσεις που φέρονται ενώπιόν του κάθε χρόνο, το Ανώτατο Δικαστήριο συζητεί τελικά κατ' ουσίαν γύρω στις εκατόν πενήντα με διακόσιες.

Ιστορικά, για πρώτη φορά στις ΗΠΑ εφαρμόστηκε ο διάχυτος και παρεμπόδιων έλεγχος της συνταγματικότητας ομοσπονδιακού νόμου στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, με αφορμή την υπόθεση *Marbury v. Madison* (1803), που έθεσε με σαφήνεια την αρχή του υποχρεωτικού δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων⁴ από όλα τα δικαστήρια. Το ερώτημα που ετέθη με αφορμή την υπόθεση αυτή ήταν αν και η

---

⁴«Ανήκει, γενικά, στη δικαιοδοσία και αποτελεί καθήκον της δικαστικής εξουσίας το να αποφαινεται ως προς το τι αποτελεί νόμο. [Διότι] αυτοί που εφαρμόζουν τον κανόνα δικαίου στις κατ' ιδίαν περιπτώσεις, οφείλουν να τον επεξηγούν και να τον ερμηνεύουν. Όταν συνεπώς δύο νόμοι έρχονται σε σύγκρουση, τα δικαστήρια οφείλουν να αποφαινούνται ως προς το πεδίο εφαρμογής τους. Στην υπόθεση, παραδείγματος χάριν, που νόμος ευρίσκεται αντίθετος προς το Σύνταγμα, σε μια συγκεκριμένη δε περίπτωση θεωρούνται εφαρμοστέοι τόσο ο μιν όσο και το δε, έτσι ώστε το Δικαστήριο να πρέπει να αποφασίσει, είτε να εφαρμόσει τον νόμο αγνοώντας το Σύνταγμα είτε να εφαρμόσει το Σύνταγμα αγνοώντας τον νόμο, οφείλει να προσδιορίσει, ποιος από τους δύο συγκρουόμενους κανόνες δικαίου είναι εφαρμοστέος στη συγκεκριμένη περίπτωση. Πράγμα το οποίο αποτελεί ουσιώδη λειτουργία της δικαστικής εξουσίας. Εάν λοιπόν τα δικαστήρια πρέπει να αναφέρονται στο Σύνταγμα και εάν το Σύνταγμα είναι υπέρτερο κάθε κοινού νόμου, τότε το Σύνταγμα και όχι ο κοινός νόμος θα ρυθμίσει την εκάστοτε συγκεκριμένη περίπτωση κατά την οποία αμφοτέροι τυγχάνουν εφαρμογής» (Μαυριάς, Ανώτατο Δικαστήριο των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, Απόφαση *Marbury v. Madison* (1803), Καθιέρωση του ελέγχου της συνταγματικότητας του νόμου, ΤοΣ, 1979, σελ. 672επ.).

ομοσπονδιακή νομοθεσία μπορούσε να υπαχθεί σε έλεγχο συνταγματικότητας, ζήτημα για το οποίο το Αμερικανικό Σύνταγμα σιωπά.

Το ιστορικό της υπόθεσης έλαβε χώρα το 1801, στο μεταίχμιο δύο προεδρικών θητειών, δηλαδή μετά την αποχώρηση του φεντεραλιστή Προέδρου John Adams και πριν την ανάληψη των καθηκόντων του ως νέου Προέδρου του ρεπουμπλικανού Thomas Jefferson. Ο αποχωρών Πρόεδρος είχε προβεί στην πλήρωση πολλών θέσεων δικαστών με φεντεραλιστές, μεταξύ των οποίων ο John Marshall, υπουργός της κυβέρνησής του, στη θέση του Αρχιδικαστή του Ανώτατου Δικαστηρίου (Supreme Court) και ο William Marbury, στην πολύ ταπεινότερη θέση του Ειρηνοδίκη (Justice of the peace) του District of Columbia. Προκειμένου αυτοί να διοριστούν ήταν απαραίτητο να τους επιδοθεί σφραγισμένο έγγραφο από τον ασκούντα ακόμη υπουργικά καθήκοντα John Marshall. Ο Jefferson αρνήθηκε δια του υπουργού του, James Madison, τη συνέχιση των επιδόσεων των υπόλοιπων εγγράφων διορισμού Ειρηνοδικών, καθώς ο διορισμός τους είχε πραγματοποιηθεί μόλις δύο μέρες πριν ο νέος Πρόεδρος αναλάβει καθήκοντα.

Ο William Marbury προσέφυγε στο Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ ζητώντας να πραγματοποιηθεί ο διορισμός του, επικαλούμενος στην αγωγή του το Judiciary Act του 1789, ορισμένες διατάξεις του οποίου παρείχα στο Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο την ευχέρεια να επιβάλει υποχρεώσεις στους υπουργούς. Ο Jefferson υποστήριξε πως κανένα δικαστήριο, ούτε καν το Ανώτατο Δικαστήριο μπορούσε να τον διατάξει να προβεί σε αυτή την ενέργεια, ο δε Madison αρνήθηκε να εμφανισθεί ενώπιον του Δικαστηρίου. Ο Marshall τέλος ισχυρίστηκε ότι το Judiciary Act ανέθετε στο Ανώτατο Δικαστήριο μια αντισυνταγματική αρμοδιότητα, συνεπώς ο νόμος του 1789 ήταν αντισυνταγματικός και άρα μη εφαρμοστέος από τα δικαστήρια.

Το Ανώτατο Δικαστήριο με τη σειρά του, διαχώρισε τις πράξεις της εκτελεστικής εξουσίας με πολιτικό χαρακτήρα και τις πράξεις που ανήκουν στη διακριτική ευχέρεια της εκτελεστικής εξουσίας και οι οποίες διαφεύγουν της ακυρωτικής αρμοδιότητας του δικαστηρίου. Ως προς την αρμοδιότητά του να ελέγχει τη συμφωνία νόμου ή κυβερνητικής πράξης προς το Σύνταγμα, απεφάνθη ότι διέθετε την εξουσία να κρίνει τη συνταγματικότητα των πράξεων της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας (εισάγοντας έτσι για πρώτη φορά τον έλεγχο συνταγματικότητας των πράξεων αυτών), τόσο επειδή το Σύνταγμα αποτελεί

ανώτερης τυπικής ισχύος νόμο (άρθρο 6), όσο και επειδή η ερμηνεία του νόμου ανήκει στο δικαστήριο⁵. Ως προς την ουσία της υπόθεσης έκρινε ότι, στον βαθμό που η παρ.3 του Judiciary Act του 1789 περιείχε διάταξη αντίθετη προς το Σύνταγμα, απονέμοντας στο Ανώτατο Δικαστήριο αρμοδιότητα την οποία δεν διέθετε από το άρθρο 3 του Συντάγματος, δεν ήταν δυνατή η έκδοση από μέρους της διαταγή για την επίδοση στον William Marbury του εγγράφου διορισμού του⁶.

Σύμφωνα με το σκεπτικό της απόφασης, τα δικαστήρια δεν μπορούν να ασκήσουν αρμοδιότητα που δεν τους απονέμεται ρητά από το Σύνταγμα. Ωστόσο, ένα τέτοιο είδος ελέγχου υφίσταται, όταν ελέγχεται, κατ' αίτηση των ενδιαφερομένων, η συνταγματικότητα νόμου από δικαστήριο είτε πριν από τη θέση του σε ισχύ είτε πριν την εφαρμογή του από δημόσια αρχή. Οπότε οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να ζητήσουν είτε την αναστολή εφαρμογής νόμου ενόψει εκδίκασης υπόθεσης στην οποία θα κριθεί η συνταγματικότητά του είτε, όταν πρόκειται για νόμο που αφορά τα δικαιώματα τα οποία κατοχυρώνει η Πρώτη Τροποποίηση του Συντάγματος (ελευθερία έκφρασης, συνείδησης, θρησκευτική ελευθερία και ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι), να προσβάλουν ευθέως τον νόμο ζητώντας την κήρυξή του ως αντισυνταγματικού.

Στην πρώτη περίπτωση, το δικαστήριο αναστέλλει τη θέση σε ισχύ του νόμου ή απαγορεύει την εφαρμογή του όταν διαπιστώνει ότι συντρέχει λόγος διακινδύνευσης συνταγματικών δικαιωμάτων του αιτούντος, υπάρχει βάσιμη εικασία ότι τα επιχειρήματα του αιτούντος θα γίνουν δεκτά επί της ουσίας στην κύρια δίκη και ότι υφίσταται κίνδυνος να υποστεί ο αιτών ανεπανόρθωτη βλάβη στα συμφέροντά του

---

⁵Σύμφωνα με το σκεπτικό του John Marshall, Προέδρου του ανωτάτου ομοσπονδιακού δικαστηρίου των ΗΠΑ, «το δικαίωμα των δικαστηρίων να εξετάζουν τη συνταγματικότητα των νόμων προκύπτει εξ αυτής της φύσεως του αυστηρού Συντάγματος και εκ της κατά το Σύνταγμα αποστολής της δικαστικής λειτουργίας. Κύριον καθήκον του δικαστού είναι η εφαρμογή των νόμων. Εάν δύο νόμοι ευρίσκονται εν συγκρούσει μεταξύ των, ο δικαστής οφείλει να καθορίσει το πεδίο εφαρμογής εκάστου εξ αυτών, προκειμένης δε της συγκρούσεως μεταξύ συνταγματικού και κοινού νόμου, οφείλει να εφαρμόσει τον υπέρτερονόμον και ούτος είναι ο συνταγματικός νόμος. Διότι το Σύνταγμα ή είναι υπέρτατος και κυρίαρχος νόμος, ανεπίδεκτος μεταβολών δια των συνήθων μέσων, ή είναι εις το επίπεδον των συνήθων νομοθετικών πράξεων και, όπως και όλοι οι άλλοι πράξεις, δύναται εκάστοτε να μεταβάλλεται κατά την αρέσκειαν της νομοθετικής εξουσίας. Εάν η πρώτη άποψις είναι αληθής, τότε μία νομοθετική πράξις αντίθετος προς το Σύνταγμα δεν είναι νόμος· εάν η Δευτέρα άποψις είναι αληθής, τότε τα γραπτά Συντάγματα αποτελούν ματαιάς προσπαθείας του λαού όπως περιορίσουν μίαν εξουσίαν η οποία εξ αυτής της φύσεώς της δεν δύναται να περιορίζεται» (Χρ. Σγουρίτσας, Συνταγματικόν Δίκαιον, Τόμος Β, τεύχος Α', 1962, σελ. 56 επ.)

⁶Κώστας Γ. Μαυριάς, Συνταγματικό Δίκαιο, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, 5^η έκδοση, Αθήνα 2014 σελ. 163 επ.

λόγω μη αναστολής του νόμου ή λόγω εφαρμογής του. Στη δεύτερη περίπτωση, το δικαστήριο κάνει δεκτό, όταν διάταξη προσβάλλει τα δικαιώματα και άλλων που δεν παρίστανται στη δίκη, ότι, λόγω υπέρβασης νομοθετικής εξουσίας, πρέπει να θεωρηθεί αντισυνταγματική και άρα μη εφαρμοστέα.

Καθιερώνοντας τον, μη προβλεπόμενο από ρητή διάταξη του Συντάγματος, έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, ομοσπονδιακών και, υπό προϋποθέσεις, πολιτειακών, η νομολογία του Ανώτατου Δικαστηρίου αποτέλεσε και αποτελεί ουσιώδη παράγοντα λειτουργίας του αμερικανικού συστήματος διακυβέρνησης.

Πράγματι, ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων έδωσε τη δυνατότητα στα αμερικανικά δικαστήρια και, ιδιαίτερα, στο Ανώτατο Δικαστήριο, να διαδραματίσουν σημαντικότατο πολιτικό ρόλο στη ρύθμιση των κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων των ΗΠΑ. Ειδικότερα δε την περίοδο 1880-1937 τάχθηκε εναντίον κάθε νομοθετικής επέμβασης που κατέτεινε στην προστασία δικαιωμάτων των εργαζομένων και των καταναλωτών, θέλοντας να προασπίσει τον φιλελεύθερο χαρακτήρα του αμερικανικού οικονομικού συστήματος. Αυτή ωστόσο η πολιτική του επιρροή περιορίστηκε με τη διακήρυξη του New Deal από τον πρόεδρο Roosevelt, ο οποίος, αποφασισμένος να εφαρμόσει το πρόγραμμά του για την ανόρθωση της αμερικανικής οικονομίας, και συναντώντας αντιδράσεις από πέντε εκ των μελών του Δικαστηρίου, μη μπορώντας να θίξει τη συνταγματικά κατοχυρωμένη ισοβιότητά τους, απείλησε την έκδοση νόμου που θα αύξανε τον αριθμό τους και θα ανέτρεπε την πλειοψηφία του Δικαστηρίου. Ενώπιον της απειλής αυτής, αλλά και της αποδοκιμασίας του από την κοινή γνώμη, το Ανώτατο Δικαστήριο αναγκάστηκε να υποχωρήσει («The switch in time that saved nine»).

Το αμερικανικό σύστημα υιοθέτησαν πρώτες, κατά τον 18^ο αιώνα, χώρες της λατινικής Αμερικής, με κύριο χαρακτηριστικό τον έλεγχο συνταγματικότητας επ' ευκαιρία συγκεκριμένης υπόθεσης και με αποφάσεις δεσμευτικές *inter partes*, ενώ εισήγαγαν και ορισμένες καινοφανείς διαδικασίες, όπως επί παραδείγματι τη θέσπιση του ελέγχου συνταγματικότητας με «λαϊκή αγωγή» (*actio popularis*).

Στον Καναδά, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση μπορεί να ζητήσει από το Ανώτατο Δικαστήριο την έκδοση γνώμης για τη συνταγματικότητα νόμου, ενώ στην Αυστραλία απαντάται όλο και συχνότερα η πρακτική της παραπομπής υποθέσεων

στις οποίες ο εφαρμοστέος νόμος παρουσιάζει πρόβλημα συνταγματικότητας, από τα κατώτερα δικαστήρια ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου.

Στην Ευρώπη, το αμερικανικό σύστημα ακολούθησαν αρχικά η Ελλάδα, η Νορβηγία, η Ιρλανδία, και μετέπειτα η Πορτογαλία, η Δανία, η Ιρλανδία, η Εσθονία και η Ελβετία, η οποία όμως εισήγαγε, κατά το παράδειγμα των χωρών της Λατινικής Αμερικής, και το δικαίωμα ατομικής προσφυγής («προσφυγή δημόσιου δικαίου») κατά διοικητικών πράξεων και νόμων των καντονίων. Σχετικά πρόσφατα προβλέφθηκε για πρώτη φορά το σύστημα του διάχυτου και παρεμπόπτοντος ελέγχου στη Σουηδία και τη Φινλανδία. Στην Ολλανδία απαγορεύεται ρητά (άρθρο 110 Ολλ.Σ.) ο δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων.

Το αμερικανικό πρότυπο της συνταγματικής δικαιοσύνης, παρουσιάζει ορισμένες θεσμικές αδυναμίες. Αφήνει ουσιαστικά να πλανάται επ' αόριστον μια αμφιβολία ως προς τη συνταγματικότητα διάταξης νόμου, αφού η συνταγματικότητά της δεν κρίνεται ποτέ με τρόπο οριστικό και τελεσίδικο και η σχετική δικαστική κρίση έχει σχετική δεσμευτική αξία, δηλαδή παράγει κατ' αρχήν αποτελέσματα μόνο μεταξύ των μερών της δίκης.

Στο αμερικανικό σύστημα αντιπαράθεται το αποκαλούμενο ευρωπαϊκό (ή και αυστριακό), το οποίο στηρίχθηκε στη θεωρία του Χανς Κέλσεν. Ένας από τους κορυφαίους Γερμανούς νομικούς του περασμένου αιώνα, ο Κέλσεν, ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το ζήτημα του ποιος είναι ο τελικός φύλακας του Συντάγματος. Αντιλαμβάνεται την έννομη τάξη ως πυραμίδα κανόνων, δηλαδή ως σύνολο κανόνων δικαίου οι οποίοι κατέχουν διάφορες βαθμίδες, συνδεδεμένες ωστόσο μεταξύ τους έτσι ώστε το περιεχόμενο του κανόνα δικαίου μίας βαθμίδας να συμφωνεί λογικά με τον κανόνα ανώτερης βαθμίδας, διασφαλίζοντας την ενότητα της έννομης τάξης. Συνακόλουθα, προκειμένου να διασφαλισθεί η ενότητα της νομολογίας και η αποτελεσματική ισχύς του δικαίου, το περιεχόμενο των κανόνων οφείλει να συμφωνεί με την ανώτερη βαθμίδα, στην οποία βρίσκεται το Σύνταγμα. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων αποβλέπει ουσιαστικά στην «κανονικότητα», δηλαδή στην τήρηση των διαδικασιών παραγωγής και εκτέλεσης των νόμων και στον σεβασμό του περιεχομένου των διατάξεων που κατοχυρώνουν ατομικά δικαιώματα. Για τον λόγο αυτό άλλωστε προκρίνει το σύστημα του συγκεντρωτικού ελέγχου που

ασκείται από Συνταγματικό Δικαστήριο έναντι του διάχυτου, χωρίς ωστόσο να τον απορρίπτει εντελώς.

Τότε μόνο υπάρχει εγγύηση της συνταγματικής νομιμότητας, όταν διασφαλίζεται διαδικαστικά η ακυρωσιμότητα των πράξεων που παραβιάζουν το Σύνταγμα. Ο Κέλσεν πρέσβευε πως, μόνο σ' ένα όργανο διαφορετικό και ανεξάρτητο από το Κοινοβούλιο αλλά και από κάθε κρατική αρχή, θα πρέπει να ανατεθεί το καθήκον της ακύρωσης των αντισυνταγματικών πράξεων, δηλαδή σε μια δικαιοδοσία ή σε ένα δικαστήριο συνταγματικό. Με δικά του λόγια «η ακύρωση ενός νόμου ισοδυναμεί με θέσπιση ενός γενικού κανόνα, διότι η ακύρωση ενός νόμου έχει τον ίδιο χαρακτήρα γενικότητας που έχει η ψήφισή του, δηλαδή δεν συνιστά η ίδια παρά θέσπιση νόμου με γνώρισμα αρνητικό, άρα λειτουργία νομοθετική. Και ένα δικαστήριο που έχει την εξουσία να ακυρώνει νόμους είναι κατά συνέπεια όργανο της νομοθετικής λειτουργίας»⁷.

Οι απόψεις του Κέλσεν υιοθετήθηκαν αρχικά από την Αυστρία το 1920, οπότε και ιδρύθηκε το πρώτο δικαστήριο συγκεντρωτικού ελέγχου. Ακολούθησαν τα συνταγματικά δικαστήρια της Τσεχοσλοβακίας (1920), της Δεύτερης Ισπανικής Δημοκρατίας (1931), της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης (1919), της Ιρλανδίας (1937). Τα συνταγματικά αυτά δικαστήρια, με εξαίρεση το ιρλανδικό, δεν επεβίωσαν του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μετά τον οποίο η Αυστρία (1945), η Ιταλία (1948) και η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (1949) θεσπίζουν συνταγματικά δικαστήρια, ακολουθούμενες από την Πορτογαλία (1976) και την Ισπανία (1978), ενώ δικαστήρια ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων αποκτούν, η Γαλλία μεν προληπτικού δικαστικού ελέγχου (1958), αλλά και κατασταλτικού ελέγχου από την αναθεώρηση του 2008, η Ελλάδα δε και κατασταλτικού συγκεντρωτικού ελέγχου υπό προϋποθέσεις (1975).

Σήμερα, στην ηπειρωτική Ευρώπη, αλλά και διεθνώς κυριαρχεί το σύστημα του συγκεντρωτικού ελέγχου. Καθοριστικές για τη διάδοση των Συνταγματικών Δικαστηρίων στην κεντρική Ευρώπη ήταν οι εμπειρίες που αποκτήθηκαν κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο με την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι τρεις πρώτες χώρες που ίδρυσαν άλλωστε αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου συνταγματικό

⁷ Αντώνης Μανιτάκης, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο Τόμος Ι, Θεμελιώδεις Έννοιες, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 446 επ.

δικαστήριο ήταν η Γερμανία, η Ιταλία και η Αυστρία. Συνταγματικά δικαστήρια ή ανώτατα δικαστήρια που ασκούν και τη συνταγματική δικαιοδοσία λειτουργούν σήμερα συνολικά σε 20 από τα 27 κράτη – μέλη της ΕΕ, μεταξύ άλλων και στην Ισπανία, Πορτογαλία, Πολωνία, Ιρλανδία, Λουξεμβούργο και Μάλτα.

Στις χώρες υπό την κηδεμονία ή την επιρροή της πρώην Σοβιετικής Ένωσης δεν αναπτύσσεται, κατά κανόνα, συνταγματική δικαιοσύνη, εφόσον το πολίτευμα δεν διέπεται από την αρχή της διάκρισης, αλλά της ενότητας των εξουσιών, αν και σε τρεις από αυτές, τη Γιουγκοσλαβία (1963), την Τσεχοσλοβακία (1968), την Πολωνία (1982) ιδρύονται συνταγματικά δικαστήρια συγκεντρωτικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Το κυρίαρχο χαρακτηριστικό των συστημάτων συγκεντρωτικού δικαστικού ελέγχου είναι η ίδρυση ανώτατου δικαστηρίου επιφορτισμένου με το καθήκον αυτό. Πέραν του ελέγχου της συνταγματικότητας στα δικαστήρια αυτά ανατίθενται, όπως αναδεικνύεται κατωτέρω, και άλλες αρμοδιότητες, προσδίδοντας τοιουτοτρόπως ευρύ περιεχόμενο στην έννοια του συνταγματικού δικαστηρίου.

Αρχικά, στο **γερμανικό** σύστημα, ο έλεγχος από το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο αφορά στη συμφωνία ομοσπονδιακού δικαίου και δικαίου των ομόσπονδων κρατών προς το ομοσπονδιακό σύνταγμα, όπως και του δικαίου των ομόσπονδων κρατών προς το ομοσπονδιακό δίκαιο, όχι όμως και τη συμφωνία του δικαίου ομόσπονδου κράτους προς το Σύνταγμα του ομόσπονδου κράτους.

Στη Γερμανία, κάθε δικαστής οφείλει να ελέγχει τη συνταγματικότητα των κανόνων δικαίου. Και εάν μεν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο συγκεκριμένος νόμος είναι σύμφωνος με το Σύνταγμα, τον εφαρμόζει και εκδίδει απόφαση. Αν πρόκειται για παράβαση του Συντάγματος της Χώρας, αρμόδιο δικαστήριο είναι αυτό της Χώρας, αν όμως πρόκειται για παράβαση του Θεμελιώδους Νόμου (Ομοσπονδιακό Σύνταγμα), αρμόδιο είναι το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο. Το ίδιο ισχύει σε περίπτωση παραβίασης του Θεμελιώδους Νόμου από το δίκαιο μιας Χώρας ή σε περίπτωση σύγκρουσης ορισμένου νόμου μίας Χώρας με ορισμένο ομοσπονδιακό νόμο. Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο επιλαμβάνεται της επίλυσης του ζητήματος συνταγματικότητας ή συμφωνίας του νόμου με το ομοσπονδιακό δίκαιο όταν το ζητήσει η ομοσπονδιακή κυβέρνηση, μία από τις τοπικές κυβερνήσεις ή το ένα τρίτο των μελών της Ομοσπονδιακής Βουλής, ενώ υπάρχει η δυνατότητα

ατομικής προσφυγής ιδιώτη στο Συνταγματικό Δικαστήριο, όταν θίγονται θεμελιώδη δικαιώματά του που κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα.

Στην περίπτωση αυτή (της αντισυνταγματικότητας), η διαδικασία αναστέλλεται και η υπόθεση παραπέμπεται στο Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο, η ίδρυση του οποίου, ως θεσμικού οργάνου, προβλέφθηκε στο Σύνταγμα του 1949. Τα μέλη του Συνταγματικού Δικαστηρίου εκλέγονται από πολιτικά πρόσωπα, ενώ οι αρμοδιότητές του καθορίζονται στο άρθρο 93 και περιλαμβάνουν εκτός από τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων και την επίλυση των διαφορών μεταξύ των πολιτειακών οργάνων και των ομόσπονδων κρατιδίων, και άλλες περιπτώσεις που προβλέπονται από τον Θεμελιώδη Νόμο.

Ο αφηρημένος και κατασταλτικός έλεγχος είναι δυνατός μετά από αίτηση της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης, της Κυβέρνησης μιας Χώρας, ή του ενός τρίτου των μελών της Ομοσπονδιακής Βουλής σε περιπτώσεις διαφωνιών ή αμφισβητήσεων σχετικά με την τυπική και ουσιαστική συμφωνία του ομοσπονδιακού δικαίου ή του δικαίου των Χωρών προς τον Θεμελιώδη Νόμο ή τη συμφωνία του δικαίου των Χωρών με το λοιπό ομοσπονδιακό δίκαιο.

Στην **Ιταλία** το Συνταγματικό Δικαστήριο αποφαινεται για αμφισβητήσεις σχετικά με τη συνταγματικότητα των νόμων και πράξεων με τυπική ισχύ νόμου, ύστερα από παραπομπή μιας υπόθεσης από τα κοινά δικαστήρια – είτε μετά από ένσταση των διαδίκων είτε με πρωτοβουλία του δικαστή – αλλά και σχετικά με τις συγκρούσεις αρμοδιότητας που αφορούν στις εξουσίες του Κράτους και των Περιοχών και τέλος με τις κατηγορίες κατά του Προέδρου της Δημοκρατίας και των Υπουργών (άρθρο 134 Ιταλ.Σ.). Μειονέκτημα του ιταλικού συστήματος πάντως είναι ότι, όπως και στο γερμανικό σύστημα, τα 2/3 των μελών του Συνταγματικού Δικαστηρίου εκλέγονται από τον πολιτικό παράγοντα (άρθρο 135 Ιταλ. Σ.).

Κατά το **πορτογαλικό** δίκαιο, τον προληπτικό έλεγχο δύνανται να ζητήσουν από το Συνταγματικό Δικαστήριο, ο μεν ΠτΔ για διατάξεις διεθνών συνθηκών που του υποβάλλονται προς επικύρωση όπως και για διατάξεις νόμων και νομοθετικών διαταγμάτων αλλά και για διατάξεις διεθνών συμφώνων των οποίων τα εκτελεστικά διατάγματα του υποβάλλονται προς υπογραφή, οι δε Υπουργοί της Δημοκρατίας για νομοθετικά διατάγματα περιφερειακού χαρακτήρα ή διατάξεις κανονιστικών διαταγμάτων γενικών νόμων της Δημοκρατίας που τους υποβάλλονται προς

υπογραφή. Επιπλέον, προληπτικό έλεγχο διατάξεων των διαταγμάτων που εκδίδονται σε εκτέλεση οργανικών νόμων και απευθύνονται στον ΠτΔ μπορούν να ζητήσουν, εκτός από τον ΠτΔ, ο Πρωθυπουργός και το ένα πέμπτο των Βουλευτών της Εθνοσυνέλευσης.

Αφηρημένο κατασταλτικό έλεγχο μπορούν να ζητήσουν από το Συνταγματικό Δικαστήριο, ο ΠτΔ, ο Πρόεδρος της Συνέλευσης της Δημοκρατίας, ο Πρωθυπουργός, ο *Provedor de Justicia* (Διαμεσολαβητής), ο Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας, ένα δέκατο των Αντιπροσώπων της Συνέλευσης της Δημοκρατίας, οι Υπουργοί της Δημοκρατίας, οι περιφερειακές νομοθετικές συνελεύσεις και οι πρόεδροί τους, ή ένα δέκατο των αντιπροσώπων των περιφερειακών νομοθετικών συνελεύσεων σε περίπτωση που η αίτηση κήρυξης διάταξης ως αντισυνταγματικής έχει ως βάση την παραβίαση των δικαιωμάτων των αυτόνομων περιοχών.

Με την κήρυξη νόμου ως αντισυνταγματικού είναι πιθανή η αναβίωση του νόμου ή της διάταξης νόμου που είχε καταργηθεί ακριβώς λόγω αντισυνταγματικότητας, εφόσον εγκριθεί από τα 2/3 τουλάχιστον των παρόντων Βουλευτών, αν ο αριθμός τους είναι ανώτερος από την απόλυτη πλειοψηφία των πράγματι εν ενεργεία Βουλευτών.

Στην **Ισπανία** δεν υπάρχουν συνταγματικά δικαστήρια στις Αυτόνομες Κοινότητες, επομένως το Συνταγματικό Δικαστήριο έχει δικαιοδοσία σε όλη την ισπανική επικράτεια και αποφαινεται για την αντισυνταγματικότητα των πράξεων νομοθετικού περιεχομένου και των νομοθετημάτων, τόσο έναντι του ομοσπονδιακού Συντάγματος όσο και έναντι των Συνταγμάτων των Κοινοτήτων. Αίτηση αφηρημένου και κατασταλτικού ελέγχου της συνταγματικότητας δικαιούνται να υποβάλουν ο Πρόεδρος της Κυβέρνησης, ο Υπερασπιστής του Λαού, πενήντα Βουλευτές, πενήντα Γερουσιαστές, τα συλλογικά εκτελεστικά όργανα των Αυτόνομων Κοινοτήτων και, αν συντρέχει λόγος, οι Συνελεύσεις τους.

Επιπλέον, το Συνταγματικό Δικαστήριο είναι αρμόδιο να επιλύει διαφωνίες σχετικά με τη δικαιοδοσία της Πολιτείας και των Αυτόνομων Κοινοτήτων, καθώς και όσα ζητήματα του ανατίθενται από το Σύνταγμα. Τέλος, εκδικάζει ατομικές προσφυγές («*recursos de amparo*») σχετικές με την προστασία από την παραβίαση των ελευθεριών και δικαιωμάτων που περιλαμβάνονται στο άρθρο 53 του Συντάγματος, υπό τις προϋποθέσεις που ορίζει ο νόμος.

Η Γερμανία, η Ιταλία, η Πορτογαλία και η Ισπανία εισήγαγαν τον συγκεντρωτικό έλεγχο συνταγματικότητας ως κατασταλτικό. Με εξαιρέσεις, όμως, εφόσον ο αφηρημένος δικαστικός έλεγχος μπορεί να έχει προληπτικό χαρακτήρα όπως όταν, κατά το ισπανικό και το γερμανικό σύστημα, ελέγχεται η συμφωνία προς το Σύνταγμα διατάξεων διεθνούς συνθήκης που φέρεται προς κύρωση ή όπως όταν, κατά το ιταλικό σύστημα, πρόκειται για διαφορές που έχουν, αντιστοίχως, χαρακτήρα ομοσπονδιακό ή περιφερειακό, ή όπως όταν, στην Πορτογαλία, αφορά διεθνείς συνθήκες και σύμφωνα, αλλά και νόμους, νομοθετικά και περιφερειακά νομοθετικά διατάγματα. Τα αντίθετα ισχύουν στο γαλλικό σύστημα με τον προληπτικό έλεγχο.

Στη **Γαλλία** ισχύει το συγκεντρωτικό σύστημα, με αφηρημένο έλεγχο συνταγματικότητας⁸. Πρωτεύοντα ρόλο σε αυτό έχει το λεγόμενο «Συνταγματικό Συμβούλιο» (Conseil Constitutionnel), θεσμός που εισήχθη με το Σύνταγμα του 1958 και αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων⁹. Πρόκειται για ένα 9μελές συλλογικό όργανο με δικαιοδοτικό χαρακτήρα, το οποίο εκλέγεται από πολιτικά πρόσωπα και στο οποίο μετέχουν επιπλέον οι προηγούμενοι πρόεδροι της Δημοκρατίας.

Πριν από την έκδοση και δημοσίευση ενός νόμου, μπορεί να τεθεί ερώτηση στο Conseil Constitutionnel, σχετική με τη συνταγματικότητα. Η απόφασή του είναι δεσμευτική για τον νομοθέτη και η αντισυνταγματική διάταξη δεν εφαρμόζεται. Σύμφωνα με το άρθρο 61 του γαλλικού Συντάγματος υποχρεωτικά υποβάλλονται στο Conseil Constitutionnel, μόνο οι οργανικοί νόμοι (των οποίων η έκδοση προβλέπεται σε ειδικές περιπτώσεις από το Σύνταγμα) πριν να εκδοθούν, καθώς και οι Κανονισμοί των κοινοβουλευτικών σωμάτων, για να κριθεί η συνταγματικότητά τους, ενώ είναι δυνατή η υποβολή στην κρίση του των υπολοίπων νόμων πριν να εκδοθούν. Τη δυνατότητα μάλιστα αυτή έχει μόνο ο ΠτΔ, ο Πρωθυπουργός, ο Πρόεδρος της Εθνοσυνέλευσης, ο Πρόεδρος της Γερουσίας ή 60 βουλευτές ή 60 γερουσιαστές. Το Συμβούλιο οφείλει να αποφανθεί μέσα σε ένα μήνα και, εάν το ζητήσει η Κυβέρνηση, μέσα σε οκτώ μέρες. Οι αποφάσεις του δεν προσβάλλονται με ένδικα μέσα.

---

⁸ ΒελισσάριοςΚαράκωστας, Επ. Πρόεδρος Εφετών Δ.Δ., Σύμβουλος ΑΣΕΠ, Επεξεργασία της νομολογίας – Εύα Γαλάνη, Το Σύνταγμα – Ερμηνευτικά σχόλια – Νομολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Έκδοση 2006, σελ. 824 επ.

⁹ Με το προηγούμενο Σύνταγμα του 1946 το μόνο παρεμφερές όργανο ήταν η «Συνταγματική Επιτροπή» με πολύ περιορισμένες αρμοδιότητες.

Πενήντα χρόνια μετά το Σύνταγμα του 1958 εισήχθη στο γαλλικό σύστημα ελέγχου συνταγματικότητας ο κατασταλτικός έλεγχος. Στο άρθρο 61 προστέθηκε το 2008 με οργανικό νόμο το άρθρο 61-1, το οποίο ορίζει ότι όταν, σε εκκρεμή υπόθεση ενώπιον δικαστηρίου, υποστηρίζεται πως νομοθετική διάταξη προσβάλλει δικαιώματα και ελευθερίες που κατοχυρώνει το Σύνταγμα, το Conseil Constitutionnel δύναται να επιληφθεί της υπόθεσης μετά από παραπομπή σε αυτό από τα ανώτατα δικαστήρια (Conseil d' État, Cour de cassation), αποφαινεται δε επ' αυτού εντός ορισμένης προθεσμίας¹⁰.

Στις λοιπές αρμοδιότητες του Conseil Constitutionnel περιλαμβάνονται ο έλεγχος της νομιμότητας της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας και – σε περίπτωση αμφισβήτησης – της εκλογής των βουλευτών και γερουσιαστών καθώς και της τήρησης της διαδικασίας διεξαγωγής δημοψηφίσματος.

Μια ιδιαίτερη περίπτωση είναι η κυπριακή. Στην **Κύπρο** το Σύνταγμα του 1960 προέβλεπε την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου, με συμμετοχή ενός Ελληνοκύπριου και ενός Τουρκοκύπριου δικαστή, υπό την προεδρία αλλοδαπού Προέδρου. Ωστόσο, μετά τα γεγονότα του 1963, την αποχώρηση των Τουρκοκύπριων από τα διάφορα συντεταγμένα όργανα και τη νομοθετική συνένωση του Συνταγματικού και του Ανώτατου Δικαστηρίου με νόμο του 1964, οι σχετικές αρμοδιότητες ασκούνται πλέον από το Ανώτατο Δικαστήριο. Κατά τον τρόπο αυτό, στις μεν πολιτικές και ποινικές υποθέσεις ο κατασταλτικός έλεγχος της συνταγματικότητας ασκείται κατά τρόπο διάχυτο από τα κατά περίπτωση αρμόδια δικαστήρια και τελικά από το Ανώτατο Δικαστήριο κατόπιν άσκησης ενδίκων μέσων, στις δε διοικητικές διαφορές ούτως ή άλλως η δικαιοδοσία ανήκει εξ αρχής στο Ανώτατο Δικαστήριο και έτσι στην εν λόγω περίπτωση ο έλεγχος συνταγματικότητας είναι συγκεντρωτικός.

Επιπλέον, το Ανώτατο Δικαστήριο της Κύπρου ασκεί και άλλες αρμοδιότητες που προσιδιάζουν στο συγκεντρωτικό σύστημα, για παράδειγμα επιλύει τυχόν διαφορές που προκύπτουν από τον κανονισμό των αρμοδιοτήτων μεταξύ των άμεσων οργάνων του κράτους και των δύο κοινοτήτων.

---

¹⁰Κώστας Γ. Μαυριάς, Συνταγματικό Δίκαιο, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, 5^η έκδοση, Αθήνα 2014, σελ. 174 επ.

Η ιδιομορφία της κυπριακής περίπτωσης εντοπίζεται επομένως σε αυτόν τον συμψηφισμό στοιχείων αφενός μεν του προληπτικού και του κατασταλτικού, αφετέρου δε του διάχυτου και συγκεντρωτικού δικαστικού ελέγχου.

ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΕΛΕΓΧΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ

Σε γενικές γραμμές, ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων διενεργείται κατά δύο τρόπους ή συστήματα¹¹: είτε ως διάχυτος και παρεμπόδιων σε συγκεκριμένη υπόθεση, είτε ως συγκεντρωτικός και, επομένως, αφηρημένος.

Ο **διάχυτος** έλεγχος συνταγματικότητας, στηρίζεται σε τρεις ιδέες – κλειδιά¹²:

- 1) στην αντιμετώπιση του Συντάγματος ως θεμελιώδους ή υπέρτατου Νόμου του κράτους, με δεσμευτική ισχύ για όλα τα υποκείμενα στα οποία απευθύνεται και ειδικά για τα άμεσα όργανα του κράτους,
- 2) στον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος από τον οποίο απορρέει και η αυξημένη τυπική ισχύς ή η υπεροχή του έναντι όλων των άλλων κανόνων δικαίου, και
- 3) στη διάκριση των εξουσιών, δηλαδή τη σαφή διάκριση της δικαιοδοτικής λειτουργίας από τη νομοθετική που διασφαλίζει τον δικαιοδοτικό χαρακτήρα του ελέγχου της συνταγματικότητας. Ο δικαστής ασκώντας έλεγχο συνταγματικότητας δεν νομοθετεί, αλλά εξακολουθεί να επιτελεί δικαιοδοτική λειτουργία. Ελέγχει με βάση το Σύνταγμα τις ενέργειες της νομοθετικής λειτουργίας, και, όταν διαπιστώσει την αντίθεση νόμου και Συντάγματος, δεν ακυρώνει τον νόμο, απλώς τον παραμερίζει και δεν τον εφαρμόζει στη συγκεκριμένη διαφορά.

Το σύστημα του διάχυτου δικαστικού ελέγχου εμφανίζει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- 1) Ο έλεγχος είναι διάχυτος (ή αποκεντρωμένος), δηλαδή ασκείται από όλα τα δικαστήρια ανεξαρτήτως βαθμού ή δικαιοδοσίας, όταν καλούνται να εφαρμόσουν ισχύουσα διάταξη νόμου επιλύοντας διαφορά ή αίροντας

---

¹¹Συχνά βέβαια στην ελληνική θεωρία δεν διακρίνονται αυτά τα δύο συστήματα δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων, αλλά αντιμετωπίζονται ως εάν είχαν κοινά χαρακτηριστικά και μεγάλη σύγκλιση μεταξύ τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η μελέτη του Μ.Π. Σταθόπουλου («Ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων», ΝοΒ 1989).

¹²Αντώνης Μανιτάκης, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο Τόμος Ι, Θεμελιώδεις Έννοιες, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 465 επ.

συνταγματική αμφισβήτηση σε συγκεκριμένη υπόθεση, εξοπλισμένα με τα εχέγγυα της δικαστικής ανεξαρτησίας και αμεροληψίας.

- 2) Είναι παρεμπόδιων, διότι ασκείται με αφορμή την εκδίκαση μιας υπόθεσης ενώπιον του δικαστηρίου και όχι ανεξάρτητα από αυτή, ενώ το ζήτημα της αντισυνταγματικότητας μπορεί να τεθεί με πρωτοβουλία των διαδίκων στο εισαγωγικό της δίκης δικόγραφο ή κατ' ένσταση ή να ληφθεί υπόψη αυτεπαγγέλτως από το δικαστήριο σε οποιαδήποτε φάση της δίκης, σε πρώτο ή δεύτερο για πρώτη φορά βαθμό ή ακόμη και στην αναιρετική δίκη. Ο πολίτης δηλαδή, δεν έχει το δικαίωμα μιας «συνταγματικής προσφυγής», ώστε να βάλλει ευθέως κατά του νόμου που μπορεί να τον θίγει.
- 3) Είναι συγκεκριμένος, επειδή ασκείται με αφορμή την εφαρμογή και ερμηνεία της κρίσιμης νομοθετικής διάταξης ή διατάξεων σε μια συγκεκριμένη διαφορά, και η κρίση για την αντισυνταγματικότητα διατυπώνεται πάντα ενόψει των πραγματικών και νομικών περιστατικών της επίδικης διαφοράς και για τις ανάγκες επίλυσής της. Η κρίση περιορίζεται επομένως αποκλειστικά στη συγκεκριμένη διάταξη και στο νόημα που αυτή αποκτά για την επίλυση της διαφοράς, ενώ από άλλο δικαστήριο μπορεί να κριθεί με τρόπο διαφορετικό.
- 4) Είναι δηλωτικός ή διαπιστωτικός, δηλαδή η αντισυνταγματική διάταξη παραμερίζεται και δεν εφαρμόζεται στη συγκεκριμένη διαφορά. Εξακολουθεί ωστόσο να ισχύει και μπορεί να εφαρμοστεί από άλλο δικαστήριο. Η δικαστική κρίση για την αντισυνταγματικότητα της κρινόμενης διάταξης περιέχεται εξάλλου στο σκεπτικό, στη μείζονα πρόταση, και όχι στο διατακτικό της απόφασης, και γι' αυτό δεν παράγει δεδικασμένο. Δεσμεύει όσο δεσμεύει και ένα νομολογιακό προηγούμενο, η ηθικο-δικαιική δεσμευτικότητα του οποίου αυξάνει όσο υψηλότερου βαθμού είναι και το δικαστήριο που κρίνει. Άλλωστε αυτό που κρίνεται αντισυνταγματικό είναι το νόημα της κρίσιμης ή των κρίσιμων διατάξεων που προκύπτει από την εφαρμογή και ερμηνεία τους στην επίδικη διαφορά και μόνο αυτό. Ο δικαστής δεν έχει πάντως καμία εξουσία να ακυρώσει την αντισυνταγματική διάταξη, την οποία απλώς θεωρεί «ανίσχυρη» για την υπόθεση που δικάζει, παραμερίζοντάς την.

Στο σύστημα του **συγκεντρωτικού** ελέγχου, αυτός διενεργείται από ανώτατο δικαστήριο, αρμόδιο να αποφανθεί για τη συνταγματικότητα νόμου ή διάταξης νόμου, κατά παραπομπή σχετικού ερωτήματος από το δικαστήριο που δικάζει υπόθεση όπου πρέπει να εφαρμοσθεί διάταξη νόμου της οποίας αμφισβητείται η συνταγματικότητα. Η απόφαση του ανώτατου δικαστηρίου που κατά κανόνα ονομάζεται Συνταγματικό Δικαστήριο, ισχύει έναντι πάντων και δεσμεύει όλα τα λοιπά δικαστήρια.

- 1) Ο έλεγχος συγκεντρώνεται στο Συνταγματικό δικαστήριο, στο οποίο κάθε άλλο δικαστήριο υποχρεούται να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα πριν την επίλυση της υπόθεσης ενώπιόν του, οφείλει δε να αναμένει την απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου επί του προδικαστικού ερωτήματος και να εκδώσει βάσει αυτής την οριστική του απόφαση. Ακόμη, προβλέπεται άσκηση συνταγματικής προσφυγής, δηλαδή ατομικής προσφυγής απευθείας στο Συνταγματικό Δικαστήριο, όταν μια κρατική πράξη παραβιάζει συνταγματική διάταξη σχετική με την προστασία των συνταγματικών δικαιωμάτων. Το Συνταγματικό Δικαστήριο είναι αρμόδιο να επιλύει άλλες συνταγματικές διαφορές, όπως αυτές που προκύπτουν από την κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ των οργάνων του κράτους (πχ. ΠτΔ και Προέδρου της Βουλής) ή αυτές που προκύπτουν από την κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ ομοσπονδιακού κράτους και ομόσπονδων κρατών. Εφόσον το Συνταγματικό Δικαστήριο κηρύξει αντισυνταγματικό νόμο ή διάταξη νόμου, τους καθιστά ανίσχυρους. Η απόφασή του ισχύει *erga omnes* και δεν υπόκειται σε ένδικα μέσα. Οι ρυθμίσεις ποικίλλουν ως προς το χρονικό σημείο από το οποίο νόμος ή διάταξη νόμου θεωρούνται αντισυνταγματικοί ¹³. Συνήθως η αντισυνταγματικότητα ισχύει από τη δημοσίευση της απόφασης του δικαστηρίου που κηρύσσει την αντισυνταγματικότητα του νόμου ή της διάταξης νόμου, κατ' εξαίρεση (αυστριακό σύστημα) ανατρέχει στο χρονικό σημείο έναρξης ισχύος του νόμου, ενώ υπάρχει και η περίπτωση να τοποθετηθεί σε μελλοντικό σημείο η έναρξη του ανίσχυρου του νόμου ή της διάταξης νόμου. Η τελευταία αυτή περίπτωση αφορά συνήθως συστήματα ελέγχου συνταγματικότητας στα οποία παρέχεται προθεσμία στον νομοθέτη

---

¹³Κώστας Γ. Μαυριάς, Συνταγματικό Δίκαιο, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκουλας, 5^η έκδοση, Αθήνα 2014, σελ. 181 επ.

να συμμορφωθεί με το περιεχόμενο της απόφασης του συνταγματικού δικαστηρίου που κηρύσσει νόμο ή διάταξη νόμου αντισυνταγματικούς και αυτή παρέρχεται άκαρπη, όπως στο αυστριακό σύστημα.

- 2) Είναι κύριος, διότι αποκλειστικό περιεχόμενο της δίκης είναι η αμφισβήτηση της συνταγματικότητας διάταξης νόμου που ανέκυψε μετά από ευθεία προσφυγή στο συνταγματικό δικαστήριο ή μετά την παραπομπή από ένα κοινό δικαστήριο.
- 3) Ο έλεγχος είναι κατά βάση αφηρημένος, δηλαδή ασκείται τις περισσότερες φορές ανεξάρτητα από συγκεκριμένη διαφορά ή εφαρμογή του νόμου.
- 4) Είναι αποφασιστικός, διότι οδηγεί σε ακύρωση της αντισυνταγματικής διάταξης νόμου και ενεργεί έναντι πάντων. Ο αντισυνταγματικός νόμος είναι για το σύστημα αυτό ακυρώσιμος από το Συνταγματικό δικαστήριο και όχι άκυρος, όπως συμβαίνει στο σύστημα του παρεμπίπτοντος ελέγχου.

Ο έλεγχος μπορεί ακόμη να είναι προληπτικός ή κατασταλτικός. Ο **προληπτικός** ασκείται πριν την ψήφιση και έκδοση του νόμου και πάντως πριν από τη θέση του σε ισχύ, έχοντας ως σκοπό τον έλεγχο της συμφωνίας του κανόνα δικαίου προς το Σύνταγμα. Ασκείται από τα όργανα που συμπράττουν στη νομοθετική εξουσία και διακρίνεται σε κοινοβουλευτικό έλεγχο και έλεγχο από τον αρχηγό του κράτους, ενώ αποκαλείται από τη θεωρία και πολιτικός έλεγχος των νόμων. Εκτείνεται στην εσωτερική τυπική και στην ουσιαστική συνταγματικότητα των υπό ψήφιση σχεδίων και προτάσεων νόμων. Όμως, ο προληπτικός έλεγχος μπορεί να ανήκει και σε δικαστήριο οπότε αποτελεί εξαίρεση του κανόνα ότι, ως δικαστικός, είναι κατασταλτικός. Με τον προληπτικό έλεγχο επιτυγχάνεται περισσότερη ασφάλεια δικαίου και αποφεύγεται η ύστερη ανατροπή ήδη διαμορφωμένων καταστάσεων. Κατ' ακριβολογία, δεν πρόκειται για έλεγχο συνταγματικότητας νόμου αλλά μιας πρότασης νόμου.

Ο **κατασταλτικός** έλεγχος λαμβάνει χώρα κατά το στάδιο της εφαρμογής του νόμου, επομένως μετά την ψήφιση, έκδοση και δημοσίευσή του, και ανήκει στα δικαστήρια. Ο κατασταλτικός ταυτίζεται με τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, αφού προκαλείται από τα δικαστήρια, είτε κατ' αίτηση ή ένσταση ενός εκ των

διαδίκων¹⁴, είτε αυτεπαγγέλτως, εφόσον δημιουργείται αμφιβολία στον δικάζοντα για τη συνταγματικότητα της εφαρμοστέας διάταξης νόμου. Τον έλεγχο ωστόσο μπορούν να προκαλέσουν, σε συστήματα συγκεντρωτικού ελέγχου, και άλλα όργανα του κράτους, σε ορισμένες δε περιπτώσεις και ιδιώτες που αποδεικνύουν την ύπαρξη εννόμου συμφέροντος¹⁵. Οι θιασώτες του κατασταλτικού ελέγχου υποστηρίζουν ότι είναι προτιμότερο να μην υπάρχει χρονικός περιορισμός στην άσκηση του ελέγχου, καθώς πολλές περιπτώσεις αντισυνταγματικότητας αποκαλύπτονται για πρώτη φορά κατά την εφαρμογή του νόμου

Ενώ ο προληπτικός έλεγχος είναι πάντοτε αφηρημένος, επομένως κατ' ανάγκη συγκεντρωτικός, ο κατασταλτικός μπορεί να είναι είτε αφηρημένος είτε συγκεκριμένος. Ο κατασταλτικός συγκεντρωτικός έλεγχος μπορεί να συνυπάρχει με διάχυτο και παρεμπύπτοντα έλεγχο, όπως στο μεικτό πορτογαλικό σύστημα. Ή μπορεί να συνυπάρχει και με έλεγχο παράλειψης του νομοθέτη να λάβει τα απαραίτητα μέτρα προς θέσπιση συνταγματικών διατάξεων.

---

¹⁴ Δεν αποκλείεται ακόμη και ο έλεγχος συνταγματικότητας πράξεων των κρατικών οργάνων που συνιστούν προσβολές ατομικών δικαιωμάτων, κατόπιν προσφυγής ιδιώτη.

¹⁵ Κώστας Γ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο, Δίκαιο και Οικονομία*, Π.Ν. Σάκκουλας, 5^η έκδοση, Αθήνα 2014, σελ. 176 επ.

ΕΛΕΓΧΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΑΠΟ ΚΡΑΤΙΚΑ (ΜΗ ΔΙΚΑΣΤΙΚΑ) ΟΡΓΑΝΑ

Η δημόσια διοίκηση οφείλει, καταρχήν, να εφαρμόζει το Σύνταγμα ακόμη και χωρίς τη μεσολάβηση του κοινού νομοθέτη, παρά το ότι κατά τα άλλα, οι αρμοδιότητές καθορίζονται από αυτόν. Πρόκειται για τη λεγόμενη άμεση εφαρμογή του Συντάγματος, η οποία βέβαια προϋποθέτει ότι η άμεσα εφαρμοστέα εκάστοτε διάταξη είναι επαρκώς ορισμένη ώστε να μπορεί να υλοποιηθεί, έστω και κατά ένα μέρος, χωρίς νομοθετική εξειδίκευση¹⁶.

Από τη ρητή συνταγματική πρόβλεψη του δικαστικού ελέγχου δεν μπορεί να συναχθεί κανένα ισχυρό εξ αντιδιαστολής επιχείρημα κατά της άσκησης ελέγχου από άλλα κρατικά όργανα. Αντίθετα, από την ίδια τη φύση του Συντάγματος ως κανονιστικού, απορρέει η υποχρέωση για σεβασμό και τήρησή του όχι μόνο από δικαστικά όργανα αλλά και από όλα τα κρατικά¹⁷.

Η Βουλή, σύμφωνα με το άρθρο 100 του Κανονισμού της¹⁸, αποφασίζει ως προς τη συνταγματικότητα (ουσιαστική και τυπική¹⁹) σχεδίου ή πρότασης νόμου έπειτα από ένσταση αντισυνταγματικότητας – με συγκεκριμένες αντιρρήσεις – που μπορεί να υποβάλει ο Πρόεδρος της Βουλής, κάθε βουλευτής ή μέλος της Κυβέρνησης στο στάδιο της κατ' αρχήν συζήτησης. Πρακτικά, η υποβολή της ένστασης προκαλεί ειδική συζήτηση, επικεντρωμένη στο θέμα της συνταγματικότητας της διάταξης, ωστόσο κατά τα λοιπά δεν πρόκειται για τίποτα περισσότερο από μια κλασική κοινοβουλευτική διαδικασία στην οποία, όπως σε όλες, ακολουθείται η αρχή της

---

¹⁶Η προϋπόθεση αυτή δεν συντρέχει πχ. όταν για την ίδρυση, στελέχωση και λειτουργία ενός κρατικού οργάνου προβλεπόμενου στο Σύνταγμα απαιτείται η ρύθμιση των σχετικών ζητημάτων με οργανωτικό νόμο.

¹⁷Την άποψη αυτή δέχεται και η νομολογία (Ολ. ΣτΕ 1497-8/67, 2102/67).

¹⁸«Ο Πρόεδρος της Βουλής και κάθε βουλευτής ή μέλος της κυβέρνησης μπορεί να ζητήσει, στο στάδιο της καταρχήν συζήτησης, να αποφανθεί η Βουλή αναφορικά με συγκεκριμένες αντιρρήσεις που προβάλλει για τη συνταγματικότητα νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου. Στη συζήτηση της πρότασης της προηγούμενης παραγράφου μετέχουν ένας από αυτούς που τη διατύπωσαν, ένας από τους αντιλέγοντες, οι Πρόεδροι των Κοινοβουλευτικών Ομάδων και οι αρμόδιοι Υπουργοί, καθένας για πέντε (5) λεπτά της ώρας. Η σχετική απόφαση λαμβάνεται αποκλειστικά με ανάταση ή έγερση»

¹⁹Η Βουλή μπορεί να ελέγξει επιπλέον και την εσωτερική τυπική συνταγματικότητα των υπό ψήφιση σχεδίων και προτάσεων νόμων, ενώ δεν μπορεί να γίνει ακόμα λόγος για εξωτερική τυπική συνταγματικότητα εφόσον ο νόμος είναι υπό ψήφιση.

πλειοψηφικής υπεροχής. Η απόφαση της Βουλής περί συνταγματικότητας ή μη δεν δεσμεύει την δικαιοδοτική κρίση, εάν τεθεί ζήτημα δικαστικού ελέγχου του νόμου²⁰.

Εκτός όμως από τη διαδικασία αυτή του άρθρου 100 ζήτημα συνταγματικότητας μπορεί να τεθεί και άτυπα σε κάθε στιγμή της κοινοβουλευτικής διαδικασίας συζήτησης των νόμων από οποιονδήποτε βουλευτή ή μέλος της Κυβέρνησης, χωρίς λήψη σχετικής απόφασης.

Ο ΠτΔ προβαίνει στον έλεγχο της (ουσιαστικής και τυπικής) συνταγματικότητας των νόμων, έχοντας τη διακριτική ευχέρεια έκδοσης ή αναπομπής του νομοσχεδίου ή της πρότασης νόμου (άρθρο 42 παρ.1, 76 παρ. 2 Σ.)²¹. Σήμερα, η συμμετοχή του ΠτΔ εξαντλείται πρακτικά στην άρνηση έκδοσης κανονιστικών διαταγμάτων, όταν ο αρμόδιος υπουργός δεν συμμορφώνεται με τις παρατηρήσεις που έγιναν για το σχέδιο διατάγματος από το ΣτΕ.

Υποστηρίζεται, αν και όχι αναντίρρητα²², ότι και η διοίκηση ασκεί έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων. Οι αντιρρήσεις έγκεινται στο ότι θεωρείται πως καθήκον της διοίκησης είναι η εφαρμογή του νόμου χωρίς έλεγχο συνταγματικότητάς του. Το γεγονός πως δεν υπάρχει κάποια συνταγματική διάταξη που να προβλέπει την αρμοδιότητα της Διοίκησης να διενεργεί έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων, ενώ αντίθετα, αυτός προβλέπεται ρητά για τη δικαστική εξουσία οδηγεί στο συμπέρασμα πως τα όργανα της Διοίκησης δεν έχουν αρμοδιότητα προς τούτο. Με βάση δε, το άρθρο 50 Σ., καθορίζεται το τεκμήριο αρμοδιότητας υπέρ της Βουλής και κατά της Διοίκησης, η οποία ασκεί μόνο τις αρμοδιότητες που της απονέμονται ρητά από το Σύνταγμα και τους νόμους, ενώ στα άρθρα 87 παρ. 2 και 93 παρ.4 θεσπίζεται η υποχρέωση κατασταλτικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων μόνο για τους δικαστές.

---

²⁰http://elawyer.blogspot.gr/2012/11/blog-post_14.html Βασίλης Σωτηρόπουλος, Για ένα Συνταγματικό Δικαστήριο, 14 Νοεμβρίου 2012

²¹Υποστηρίζεται στη θεωρία ότι η αναπομπή τους από τον Πρόεδρο στη Βουλή είναι επιτρεπτή μόνο για παραβάσεις της συνταγματικά προβλεπόμενης νομοπαραγωγικής διαδικασίας (και όχι για λόγους ουσιαστικής αντισυνταγματικότητας). Η άποψη αυτή στηρίζεται στο γεγονός ότι με την αναθεώρηση του 1986 καταργήθηκε η κατά το άρθρο 42 παρ.1 εδ. α' Σ. αρμοδιότητα του Προέδρου για «κύρωση» των νόμων και παρέμειναν μόνο οι αρμοδιότητες έκδοσης και δημοσίευσής τους (Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Συνταγματικό Δίκαιο, Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση με τη συνδρομή Στυλιανού – Ιωάννη Γ. Κουντατζή, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 157 επ.)

²²Ιάκωβος Γ. Μαθιουδάκης, Διοικητικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, ΤοΣ 2/2006, σελ. 1163 επ.

Εξάλλου, οι κατώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι, που είναι ιεραρχικά εξαρτημένοι, δεν δικαιούνται να ελέγξουν τη συνταγματικότητα διάταξης νόμου, αλλά οφείλουν να μην την εφαρμόσουν, ακόμα κι αν διαταχθούν από τους ανωτέρους τους, εφόσον έρχεται σε πασίδηλη αντίθεση με το Σύνταγμα²³. Οι υπάλληλοι επομένως δικαιούνται και υποχρεούνται να προβαίνουν σε έλεγχο αντισυνταγματικότητας, πλην όμως ο έλεγχος αυτός επαφίεται τελικώς στην κρίση του προϊσταμένου. Στην πράξη έλεγχος συνταγματικότητας ασκείται ενίοτε σε υπουργικό επίπεδο, με την αποστολή σχετικών ερωτημάτων προς το ΝΣΚ και την υποβολή σχετικών γνωμοδοτήσεων από το τελευταίο.

Διοικητική αρχή είναι και το Ελεγκτικό Συνέδριο ως προς ορισμένες αρμοδιότητές του, και ως τέτοια είναι αρμόδια για τη γνωμοδότηση για τους νόμους που αφορούν συντάξεις ή αναγνώριση υπηρεσίας για την παροχή σύνταξης. Η γνωμοδότηση δεν δεσμεύει τη Βουλή και περιλαμβάνει έλεγχο της τυπικής και ουσιαστικής αντισυνταγματικότητας του συνταξιοδοτικού νομοσχεδίου. Επίσης, σύμφωνα με την περίοδο β' του Συντάγματος, το Ελεγκτικό Συνέδριο σε επίπεδο κλιμακίου και, μετά από αίτηση ανακλήσεως, σε επίπεδο τμήματος, διενεργεί υποχρεωτικό προληπτικό έλεγχο νομιμότητας συμβάσεων μεγάλης οικονομικής αξίας επί ποινή ακυρότητας, πριν από την υπογραφή τους. Έλεγχο της αντισυνταγματικότητας διενεργεί και το ΣτΕ, ως διοικητική αρχή, ασκώντας την αρμοδιότητα επεξεργασίας των κανονιστικών διαταγμάτων (γνωμοδοτική αρμοδιότητα).

Ο έλεγχος αντισυνταγματικότητας που ασκείται σε δύο αλληπάλλληλα στάδια από τα δύο όργανα που συμπράττουν κατά σειρά στη νομοθετική διαδικασία, τη Βουλή και τον ΠτΔ είναι προληπτικός, ονομάζεται δε και πολιτικός έλεγχος, επειδή ασκείται

---

²³Άρθρο 25 Υ.Κ. «2. Ο υπάλληλος οφείλει να υπακούει στις διαταγές των προϊσταμένων του. Όταν όμως εκτελεί διαταγή, την οποία θεωρεί παράνομη, οφείλει, πριν την εκτελέσει, να αναφέρει εγγράφως την αντίθετη γνώμη του και να εκτελέσει τη διαταγή, χωρίς υπαίτια καθυστέρηση. Η διαταγή δεν προσκτάται νομιμότητα εκ του ότι ο υπάλληλος οφείλει να υπακούσει σε αυτήν.

3. Αν η διαταγή είναι προδήλως αντισυνταγματική ή παράνομη, ο υπάλληλος οφείλει να μην την εκτελέσει και να το αναφέρει χωρίς αναβολή. Όταν σε διαταγή, η οποία προδήλως αντίκειται σε διατάξεις νόμων ή κανονιστικών πράξεων, διατυπώνονται και εξαιρετικοί λόγοι γενικότερου συμφέροντος ή όταν, ύστερα από άρνηση υπακοής σε πρώτη διαταγή που προδήλως αντίκειται σε τέτοιες διατάξεις, ακολουθεί δεύτερη διαταγή που εκθέτει επείγοντες και εξαιρετικούς λόγους γενικότερου συμφέροντος, ο υπάλληλος οφείλει να εκτελέσει τη διαταγή και να αναφέρει συγχρόνως στην προϊσταμένη αρχή εκείνου που τον διέταξε. Επί νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, εφόσον εκείνος που διέταξε είναι το διοικητικό συμβούλιο ή το ανώτατο μονομελές όργανο διοίκησης, η αναφορά υποβάλλεται στον εποπτεύοντα Υπουργό. Εάν εκείνος που διέταξε είναι ο Υπουργός, η αναφορά υποβάλλεται στον Πρωθυπουργό.»

από πολιτικά άμεσα όργανα του κράτους. Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει πως ασκείται με κριτήρια πολιτικά και όχι νομικά. Απλώς δεν προσλαμβάνει τη μορφή αιτιολογημένης δικαστικής απόφασης, αλλά η σχετική, νομική, επιχειρηματολογία καταγράφεται στην κοινοβουλευτική συζήτηση και στα σχετικά πρακτικά ή στο έγγραφο με το οποίο μπορεί να γίνει από τον ΠτΔ αναπομπή προς τη Βουλή ψηφισμένου σχεδίου ή πρότασης νόμου²⁴. Προληπτικός είναι επίσης και ο έλεγχος που ασκείται από το Ελεγκτικό Συνέδριο.

Αντίθετα, ο έλεγχος από το ΣτΕ κατά την επεξεργασία των κανονιστικών διαταγμάτων καθώς και ο έλεγχος από τους διοικητικούς υπαλλήλους είναι κατασταλτικός.

Ωστόσο, ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων από τα παραπάνω όργανα δεν είναι επαρκής ούτε αποτελεσματικός. Αρχικά, ο έλεγχος από τη Βουλή γίνεται με απόφασή της που λαμβάνεται με πλειοψηφία, δηλαδή – δεδομένης της κομματικής πειθαρχίας – με κυβερνητική πλειοψηφία²⁵. Όπως υποστηρίζεται μάλιστα από μερίδα της θεωρίας, η διαδικασία του κοινοβουλευτικού ελέγχου τείνει περισσότερο να εξουδετερώσει τις αντιδράσεις και να νομιμοποιήσει τη θέση της εκάστοτε κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας.

Άλλωστε, ο τρόπος με τον οποίο οργανώνεται ο προληπτικός έλεγχος από τον Κανονισμό της Βουλής μέσω μιας ολιγόλεπτης προφορικής εξέτασης, δείχνει μια προφανή διάθεση αποφυγής του ελέγχου, ώστε αυτός να μην καταστεί πολιτικό και διαδικαστικό όπλο της μειοψηφίας. Αυτή όμως η προσέγγιση υποτιμά τον θεσμικό ρόλο της Βουλής ενισχύει την τάση επέκτασης και εντατικοποίησης του κατασταλτικού – δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας.

---

²⁴Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Αναθεωρημένη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2008

²⁵Σύμφωνα με τον καθηγητή Ε. Βενιζέλο «Ο τρόπος με τον οποίο οργανώνεται ο προληπτικός έλεγχος της συνταγματικότητας από τον Κανονισμό της Βουλής (ολιγόλεπτη προφορική εξέταση) δείχνει μία προφανή διάθεση αποφυγής και παράκαμψης του ελέγχου, έτσι ώστε αυτός να μην καταστεί πολιτικό και διαδικαστικό όπλο της μειοψηφίας. Αυτή όμως η προσέγγιση υποτιμά τον θεσμικό ρόλο της Βουλής και όλο το σύστημα του προληπτικού ελέγχου της συνταγματικότητας, ενισχύοντας την τάση επέκτασης και εντατικοποίησης του κατασταλτικού-δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας. Είναι συνεπώς σκόπιμο, με αναθεώρηση (τροποποίηση) των σχετικών διατάξεων του Κανονισμού, ο έλεγχος αυτός να οργανωθεί με πολύ πιο σοβαρό τρόπο». (Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Αναθεωρημένη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2008, σελ. 240)

Ο έλεγχος από τον ΠτΔ μέσω της δυνατότητας αναπομπής νομοσχεδίων δεν ματαιώνει τη θέσπιση του νόμου, απλώς την αναβάλλει. Πέραν τούτου, ο ΠτΔ δεν επιθυμεί να αντιπαρατεθεί με την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, επομένως δεν έχει ασκήσει την αρμοδιότητά του αυτή σχεδόν ποτέ, τουλάχιστον για θέματα συνταγματικότητας των νόμων.

Ο έλεγχος από τη διοίκηση καταλήγει λόγω της ιεραρχικής της δομής να γίνεται από τον Υπουργό, δηλαδή την Κυβέρνηση, η οποία είτε τον εισηγήθηκε η ίδια στη Βουλή είτε, προκειμένου περί παλαιού νόμου, επιθυμεί την εφαρμογή του, ειδάλως εισηγείται την κατάργησή του. Επιπλέον, η αρχή της δέσμευσης της διοίκησης από το Σύνταγμα μπορεί να θεμελιώσει μόνο την εξουσία των διοικητικών οργάνων που δεν υπόκεινται σε ιεραρχική εξάρτηση και επιπλέον έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν νομικές γνώσεις ή συμβουλές (πχ. υπουργοί) να ελέγξουν τη συνταγματικότητα διάταξης νόμου, την οποία καλούνται να εφαρμόσουν στο πλαίσιο της άσκησης των αρμοδιοτήτων τους.

Τέλος, ο έλεγχος του ΣτΕ και του Ελεγκτικού Συνεδρίου ως μεγάλων σωμάτων της διοίκησης με διοικητικές αρμοδιότητες ασκείται με συμβουλευτική, και όχι με δεσμευτική γνώμη²⁶.

Εσχάτως, παράγοντας ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων θεωρούνται και οι ανεξάρτητες αρχές και κυρίως η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (ΑΠΔΠΧ) και ο Συνήγορος του Πολίτη, με μηδενικές ωστόσο επιπτώσεις στο νομικό κύρος του αντισυνταγματικού νόμου ή στο στάδιο της δημόσιας συζήτησης νομοσχεδίων²⁷.

---

²⁶ Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2006, σελ. 153

²⁷ http://elawyer.blogspot.gr/2012/11/blog-post_14.html Βασίλης Σωτηρόπουλος, Για ένα Συνταγματικό Δικαστήριο, 14 Νοεμβρίου 2012

ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Το θεμέλιο του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα εντοπίζεται στον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος (δηλαδή την αδυναμία αναθεώρησής του από τον κοινό νομοθέτη), που διασφαλίζει την τυπική υπεροχή του έναντι όλων των άλλων κανόνων της Πολιτείας. Ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος είναι αποτέλεσμα της υπερέχουσας τυπικής θέλησης που εκφράζει ο κυρίαρχος λαός ενεργώντας ως φορέας συντακτικής εξουσίας, αποσκοπεί δε στην προστασία των θεμελιωδών αρχών του πολιτεύματος από πράξεις κυβερνητικών κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών που θίγουν ή προσβάλλουν τη μορφή του. Η τυπική και ουσιαστική αυτή αξία του Συντάγματος βέβαια, θα έμενε κενή περιεχομένου, αν ο νομοθέτης ανέλεγκτα μπορούσε να το αγνοεί.

Ο δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας θεωρείται εγγύηση²⁸ του συνταγματικού πολιτεύματος ως δημοκρατικού και φιλελεύθερου. Λειτουργεί ως κυρωτική συνέπεια της ενδεχόμενης παραβίασης του Συντάγματος από τα νομοθετούντα όργανά του και αποσκοπεί στην αποκατάσταση της συνταγματικής νομιμότητας. Δεν εγγυάται μόνο την τήρηση γενικά και αφηρημένα της τυπικής συνταγματικής νομιμότητας αλλά και την προστασία του ουσιαστικού περιεχομένου των διατάξεων που κατοχυρώνουν τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, τις αρχές του πολιτεύματος και της έννομης ρύθμισης της κοινωνικής συμβίωσης, διασφαλίζοντας την πολιτική ενότητα της κοινωνίας.

Η ελληνική συνταγματική θεωρία θεώρησε τον δικαστικό έλεγχο συνταγματικότητας, μηχανισμό προάσπισης των δικαιωμάτων, ισάξιο του δικαιώματος αντιστάσεως, ενώ οι πολίτες τον αντιμετώπισαν ως έσχατο μέσο προάσπισης των συμφερόντων τους. Γι' αυτό και η επίκληση της αντισυνταγματικότητας χρησιμεύει συχνά στους διαδίκους ως επικουρικό όπλο ενίσχυσης των επιχειρημάτων τους και στήριξης του αιτήματος της αγωγής ή των λόγων της αιτήσεως ακυρώσεως. Η προστασία των δικαιωμάτων αυτών ανατέθηκε στη δικαστική εξουσία, καθώς εντός του πλαισίου του

---

²⁸Κατά τον Σαρίπολο «η υπό των δικαστηρίων εξέτασις της συνταγματικότητος των νόμων και η υπ' αυτών μη εφαρμογή νόμου αντισυνταγματικού αποτελεί την σπουδαιότατην εγγύησιν καθ' όσον αφορά εις την τήρησιν των συνταγματικών διατάξεων». Και ο Σγουρίτσας επικυρώνει γράφοντας «Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων δεν αποτελεί εγγύησιν μόνον της τηρήσεως του Συντάγματος, αλλά και του διέποντος το πολίτευμα δικαιοκρατικού πνεύματος, καθ' όσον δι' αυτού εξασφαλίζεται η κατά το δίκαιον άσκησις των κρατικών λειτουργιών και δι' αυτού αποτρέπεται η αυθαιρεσία.» (Χρ. Σγουρίτσας, Συνταγματικόν Δίκαιον, Τόμος Β, τεύχος Α', έκδ. 1962)

«κράτους δικαίου» και της διάκρισης των εξουσιών, διαθέτει τη μεγαλύτερη δυνατή ανεξαρτησία απέναντι στη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία και διατηρεί τις μεγαλύτερες αποστάσεις από πολιτικές επιρροές, παρέχοντας έτσι τα περισσότερα εχέγγυα αμεροληψίας²⁹. Η υπαγωγή ωστόσο της νομοθετικής εξουσίας υπό δικαστικό έλεγχο δεν δηλώνει υποταγή του νομοθέτη στη θέληση του δικαστή, ούτε καθιστά τη δικαστική εξουσία ανώτερη των άλλων. Απλώς όλες οι εξουσίες οφείλουν εξίσου να τηρούν και να σέβονται το Σύνταγμα. Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών αποτελεί το κομβικό σημείο τόσο για τη νομιμοποίηση όσο και για την οριοθέτηση της εξουσίας του δικαστή να ερευνά τη συνταγματικότητα των νόμων.

Στην Ελλάδα ακολουθείται το πρότυπο του αμερικανικού συστήματος και, μολονότι οι ΗΠΑ διαθέτουν διαφορετικό νομικό σύστημα από την Ελλάδα, παρατηρούνται κοινά εξωτερικά γνωρίσματα. Τα δύο συστήματα, χωρίς να γνωρίζει το ένα το άλλο, προχώρησαν σχεδόν ταυτόχρονα στην καθιέρωση ενός πανομοιότυπου συστήματος ελέγχου, ακολουθώντας το ίδιο, σε γενικές γραμμές, σκεπτικό, έχοντας ιδίως όμοια αντίληψη περί πολιτικής ισότητας και ελευθερίας. Και τα δύο εθνικά συστήματα αναζητούν τη νομιμοποίηση στο ίδιο το Σύνταγμα (το οποίο αντιμετωπίζεται ως σύμβολο και εγγύηση εθνικής ανεξαρτησίας και πολιτικής ελευθερίας) και στη δημοκρατική προέλευσή του. Ασκώντας έλεγχο συνταγματικότητας ο δικαστής ουσιαστικά δηλώνει την υποταγή του στη λαϊκή κυριαρχία, όπως αυτή έχει αποτυπωθεί στον Θεμελιώδη Νόμο του κράτους³⁰.

---

³⁰Αντώνης Μανιτάκης, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο Τόμος Ι, Θεμελιώδεις Έννοιες, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 460 επ.

Συνταγματικές Διατάξεις

Στην Ελλάδα επικρατεί το καθεστώς του διάχυτου και παρεμπόδιου δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας. Σύμφωνα με το άρθρο 93 παρ. 4 Σ. «Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενο του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα». Επομένως, κάθε δικαστήριο, από τα Ειρηνοδικεία έως τα ανώτατα δικαστήρια, φέρει την υποχρέωση να ελέγχει παρεμπιπτόντως την (ουσιαστική) συνταγματικότητα των νόμων³¹ και να απέχει από την εφαρμογή νόμων με αντισυνταγματικό περιεχόμενο. Εκτός από το άρθρο αυτό, ο δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας θεμελιώνεται επίσης και στα άρθρα 87 παρ.2 και 100 παρ.1 ε'.

Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων βρίσκει έρεισμα στην αρχή του Κράτους Δικαίου (άρθρο 25 παρ. 1 Συντ.) και της διάκρισης των εξουσιών (άρθρο 26 Συντ.). Ειδικά κατόπιν του άρθρου 26, η δικαστική εξουσία επιφορτίζεται με το καθήκον της έρευνας της συνταγματικότητας των νόμων, επειδή έχει ως αποστολή της την επίλυση των διαφορών με βάση το νόμο, ως ανεξάρτητη και αμερόληπτη εξουσία. Επομένως, ακόμα κι αν δεν υπήρχε η διάταξη του άρθρου 93 παρ.4 Σ., και πάλι ο έλεγχος θα ήταν υποχρεωτικός.

---

³¹Με την εξαίρεση των στρατιωτικών δικαστηρίων, τα οποία, σύμφωνα με το άρθρο 96 παρ. 5 του Συντάγματος, εξαρτούν την εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 93 παρ. 4 του Συντάγματος από την έκδοση σχετικού νόμου.

Ιστορική Αναδρομή

Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα λειτούργησε χωρίς ρητό συνταγματικό έρεισμα από το Σύνταγμα του 1844 μέχρι το Σύνταγμα του 1975, με μόνη εξαίρεση την ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 5 του Συντάγματος του 1927 με την οποία οριζόταν ότι «η αληθής έννοια της διατάξεως είναι ότι τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμον ούτινος το περιεχόμενον αντίκειται προς το Σύνταγμα». Εξαίρεση επίσης αποτελούν τα δικτατορικά συνταγματικά κείμενα του 1968 και 1973, τα οποία όμως ουδέποτε τέθηκαν σε ισχύ.

Το Σύνταγμα του 1975 αποτύπωσε απλώς στο άρθρο 93 παρ. 4 και το άρθρο 87 παρ. 2³² μια μακραίωνη δικαστική πρακτική. Ωστόσο ήταν πάντα αυτονόητη η υποχρέωση των δικαστών να εξετάζουν τη συνταγματικότητα των νόμων, δεδομένου του αυστηρού χαρακτήρα του ελληνικού Συντάγματος.

Ο χαρακτήρας του ελέγχου που ήταν συνδεδεμένος με την προστασία του πολιτεύματος από κυβερνητικές ή νομοθετικές αυθαιρεσίες, φάνηκε ήδη στα συντάγματα της επαναστατικής περιόδου και ειδικά στο Σύνταγμα της Τροιζήνας του 1827, όπου στο τελικό ψήφισμα διακηρύχθηκε ότι «Επ' ουδεμία προφάσει ή περιστάσει δύναται η Βουλή ή η Κυβέρνησις να νομοθετήση ή να ενεργήση τι εναντίον εις το παρόν Πολιτικόν Σύνταγμα».

Η πρώτη ωστόσο ρητή σχετική διάταξη στη συνταγματική ιστορία όχι μόνο της Ελλάδας, αλλά ίσως και του κόσμου, η οποία όρισε ότι «τα δικαστήρια οφείλουν να μην εφαρμόζουν νόμον αντισυνταγματικόν», υπάρχει στο άρθρο 96 του Κρητικού Συντάγματος της 8^{ης} Φεβρουαρίου 1907³³.

Για πρώτη φορά ζήτημα συνταγματικότητας των νόμων στα ελληνικά δικαστήρια τέθηκε στον Άρειο Πάγο το 1847³⁴, με αφορμή μια αντιδικία του δημοσίου με έναν ιδιώτη, ο οποίος διεκδικούσε την κυριότητα αγροτικών εκτάσεων που του είχαν

---

³²Άρθρο 87 παρ. 2 Σ.: «Οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και τους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται σε διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος».

³³«Κώδικες Κρητικής Πολιτείας υπό Ν. Κουσουρελάκη, δικηγόρου 1914 εν Χανίοις εκ του Τυπογραφείου της Κυβερνήσεως»

³⁴ΑΠ 198/1847

παραχωρηθεί με νόμο του κράτους³⁵. Το δημόσιο αιτήθηκε την απόρριψη της αγωγής, με τον ισχυρισμό ότι ο νόμος αυτός ήταν αντισυνταγματικός. Ο Άρειος Πάγος απέρριψε την ένσταση αντισυνταγματικότητας με το σκεπτικό ότι τα δικαστήρια δεν έχουν αρμοδιότητα να εξετάζουν το περιεχόμενο του νομοθετικού κειμένου, αφού δεν είναι δυνατόν να ενήργησε με παράνομο τρόπο η εξουσία που αντιπροσωπεύει την εθνική κυριαρχία, εξ ου και ο δικαστής υποχρεούται να εφαρμόζει τον υφιστάμενο νόμο και να αποφασίζει με βάση αυτόν. Εντέλει ο Άρειος Πάγος δέχτηκε την αγωγή του αγρότη.

Η απόφαση σταθμός σχετικά με τον παρεμπόπτοντα έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων ήταν η 23/1897 του Αρείου Πάγου. Με αφορμή υπόθεση που αφορούσε τη συνταγματικότητα του άρθρου 4 του νόμου ΡΟΓ΄ του 1867, με τον οποίο κηρύχθηκε απαράδεκτη κάθε αξίωση που αφορούσε τις γαίες που βρίσκονταν στη νόμιμη παράμετρο της συνήθους πλημμύρας της λίμνης Κωπαΐδος, ο Άρειος Πάγος ανήρесе απόφαση του Εφετείου Αθηνών, διότι είχε αρνηθεί να εξετάσει την αντισυνταγματικότητα του εν λόγω άρθρου, παραβιάζοντας έτσι το άρθρο 17 Σ., που όριζε ότι κανείς δεν στερείται την ιδιοκτησία του χωρίς προηγούμενη αποζημίωση. Ο Άρειος Πάγος διακήρυξε ότι «όταν διάταξις νόμου αντίκειται εις το Σύνταγμα, ως μεταβάλλουσα δι' απλού νομοθετήματος θεμελιώδη διάταξιν αυτού, δικαιούται το δικαστήριο να μην εφαρμόζη αυτήν εν τω θέματι περί ου δικάζει».

Πάντως, και το Συμβούλιο της Επικρατείας, ήδη με την πρώτη του απόφαση (1/1929³⁶), καθιέρωσε τον δικαστικό έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων. Με την απόφαση αυτή, το ΣτΕ ακύρωσε πράξη απόλυσης αρχιφύλακα της Αστυνομίας Πόλεων, διότι κρίθηκε παρεμπιπτόντως ότι η συγκρότηση του υπηρεσιακού συμβουλίου που έλαβε την απόφαση ήταν αντίθετη στη διάταξη 114 του τότε ισχύοντος Συντάγματος (1927). Την εξουσία άσκησης παρεμπόπτοντος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων την άντλησε από την ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 5 Σ., που υποχρέωνε το δικαστήριο να μην εφαρμόζει νόμο το περιεχόμενο του οποίου αντίκειται στο Σύνταγμα. Τη δυνατότητα όμως να ανάγεται ευθέως στο συνταγματικό κείμενο και να ακυρώνει ατομική διοικητική πράξη που στηρίζεται σε

³⁵Αντώνης Μανιτάκης, Ιστορικά γνωρίσματα και λογικά προαπαιτούμενα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα, ΤοΣ, Τόμος 1, 2003, σελ. 35 επ.

αντισυνταγματική διάταξη νόμου, τη θεμελίωσε στην εξομοίωση της «παραβίασης του Συντάγματος» με την πλημμέλεια της «παράβασης νόμου», κρίνοντας ότι πράξη της διοίκησης που στηρίζεται σε αντισυνταγματικό νόμο είναι ανίσχυρη. Το ΣτΕ όρισε το Σύνταγμα ως θεμελιώδη νόμο του κράτους και διατράνωσε παράλληλα την πρόθεσή του να ενεργεί ως οιονεί συνταγματικό δικαστήριο.

Βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα

Ο διάχυτος και παρεμπόδιων χαρακτήρας του ελέγχου επιτείνεται από το γεγονός, ότι ισχύει παραδοσιακά σύστημα χωρισμού των δικαιοδοσιών, με αποτέλεσμα να υπάρχουν τρία διαφορετικά Ανώτατα Δικαστήρια (ΣτΕ, Ελ. Συν, ΑΠ). Από τον συνδυασμό των διατάξεων 87, 93, 95 και 98 του Συντάγματος προκύπτει πως κάθε δικαστήριο, οποιασδήποτε δικαιοδοσίας, βαθμού και σύνθεσης έχει την αρμοδιότητα να ελέγξει τη συνταγματικότητα ενός νόμου και να μην τον εφαρμόσει αν τον κρίνει αντισυνταγματικό. Στα δικαστήρια αυτά περιλαμβάνονται λοιπόν και τα Ειδικά Δικαστήρια, συγκεκριμένα το Ειδικό Δικαστήριο της ποινικής ευθύνης μελών της Κυβέρνησης, Υφυπουργών και του Προέδρου της Δημοκρατίας (άρθρα 86, 49 παρ.3 Σ.), το Ειδικό Δικαστήριο εκδίκασης αγωγών σχετικά με μισθούς και συντάξεις δικαστικών λειτουργών (άρθρο 88 παρ. 2 Σ.) και το Δικαστήριο αγωγών κακοδικίας (άρθρο 99 Σ.). Επιπλέον περιλαμβάνονται και ειδικά δικαστήρια του κοινού δικαίου, επί παραδείγματι τα εκκλησιαστικά δικαστήρια.

Στα κοινά δικαστήρια, ζήτημα ελέγχου αντισυνταγματικότητας τίθεται στα πλαίσια ορισμένης δίκης, είτε αυτεπαγγέλτως (αφού θεσπίζεται σχετική υποχρέωση στα δικαστήρια, ανεξάρτητα από την προβολή ή μη σχετικού ισχυρισμού από τον διάδικο και μάλιστα το ζήτημα μπορεί να εγείρει οποιοδήποτε μέλος του δικαστηρίου κατά τη διάσκεψη) είτε με πρωτοβουλία των διαδίκων, σε κάθε στάδιο και βαθμό, υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι το ένδικο βοήθημα ή μέσο καθεαυτό έχει υποβληθεί παραδεκτά.

Στην ελληνική έννομη τάξη ο πολίτης δεν έχει το δικαίωμα να στραφεί ευθέως κατά της συνταγματικότητας του νόμου, παρά μόνο στο πλαίσιο μιας ιδιωτικής διαφοράς με άμεσες συνέπειες στον ίδιο και κατόπιν προσφυγής του στα αστικά ή ποινικά δικαστήρια³⁷ ή στο πλαίσιο μιας διοικητικής διαφοράς οπότε προσφεύγει εναντίον του κράτους για κάποια πράξη της εκτελεστικής (και όχι της νομοθετικής) λειτουργίας. Η «ένσταση αντισυνταγματικότητας» είναι ένας νομικός ισχυρισμός, ο οποίος εξετάζεται και αυτεπαγγέλτως από το δικαστήριο σε οποιαδήποτε φάση και στάση της δίκης, ακόμη και αν τίθεται ή προκύπτει για πρώτη φορά στον δεύτερο

---

³⁷Στα πολιτικά δικαστήρια, ο έλεγχος συνταγματικότητας έχει να κάνει με το νόμο βάσιμο του αιτήματος της αγωγής. Στα ποινικά, ο έλεγχος συνδέεται με το νόμο βάσιμο της αγωγής ή με κάποιον λόγο ακύρωσης της διοικητικής πράξης που προσβάλλεται.

βαθμό ή στην αναιρετική δίκη. Η εφαρμογή αντισυνταγματικής διάταξης νόμου ή ο παραμερισμός διάταξης νόμου συνιστά συνεπώς λόγο αναιρέσεως (παράβαση νόμου) σε όσες περιπτώσεις προβλέπεται δικονομικά η άσκηση του ένδικου αυτού μέσου σε κάθε είδους δίκη.

Στα πολιτικά δικαστήρια, ο έλεγχος της συνταγματικότητας μπορεί να λάβει χώρα με αφετηρία την πρώτη συζήτηση της αγωγής στο ακροατήριο, εφόσον το Δικαστήριο προχωρήσει αυτεπάγγελτα στην κατάφαση του δικονομικού αντικειμένου της δίκης (συνδρομή των διαδικαστικών προϋποθέσεων, ανυπαρξία των διαδικαστικών κωλυμάτων) και σε κάθε εφεξής στάση της δίκης, συνεπώς και στην αναιρετική. Στα ποινικά δικαστήρια, θεωρείται πως ο έλεγχος συνταγματικότητας λαμβάνει χώρα σε στάδιο μεταγενέστερο της συζήτησης της υπόθεσης στο ακροατήριο ή της εισαγωγής ενώπιον του Δικαστικού Συμβουλίου, ενώ δεν αρκεί η κίνηση της ποινικής δίωξης³⁸.

Έτσι, όλα τα δικαστήρια μπορούν να απέχουν από την εφαρμογή νόμου που κρίνουν ότι έρχεται κατά περιεχόμενο σε αντίθεση με το Σύνταγμα, αλλά μόνο παρεμπιπτόντως χωρίς να μπορούν να ελέγξουν την συνταγματικότητα της διαδικασίας παραγωγής αυτού του νόμου (αφού ελέγχουν μόνο το "περιεχόμενό του") και κυρίως, χωρίς να μπορούν να τον ακυρώσουν. Απλώς ο νόμος δεν εφαρμόζεται από το δικαστήριο στη συγκεκριμένη περίπτωση, ενώ μπορεί να εφαρμοστεί από όλα τα άλλα δικαστήρια εφόσον θεωρείται συνταγματικός από αυτά. Τα δικαστήρια δεν δεσμεύονται από τις αποφάσεις άλλων δικαστηρίων³⁹ για το ζήτημα της συνταγματικότητας των νόμων.

Η διαπίστωση αντισυνταγματικότητας δεν επιφέρει αυτόματη ακύρωση όλων των διοικητικών πράξεων που ακολούθησαν τη δημοσίευση του νόμου και στηρίχθηκαν στην αντισυνταγματική διάταξη⁴⁰. Οι κανονιστικές πράξεις μπορούν να ελεγχθούν παρεμπιπτόντως οποτεδήποτε, αν όμως πρόκειται για ατομικές, εκείνες μετά την πάροδο της προθεσμίας τους δεν μπορούν να ελεγχθούν ούτε παρεμπιπτόντως έστω

³⁸Δημήτριος Γ. Ζημιανίτης, Ο παρεμπιπτόν δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην πολιτική και την ποινική δίκη: χρονική οριοθέτηση, ΝοΒ 2000, σελ. 767 επ.

³⁹Η ελληνική έννομη τάξη άλλωστε δεν παραδέχεται τη νομολογία ως πηγή δικαίου.

⁴⁰Εφόσον με αμετάκλητη δικαστική απόφαση ακυρώθηκε διοικητική πράξη λόγω του ότι στηρίχθηκε σε αντισυνταγματική διάταξη νόμου, η αρμόδια διοικητική αρχή υποχρεούται να ανακαλέσει τις λοιπές όμοιου περιεχομένου ατομικές πράξεις, εφόσον υποβληθεί μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα αίτηση από τον έχοντα έννομο συμφέρον. Η ανάκληση μπορεί να αποκλειστεί αν συντρέχουν λόγοι υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος ή ανάγκη προστασίας καλόπιστα αποκτημένων δικαιωμάτων τρίτων.

κι αν η ενδεχόμενη πλημμέλειά τους συνίσταται στην αντίθεσή τους προς συνταγματικές διατάξεις.

Περαιτέρω συνέπεια του διάχυτου και παρεμπόμπου χαρακτήρα του δικαστικού ελέγχου στην Ελλάδα είναι ότι ο έλεγχος είναι συγκεκριμένος, αφορά δηλαδή μόνο τη διάταξη νόμου που είναι κρίσιμη για την επίλυση της εκάστοτε επίδικης διαφοράς.

Τίθεται ωστόσο το ζήτημα ποια διάταξη οφείλει να εφαρμόσει το δικαστήριο στην ένδικη κάθε φορά υπόθεση, αφού παραμερίσει την αντισυνταγματική διάταξη⁴¹. Μία λύση που ακολουθείται είναι η εφαρμογή προϊσχύσαντος νόμου που ρύθμιζε το ίδιο ζήτημα πριν από τον υπό κρίση νόμο⁴², ή, αν δεν υπάρχει τέτοιος, η εφαρμογή ήδη υφιστάμενης γενικής διάταξης. Αν δεν υπάρχει ούτε παρόμοια διάταξη, θα εφαρμοστούν αναλογικά άλλες ρυθμίσεις, σχετικές με παρεμφερή θέματα. Στις ανωτέρω περιπτώσεις φυσικά, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η διάταξη που θα εφαρμοστεί να μην έχει κριθεί και αυτή ως αντισυνταγματική.

Από την τυχόν γενικευμένη άρνηση των δικαστηρίων να εφαρμόσουν μια διάταξη νόμου την οποία κρίνουν αντισυνταγματική, δημιουργούνται συχνά ζητήματα και ανισότητες μεταξύ των ενδιαφερομένων. Η ασφαλέστερη οδός για την επίλυση των προβλημάτων αυτών είναι η συνολική αντιμετώπιση του ζητήματος από τον νομοθέτη, με την κατάργηση της αντισυνταγματικής διάταξης και τη θέσπιση νέων ρυθμίσεων με βάση το σκεπτικό των σχετικών δικαστικών αποφάσεων. Εάν όμως ο νομοθέτης παραλείπει να πράξει ως άνω, δεν υπάρχει τρόπος να υποχρεωθεί προς τούτο, ενώ και αν αποφασίσει να δραστηριοποιηθεί διαθέτει ευρύ περιθώριο εκτίμησης. Όταν διαπιστώνει πως από την εφαρμογή στο παρελθόν αντισυνταγματικών διατάξεων νόμου δημιουργήθηκαν αδικίες εις βάρος κατηγορίας προσώπων, δεν εμποδίζεται καταρχήν, προχωρώντας στην άρση των αδικιών αυτών, να λάβει υπόψη τις διαμορφωμένες στο μεταξύ συνθήκες και να καθορίσει το είδος και την έκταση της αποκατάστασης.

---

⁴¹Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Συνταγματικό Δίκαιο, Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση με τη συνδρομή Στυλιανού – Ιωάννη Γ. Κουτνατζή, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 152 επ.

⁴²Τούτο συμβαίνει μόνο εφόσον ο νομοθέτης συνέδεσε προφανώς την κατάργηση του παλαιού δικαίου με νέες διατάξεις, επιθυμούσε δηλαδή την αντικατάσταση του νόμου και όχι την κατάργησή του. Επομένως δεν τίθεται θέμα «αναβίωσης» νόμου, αφού η αναβίωση προϋποθέτει ότι έχει προηγηθεί κατάργηση, προϋποθέτει δηλαδή εντέλει την – αρχική τουλάχιστον – εγκυρότητα του ακυρώσιμου καταργητικού νομοθετήματος.

Ωστόσο, ένας νόμος δεν πρέπει να θεωρηθεί αντισυνταγματικός αν μπορεί να ερμηνευθεί κατά τρόπο σύμφωνο με το Σύνταγμα. Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία αποσκοπεί στο να εξαφανίσει αντιφάσεις μεταξύ του Συντάγματος και του νόμου και άρα να εμποδίσει την κήρυξη ενός νόμου ως αντισυνταγματικού, επιλέγοντας την οδό της συνταγματικής προσαρμογής του κανόνα δικαίου. Κατά τη χαρακτηριστική διατύπωση μιας από τις πρώτες αποφάσεις του γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, «ένας νόμος δεν πρέπει να ακυρώνεται όταν μπορεί να ερμηνευτεί σε αρμονία προς το Σύνταγμα».

Ο δικαστής πρέπει να καταλήξει σε μία συγκεκριμένη ερμηνεία την οποία θεωρεί σωστή και της οποίας προϋπόθεση είναι η συμφωνία με το Σύνταγμα. Εφόσον διαπιστώσει ότι αυτή η ερμηνεία αντίκειται στο Σύνταγμα είναι υποχρεωμένος να την απορρίψει, δηλαδή να μην την εφαρμόσει σε αυτή την περίπτωση και αναγκάζεται να αναζητήσει μια νέα ερμηνεία. Το κύριο πρόβλημα της σύμφωνης με το Σύνταγμα ερμηνείας είναι ότι τα δικαστήρια, στην προσπάθειά τους να εναρμονίσουν τις κοινές διατάξεις προς τις συνταγματικές επιταγές, οδηγούνται συχνά σε υπερβάσεις των θεμιτών ορίων της ερμηνείας. Αποδίδουν δηλαδή στις κοινές αυτές διατάξεις αντίθετο περιεχόμενο από αυτό που ήθελε να τους αποδώσει ο νομοθέτης, καταστρατηγώντας έτσι την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών: ο δικαστής επεμβαίνει έτσι αδικαιολόγητα στο έργο του νομοθέτη, προσδιορίζοντας ο ίδιος το νέο και διαφορετικό κανονιστικό περιεχόμενο με το οποίο θα ισχύσουν οι διατάξεις που υπέστησαν την «ερμηνεία» αυτή.

Έκταση του ελέγχου

Ο έλεγχος συνταγματικότητας του νόμου περιλαμβάνει έλεγχο σε κάθε γραπτό κανόνα δικαίου (τυπικό νόμο, κανονιστική πράξη της Διοίκησης, ΠΝΠ, Κανονισμό της Βουλής, εθιμικούς και αλλοδαπούς κανόνες δικαίου), αλλά όχι στο ενωσιακό δίκαιο, στις κυβερνητικές πράξεις και το συνταγματικό έθιμο. Κριτήριο του ελέγχου συνταγματικότητας είναι αποκλειστικά οι διατάξεις του τυπικού Συντάγματος, οι οποίες είναι ισοδύναμες και ισόκυρες μεταξύ τους⁴³ και άρα δεν μπορούν να καταστούν ποτέ αντικείμενο ελέγχου. Η διάκριση μεταξύ αναθεωρήσιμων και μη διατάξεων, δεν δημιουργεί ιεραρχική σχέση μεταξύ τους.

Αντικείμενο του ελέγχου είναι οι υπάρχοντες νόμοι. Δεν αποκλείεται ωστόσο να υπάρξει παραβίαση του Συντάγματος μέσω νομοθετικής παράλειψης, όταν συγκεκριμένη συνταγματική διάταξη επιτάσσει την έκδοση εκτελεστικού νόμου με ορισμένο περιεχόμενο, αλλά ο νομοθέτης αδρανεύει. Στις περιπτώσεις αυτές δεν είναι εφικτή η υποκατάσταση της ελλείπουσας νομοθετικής ρύθμισης με δικαστική απόφαση, αφού κάτι τέτοιο θα προσέκρουε στην αρχή της διάκρισης των λειτουργιών. Ούτε και η άσκηση ένδικου βοηθήματος με αίτημα ευθέως την αναγνώριση της αντισυνταγματικότητας της νομοθετικής παράλειψης είναι όμως δυνατή, επειδή παρόμοιο ένδικο βοήθημα δεν προβλέπεται στην ελληνική έννομη τάξη. Εάν πάντως η συνταγματική επιταγή έχει περιεχόμενο επαρκώς καθορισμένο, ώστε να είναι εφικτή η νομολογιακή εξειδίκευσή της, μπορεί να υπάρξει άμεση εφαρμογή του Συντάγματος ξεπερνώντας τη νομοθετική αδράνεια, μετά την πάροδο της προθεσμίας που τυχόν θέτει ρητά η σχετική συνταγματική διάταξη, ή, σε κάθε περίπτωση, μετά την πάροδο εύλογου χρόνου από τη θέσπιση της τελευταίας (χωρίς ίσως η πάροδος εύλογου χρόνου να είναι αναγκαία)⁴⁴.

Η συνταγματικότητα έχει δύο βασικές όψεις: τυπική και ουσιαστική. Τα δικαστήρια έχουν υποχρέωση να εξετάζουν μόνο την ουσιαστική συνταγματικότητα, κάτι που ορίζεται ρητώς στο άρθρο 93 παρ.4 (όπου επιτάσσεται η μη εφαρμογή από τα

⁴³Ολ. ΣτΕ 292/1984: προσέφυγε δικαστικός λειτουργός με την αιτίαση πως η μερικότερη διάταξη της παραγράφου 5 του άρθρου 90 Σ. που προβλέπει επιλογή από το Υπουργικό Συμβούλιο των δικαστών που θα προαχθούν στα προεδρεία των Ανώτατων Δικαστηρίων κλπ, έρχεται σε αντίθεση με τις βασικές συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν την ανεξαρτησία της δικαστικής λειτουργίας, γιατί την υπονομεύει.

⁴⁴Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Συνταγματικό Δίκαιο, Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση με τη συνδρομή Στυλιανού – Ιωάννη Γ. Κουτνατζή, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 139

δικαστήρια νόμων με αντισυνταγματικό περιεχόμενο, αποκλεισμένου έτσι εξ αντιδιαστολής του ελέγχου της νομοπαραγωγικής διαδικασίας), όπως επίσης και στο άρθρο 100 παρ. 1 στοιχείο ε' («ουσιαστική αντισυνταγματικότητα»). Ως ουσιαστική συνταγματικότητα νοείται η συμφωνία του περιεχομένου των διατάξεων του κοινού νόμου με το περιεχόμενο των συνταγματικών διατάξεων. Ο έλεγχος αυτής είναι κατά νομική ακριβολογία έλεγχος μη αντίθεσης και όχι έλεγχος συμφωνίας⁴⁵.

Σε ό, τι αφορά την τυπική αντισυνταγματικότητα, τα δικαστήρια δεν δικαιούνται να εξετάζουν παρά μόνο την ύπαρξη των όρων του υποστατού του νόμου, την τήρηση δηλαδή των διαδικαστικών κανόνων που τίθενται από το Σύνταγμα ως προς τη θέσπιση των υποδεέστερων κανόνων δικαίου, κατά βάση των τυπικών νόμων, που προέρχονται από την άσκηση της νομοθετικής λειτουργίας. Δεν ελέγχουν συνεπώς την ορθότητα των επιλογών του νομοθέτη, ούτε τη σκοπιμότητά τους. Η τυπική αντισυνταγματικότητα διακρίνεται σε εσωτερική και εξωτερική⁴⁶.

Από τα δικαστήρια ελέγχεται μόνο η εξωτερική συνταγματικότητα, καθώς μόνο τότε δεν θεωρείται ως επέμβαση στα *interna corporis* της Βουλής⁴⁷ (εσωτερικά στοιχεία του νόμου). Τα εξωτερικά τυπικά στοιχεία του νόμου είναι όσα του προσδίδουν μορφή και υπόσταση νόμου, δηλαδή η ψήφισή του από τη Βουλή, η έκδοσή του από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, η δημοσίευση στο ΦΕΚ. Ο έλεγχος αυτών δεν προβλέπεται ρητά, αφού θεωρείται αυτονόητος. Ένα κείμενο που στερείται τα εν λόγω στοιχεία, δεν έχει ούτε επίφαση νομιμότητας και δεσμευτικότητας και δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη ούτε συνεπώς να εφαρμοσθεί ως νόμος από κανένα κρατικό όργανο.

Κατά την κρατούσα γνώμη, έχει δημιουργηθεί συνταγματικό έθιμο, που αποκλείει τον έλεγχο της εσωτερικής τυπικής συνταγματικότητας. Αυτό είναι λογικό,

---

⁴⁵ Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, Αναθεωρημένη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2008

⁴⁶ Χαράλαμπος Χρυσανθάκης, Εύη Γαλάνη, Πέτρος Πανταζόπουλος, *Εισηγήσεις Συνταγματικού Δικαίου – Οργάνωση του Κράτους, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ΕΣΔΑ, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007

⁴⁷ Εξαίρεση από τα παραπάνω αποτελεί η γνωμοδότηση του Ελεγκτικού Συνεδρίου επί των συνταξιοδοτικών νομοσχεδίων, σύμφωνα με το άρθρο 73 παρ. 2 Σ. Το ίδιο το Ελεγκτικό Συνέδριο τη θεωρεί ως στοιχείο της εξωτερικής τυπικής αντισυνταγματικότητας, δηλαδή ως στοιχείο της υπόστασης του νόμου που ανάγεται στην αρμοδιότητα του νομοθετικού οργάνου. Αντίθετα το ΣτΕ το θεωρεί στοιχείο της εσωτερικής τυπικής συνταγματικότητας. Το ΑΕΔ αίροντας τη σχετική αμφισβήτηση φαίνεται να δέχεται την άποψη του Ελεγκτικού Συνεδρίου. (ΑΕΔ 4/1988)

δεδομένου ότι η διαδικασία που ακολουθείται από τη Βουλή για την ψήφιση των νόμων είναι καθαρά υπόθεση του νομοθετικού σώματος και η δικαστική εξουσία αρνείται να επέμβει βάσει της αρχής διάκρισης των εξουσιών και της αυτονομίας της Βουλής, χωρίς να υπάρχει ρητή συνταγματική εξουσιοδότηση. Ωστόσο υπάρχει μια μειοψηφία που στηρίζει την επέκταση του ελέγχου συνταγματικότητας και στα *interna corporis*. Στα *interna corporis* συγκαταλέγονται τα ζητήματα που εξετάζονται κατά προτεραιότητα και αποκλειστικότητα, πχ. τα σχετικά με την κατάθεση τροπολογιών ή τροποποίηση κειμένων νόμων. Επιπλέον, κατά την κρατούσα στη νομολογία γνώμη, στα *interna corporis* εντάσσεται η τήρηση των διατάξεων του άρθρου 72 παρ. 1 Σ., σχετικά με τα ζητήματα αποκλειστικής νομοθετικής αρμοδιότητας της ολομέλειας της Βουλής, καθώς και γενικά των διαδικαστικών διατάξεων σχετικά με την ψήφιση των νόμων, όπως αυτές των άρθρων 73 παρ. 3 και 75 Σ. (διαδικασία και προϋποθέσεις εισαγωγής πρότασης νόμου για συζήτηση από τη Βουλή).

Γίνεται νομολογιακά δεκτό ότι δεν ελέγχεται από τα δικαστήρια η τυχόν παραβίαση της επιταγής του άρθρου 74 παρ. 5 εδ. β' γ' να μην εισάγονται για συζήτηση στη Βουλή ούτε νομοσχέδια ή προτάσεις νόμων που περιέχουν διατάξεις άσχετες με το κύριο αντικείμενό τους, ούτε προσθήκες ή τροπολογίες άσχετες με το κύριο αντικείμενο του νομοσχεδίου ή της πρότασης νόμου. Σε ό, τι αφορά το άρθρο 74 παρ. 5 Σ., η παραδοχή αυτή είναι δικαιολογημένη, αφού το εδάφιο στ' προσθέτει ότι «σε περίπτωση αμφισβήτησης αποφαινεται η Βουλή», αποκλείοντας έτσι έμμεσα τον δικαστικό έλεγχο.

Ωστόσο πέρα από τη γενική αρχή της μη παρεμβολής άσχετων διατάξεων σε τυπικό νόμο υπάρχει μια σειρά επιμέρους συνταγματικών διατάξεων, οι οποίες περιέχουν επιφύλαξη υπέρ του νόμου και ταυτόχρονα την απαίτηση να είναι ο νόμος αυτός «ειδικός». Τούτο δεν μπορεί παρά να σημαίνει ότι ο νόμος πρέπει να έχει το συγκεκριμένο θέμα ως αποκλειστικό αντικείμενο, δηλαδή απαγορεύεται η παρεμβολή άσχετων διατάξεων και επιπλέον ότι η παρεμβολή αυτή, στις παραπάνω περιπτώσεις, ελέγχεται δικαστικά. Διαφορετικά η ρήτρα του «ειδικού» νόμου χάνει κάθε κανονιστικό περιεχόμενο, αφού υποβαθμίζεται σε περιττή επανάληψη του γενικού κανόνα του άρθρου 74 παρ. 5 Σ. Εξάλλου η ύπαρξη άσχετων με το κύριο αντικείμενο του νόμου διατάξεων προκύπτει από το περιεχόμενό του και συνεπώς ο σχετικός δικαστικός έλεγχος δεν εκφεύγει από το πλαίσιο του άρθρου 93 παρ. 4 Σ.

Σε κάθε περίπτωση, την κρατούσα νομολογία που αποκλείει τον δικαστικό έλεγχο των εσωτερικών τυπικών στοιχείων του νόμου φαίνεται να οριοθετούν οι αποφάσεις της Ολομέλειας του ΣτΕ ως προς τη συνταγματικότητα του πρώτου μνημονίου. Σύμφωνα με τις αποφάσεις αυτές οι όροι εφαρμογής των συνταγματικών διατάξεων δεν ανάγονται στα *interna corporis* του νομοθετικού σώματος, με αποτέλεσμα η συνδρομή τους να υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο⁴⁸.

Δεν ελέγχεται δικαστικά η συνδρομή των συνταγματικών όρων άσκησης των εξαιρετικών νομοθετικών αρμοδιοτήτων της εκτελεστικής λειτουργίας, δηλαδή της «ανάγκης» για την έκδοση πράξεων νομοθετικού περιεχομένου κατά τα άρθρα 44 παρ.1 και 48 παρ. 5 Σ.

Αντίθετα, δεν εντάσσονται στα *interna corporis* τα άρθρα του Συντάγματος που προβλέπουν τη συμμετοχή και άλλων οργάνων κατά την παραγωγή των νόμων ή ρυθμίζουν τη λήψη έκτακτων νομοθετικών μέτρων από τον ΠτΔ (πχ άρθρα 75, 44 Σ.).

---

⁴⁸Κώστας Χ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση με τη συνδρομή Στυλιανού – Ιωάννη Γ. Κουτνατζή, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 141 επ.

Αλλοδαπό δίκαιο

Όταν ο δικαστής αντιμετωπίζει μία ένδικη σχέση με στοιχεία αλλοδαπότητας, στην οποία το αλλοδαπό δίκαιο υποδεικνύεται ως εφαρμοστέο, αυτό το δίκαιο είναι που εφαρμόζεται κατ' αρχήν στο σύνολό του, όπως αυτό ισχύει στη χώρα της οποίας αποτελεί εσωτερικό δίκαιο. Αναφορικά με την εφαρμογή αλλοδαπού δικαίου⁴⁹, αυτό υπόκειται σε διπλό έλεγχο. Αφενός ελέγχεται η ενδεχόμενη αντίθεση της κρίσιμης διάταξης του αλλοδαπού κοινού νόμου προς το Σύνταγμα του ίδιου κράτους, υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι προβλέπεται σε αυτό η δυνατότητα δικαστικού ελέγχου της αντισυνταγματικότητας. Αφετέρου ελέγχεται και η τυχόν αντίθεση του εφαρμοστέου αλλοδαπού δικαίου, ακόμα και του αλλοδαπού Συντάγματος, με την ελληνική έννομη τάξη.

Ζήτημα ελέγχου συνταγματικότητας αλλοδαπού δικαίου υπάρχει κατά κανόνα ενώπιον πολιτικών δικαστηρίων, ενώ σπάνιες είναι οι περιπτώσεις ζητήματος σε ποινικά ή διοικητικά δικαστήρια. Ωστόσο, προκύπτει ο προβληματισμός κατά πόσο μπορεί το ελληνικό δικαστήριο να ελέγξει τη συνταγματικότητα αλλοδαπού νόμου, ακόμη κι όταν ο έλεγχος συνταγματικότητας δεν επιτρέπεται στο κράτος του οποίου αποτελεί εσωτερικό δίκαιο. Στην περίπτωση αυτή, λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι το αλλοδαπό δίκαιο εφαρμόζεται στο σύνολό του όπως ισχύει στο κράτος προέλευσής του, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι δεν είναι δυνατός ο έλεγχος συνταγματικότητας όταν δεν επιτρέπεται στο κράτος αυτό, τα όρια του ελέγχου δηλαδή καθορίζονται από το δημόσιο δίκαιο που εφαρμόζεται εκεί⁵⁰.

Το άρθρο 28 παρ.1 Σ. είναι αρκετά σαφές, προσδίδοντας στο διεθνές δίκαιο «υπερνομοθετική» αλλά όχι «υπερσυνταγματική» ισχύ. Εντούτοις τίθεται ζήτημα όταν πρόκειται για την ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου και τη συμφωνία του με το εθνικό Σύνταγμα. Με την ερμηνευτική διάταξη του άρθρου 28 διασφαλίζεται η συμμετοχή της Ελλάδας στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, βασικό τμήμα της οποίας είναι η ενιαία και ομοιόμορφη εφαρμογή και η υπεροχή των κανόνων του ενωσιακού δικαίου. Άλλωστε, ο εθνικός δικαστής λειτουργεί και ως ενωσιακός, έχοντας την υποχρέωση να παραπέμπει στο ΔΕΕ ερωτήματα σε σχέση με

⁴⁹Άρθρα 4 επ. ΑΚ

⁵⁰Β. Βασιλακάκης, Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας του αλλοδαπού δικαίου, Το Σ. 1990, σελ. 181 επ.

την ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου. Το ΔΕΕ βέβαια επαναλαμβάνει σταθερά την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου σε σχέση με το εθνικό, συμπεριλαμβανομένων και των Συνταγμάτων των κρατών μελών.

Δικαστικός έλεγχος αναθεώρησης του Συντάγματος

Η αναθεώρηση του Συντάγματος ελέγχεται δικαστικά (ΑΕΔ 11/2003), αν και καμία συνταγματική διάταξη που είναι προϊόν αναθεώρησης δεν έχει ακόμη κριθεί ότι πάσχει. Τον έλεγχο αυτό πρέπει να ασκούν όλα τα δικαστήρια, ακριβώς όπως ασκούν τον έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων.

Τα δικαστήρια οφείλουν να ελέγχουν την τήρηση τόσο των ουσιαστικών όσο και των διαδικαστικών περιορισμών για την αναθεώρηση του Συντάγματος. Ο έλεγχος περιλαμβάνει και την τήρηση της αναθεωρητικής διαδικασίας. Εάν διαπιστωθεί ότι η αναθεώρηση έγινε κατά παρέκκλιση αυτής της διαδικασίας, τα δικαστήρια έχουν τη νομική υποχρέωση να μην εφαρμόσουν τις αναθεωρημένες διατάξεις.

Ο έλεγχος της ουσιαστικής αντισυνταγματικότητας αφορά το αν οι νέες διατάξεις ανήκουν στο ρυθμιστικό πεδίο των συνταγματικών διατάξεων που δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση. Τέτοιες δεν είναι μόνον όσες αναφέρει το άρθρο 110 παρ.1, αλλά και όσες δεν κηρύσσει αναθεωρητέες η πρώτη βουλή⁵¹.

---

⁵¹Αντώνης Μ. Παντελής, Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, 3^η Έκδοση, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2016, σελ. 429 επ.

Άρθρο 100 παρ. 5 Σ. – Αναθεώρηση 2008

Ο Ευ. Βενιζέλος κατά την αναθεώρηση του 2008 επέμεινε πως η κρίση περί αντισυνταγματικότητας του νόμου πρέπει να διατυπώνεται από το Ανώτατο Δικαστήριο αντιπροσωπευτικά και έγκυρα, δηλαδή από την Ολομέλεια, και άρα ο έλεγχος της συνταγματικότητας να οργανωθεί στο επίπεδο αυτό. Με τα δεδομένα αυτά, η Επιτροπή Αναθεώρησης πρότεινε κατά πλειοψηφία στην Ολομέλεια της Βουλής την αναθεώρηση του άρθρου 100, με την προσθήκη παραγράφου και την οργάνωση της δίκης περί συνταγματικότητας στο επίπεδο των Ολομελειών των Ανωτάτων Δικαστηρίων, διατηρουμένου του συστήματος του διάχτου ελέγχου.

Ήδη στην Εισηγητική Έκθεση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. το 1998 αναφέρεται ότι η ανάθεση του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στις Ολομέλειες των Ανωτάτων Δικαστηρίων συνιστά σημαντική καινοτομία, προκειμένου να επιταχυνθεί η επίλυση των συνταγματικών διαφορών και να περιβληθεί με το κύρος της Ολομέλειας.

Αρχικά βέβαια ο Βενιζέλος είχε προτείνει να προστεθεί παράγραφος 5 στο άρθρο 100 του Συντάγματος «που να αφορά τον ειδικό τρόπο οργάνωσης αυτών των δικών στις Ολομέλειες των Ανωτάτων Δικαστηρίων, έτσι ώστε και να διασφαλίζεται το δικαίωμα δικαστικής ακρόασης σε αυτούς που έχουν έννομο συμφέρον όχι σε σχέση με την εκδικαζόμενη υπόθεση αλλά σε σχέση με το κρινόμενο ζήτημα συνταγματικότητας». Πρότεινε δηλαδή την αναγωγή σε συνταγματικό επίπεδο της διάταξης του άρθρου 1 παρ. 1 του ν. 2479/1997 που προβλέπει παρέμβαση του Υπουργού Δικαιοσύνης και προσώπων με έννομο συμφέρον σε σχέση με την κρίση συνταγματικότητας, εφόσον το ζήτημα αυτό εκκρεμεί σε δίκη ενώπιον άλλου δικαστηρίου ή δικαστικού σχηματισμού του ίδιου κλάδου της δικαιοσύνης στην οποία είναι διάδικοι.

Το εν λόγω περιεχόμενο της αναθεωρητικής προτάσεως άρχισε όμως να αλλοιώνεται. Ενώ αρχικά η αναθεωρητική πρόταση επεδίωκε την ανάγκη οργάνωσης της δίκης σε επίπεδο Ολομέλειας του Ανώτατου Δικαστηρίου κατά το πρότυπο του άρθρου 1 παρ. 1 του ν. 2479/1997, στη συνέχεια ως δικαιολογητική βάση προεβλήθη η δυσπιστία προς τα τμήματα των Ανωτάτων Δικαστηρίων. Ο Μ. Σταθόπουλος, τότε Υπουργός Δικαιοσύνης, προέβαλε την ανάγκη να ενισχυθούν οι δυνατότητες άμυνας της Βουλής, διότι σύμφωνα με το τότε ισχύον σύστημα ένα ολιγομελές δικαστήριο μπορούσε να αυθαιρέτησε, κρίνοντας ένα νόμο αντισυνταγματικό. Τα όργανα της

νομοθετικής ή εκτελεστικής λειτουργίας έπρεπε να έχουν τη δυνατότητα να προκαλούν την παραπομπή της υπόθεσης στην Ολομέλεια του οικείου Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Στη συζήτηση στη Βουλή υπήρξαν αντιδράσεις από την τότε αντιπολίτευση. Ο Π. Παυλόπουλος υποστήριξε ότι η κρίση περί αντισυνταγματικότητας από τις Ολομέλειες των Ανωτάτων Δικαστηρίων θα μπορούσε να ρυθμιστεί με κοινό νόμο και ότι υπάρχει κίνδυνος να επιβαρυνθούν οι Ολομέλειες με μεγάλο όγκο υποθέσεων, με συνέπεια την επιβράδυνση στην απονομή της δικαιοσύνης. Ο Α. Σκυλλάκος σημείωσε ότι η επιχειρούμενη ρύθμιση γίνεται λόγω της ενόχλησης που προκαλεί η νομολογία του Ε' Τμήματος του ΣτΕ σε θέματα περιβάλλοντος. Η δε εξειδίκευση των δικαστών στα θέματα της αρμοδιότητας των Τμημάτων που υπηρετούν αποτελεί εγγύηση για ορθότερες λύσεις από αυτές που δίνει η Ολομέλεια.

Με το ζήτημα της συνταγματικής αναθεώρησης ασχολήθηκαν οι διοικητικές Ολομέλειες του Αρείου Πάγου και του ΣτΕ. Ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου πρότεινε να αφεθεί η σχετική ρύθμιση στον κοινό νομοθέτη. Η διοικητική Ολομέλεια του Α.Π. δεν πήρε τελικά θέση. Η διοικητική Ολομέλεια του ΣτΕ διατύπωσε τις απόψεις της στα πρακτικά 6/2000 και 4/2001.

Με το πρακτικό **6/2000** η Διοικητική Ολομέλεια του ΣτΕ ασχολήθηκε, κατά την προηγούμενη αναθεώρηση του Συντάγματος, με το ζήτημα, μέχρι ποίου σημείου επιτρέπεται να μεταρρυθμιστεί το ισχύον σύστημα του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια.

Κατά τη γνώμη της πλειοψηφίας, η διάταξη της παραγράφου 4 του άρθρου 93 του Συντάγματος επιβάλλει στα δικαστήρια την υποχρέωση να μην εφαρμόζουν νόμο με περιεχόμενο που αντίκειται στο Σύνταγμα και κατά τούτο συνιστά ειδικότερη εκδήλωση της αρχής του Κράτους Δικαίου. Κατά τα λοιπά, η διάταξη αυτή καθ' εαυτήν δεν κατοχυρώνει συγκεκριμένο σύστημα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, αλλά ο ισχύων διάχυτος τρόπος εκδικάσεως των συνταγματικών διαφορών προκύπτει από την παράλειψη συγκεντρώσεως του ελέγχου σε ένα δικαστήριο. Η διάταξη της περιπτώσεως ε' της παραγράφου 1 του άρθρου 100 κατοχυρώνει μόνο την αρμοδιότητα των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων, του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, να εκφέρουν κρίση περί αντισυνταγματικότητας διατάξεων τυπικού νόμου και,

περαιτέρω, σε περίπτωση εκδόσεως αντιθέτων αποφάσεων των ως άνω Δικαστηρίων, την αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου να αίρει την αμφισβήτηση. Συνεπώς, η Διοικητική Ολομέλεια του ΣτΕ δέχθηκε κατά πλειοψηφία, ότι η αναθεωρητική Βουλή μπορεί να καταστήσει τα Ανώτατα Δικαστήρια αποκλειστικώς αρμόδια, και μάλιστα σε σχηματισμό Ολομέλειας, να κρίνουν διατάξεις νόμου ως αντισυνταγματικές.

Ως προς το ζήτημα της μεταρρυθμίσεως του ισχύοντος τότε συστήματος η πλειοψηφία των μελών δέχτηκε τα εξής: ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων αποτελεί ουσιώδες στοιχείο των μηχανισμών ελέγχου και ισορροπιών που χαρακτηρίζουν τα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα. Δύο είναι τα βασικά πρότυπα οργανώσεως του ελέγχου αυτού, το σύστημα του διάχυτου και το σύστημα του συγκεντρωτικού ελέγχου.

Κατά το μακρό χρονικό διάστημα της εφαρμογής του συστήματος δεν παρατηρήθηκαν αισθητές επεμβάσεις στο χώρο της νομοθετικής εξουσίας από τα δικαστήρια με ιδεολογικοπολιτικό υπόβαθρο. Από την άλλη πλευρά, με το σύστημα αυτό έχουν εξοικειωθεί οι παράγοντες της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας, ο νομικός κόσμος και οι πολίτες. Στους τελευταίους μάλιστα έχει εμπεδωθεί το αίσθημα, ότι με το ισχόν σύστημα παρέχεται άμεση προστασία. Για την αντιμετώπιση ορισμένων αδυναμιών του διάχυτου κατασταλτικού ελέγχου είναι δυνατόν να προβλεφθεί από τον κοινό νομοθέτη η ανάθεση στο Συμβούλιο της Επικρατείας και στον Άρειο Πάγο της αρμοδιότητας να αποφαινούνται επί της συνταγματικότητας συγκεκριμένης διατάξεως τυπικού νόμου που απασχολεί κατώτερο δικαστήριο της οικείας δικαιοδοσίας, ύστερα από προδικαστικό ερώτημα το οποίο θα έχει την ευχέρεια να υποβάλλει το κατώτερο δικαστήριο. Παρατηρείται δε ότι έχει ήδη προβλεφθεί η δυνατότητα παρεμβάσεως τρίτων προσώπων ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου και των Ολομελειών των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων στις δίκες, στις οποίες τίθεται ζήτημα αν διάταξη τυπικού νόμου είναι σύμφωνη προς το Σύνταγμα (βλ. άρθρο 1 παρ. 1 του ν. 2479/1997).

Από τα προεκτεθέντα προέκυπτε, κατά τη γνώμη της πλειοψηφίας, ότι δεν ενδείκνυται, τόσο για ιστορικούς όσο και για ουσιαστικούς λόγους, οποιαδήποτε μεταβολή σε επίπεδο Συντάγματος, η οποία θα αναιρούσε τα βασικά χαρακτηριστικά του ισχύοντος συστήματος με την αφαίρεση από τα κατώτερα δικαστήρια της

αρμοδιότητας να ελέγχουν και για αντισυνταγματικότητα τις διατάξεις που καλούνται να εφαρμόσουν.

Με το πρακτικό **4/2001** η Διοικητική Ολομέλεια του ΣτΕ ασχολήθηκε με το ειδικότερο ζήτημα της κατανομής της αρμοδιότητας του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων μεταξύ Ολομελείας και Τμημάτων. Η πλειοψηφία της Ολομελείας δέχθηκε ότι υπό την τότε ισχύουσα συνταγματική διάταξη ο κοινός νομοθέτης μπορεί να επιφυλάξει στην Ολομέλεια του οικείου Ανώτατου Δικαστηρίου την αρμοδιότητα να αποφαινεται οριστικά επί της ουσιαστικής αντισυνταγματικότητας διατάξεως τυπικού νόμου, όταν Τμήμα του Δικαστηρίου άγεται σε κρίση αντισυνταγματικότητας. Τούτο άλλωστε προβλέπεται ευθέως για τον Άρειο Πάγο με το άρθρο 563 παρ. 2 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας και εφαρμόζεται και στο Συμβούλιο της Επικρατείας (άρθρο 14 παρ. 2 π.δ. 18/1989) με τη διαδικασία παραπομπής ζητήματος ή υποθέσεως λόγω «μείζονος σπουδαιότητας». Το γεγονός, ότι τόσο τα Τμήματα όσο και η Ολομέλεια αποτελούν δικαστικούς σχηματισμούς του ίδιου δικαστηρίου στερεί από οποιοδήποτε έρεισμα την εκδοχή που διαβλέπει παράβαση της αρχής του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Με δεδομένο, ότι ο κοινός νομοθέτης μπορεί να ρυθμίσει ελευθέρως τη διαδικασία παραπομπής ζητήματος αντισυνταγματικότητας από τα Τμήματα στην Ολομέλεια των Ανωτάτων Δικαστηρίων, δεν κρίνεται σκόπιμο να περιληφθεί στο Σύνταγμα η προτεινόμενη παράγραφος 5 που μπορεί να προκαλέσει υπέρμετρη αύξηση των εκδικαζομένων από την Ολομέλεια υποθέσεων, χωρίς δυνατότητα διορθώσεως του δικονομικού συστήματος. Ο κίνδυνος αυτός εμφανίζεται πιθανότερος για το Συμβούλιο της Επικρατείας, όπου με τα προβλεπόμενα ένδικα βοηθήματα και μέσα (αίτηση ακυρώσεως, αίτηση αναιρέσεως, έφεση, προσφυγή ουσίας) προβάλλονται συχνότερα λόγοι αντισυνταγματικότητας νόμων που καλύπτουν μεγαλύτερη ποικιλία θεμάτων. Ακόμη πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η προτεινόμενη ρύθμιση είναι ατελής, εφόσον δεν αντιμετωπίζει την αντίθεση τυπικού νόμου προς διεθνείς Συνθήκες που έχουν αντίστοιχες με το Σύνταγμα διατάξεις (π.χ. Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου).

Το πρακτικό **621/2002** της Ολομελείας και οι αποφάσεις 2905-09/2003 του Γ' Τμήματος του ΣτΕ ασχολήθηκαν αρχικώς με το ζήτημα της ενδεχόμενης αντισυνταγματικότητας του 100 παρ. 5 Συντ. λόγω πλημμελούς τηρήσεως της αναθεωρητικής διαδικασίας. Έγινε δεκτό ότι η κρίση του Συμβουλίου της

Επικρατείας για την αντισυνταγματικότητα διάταξης τυπικού νόμου νομίμως ανατίθεται στο δικαστικό σχηματισμό της Ολομελείας του.

Η τελευταία συνταγματική αναθεώρηση, ως προς την αρμοδιότητα της Ολομελείας των τριών Ανώτατων Δικαστηρίων της Χώρας να αποφαινούνται οριστικώς για την αντισυνταγματικότητα τυπικού νόμου, επήλθε, αφού τηρήθηκε η διαδικασία του άρθρου 110 του Συντάγματος, εφόσον είχε προταθεί με τη νόμιμη πλειοψηφία, σε δύο ψηφοφορίες, από την προηγούμενη της αναθεωρητικής Βουλή (βλ. Πρακτικά Ολομελείας Βουλής, Συνεδριάσεις ΡΑΕ΄ της 20ής Μαΐου 1998 και ΡΞ΄ της 24ης Ιουνίου 1998). Είναι δε χωρίς νομική σημασία για το κύρος της συνταγματικής αναθεώρησης το ζήτημα αν, νομοτεχνικώς, μετά την αναθεώρηση, η νέα διάταξη έπρεπε να προστεθεί στο άρθρο 100 ή στο άρθρο 93 παρ. 4 του Συντάγματος, δεδομένου, άλλωστε, ότι και οι δύο αυτές συνταγματικές διατάξεις δεν συγκαταλέγονται, σύμφωνα με το άρθρο 110 παρ. 1 του Συντάγματος, μεταξύ εκείνων που δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση, ενώ η κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ ολομελείας και τμημάτων ανώτατου δικαστηρίου είναι αντικείμενο ακόμη και του κοινού νομοθέτη. Συνεπώς νομίμως, κατά συνταγματική επιταγή (άρθρο 100 παρ. 5), ζήτημα αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου, που ανέκυψε κατά την εκδίκαση υπόθεσης ενώπιον τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας, παραπέμπεται υποχρεωτικώς για επίλυση στην Ολομέλειά του.

Η μεταρρύθμιση του συστήματος διάχυτου και παρεμπόδιου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων προς την κατεύθυνση της καλύτερης δικονομικής οργάνωσής του βρίσκεται μέσα στα κατά το άρθρο 110 παρ. 1 Σ. όρια της αναθεωρητικής εξουσίας. Ως αυτονόητο αντιμετώπισε το θέμα και ο σχηματισμός διαταγμάτων της Ολομελείας του Συμβουλίου της Επικρατείας η οποία δέχθηκε ότι τόσο οι διατάξεις του άρθρου 93 παρ. 4 όσο και του άρθρου 100 Σ. «δεν συγκαταλέγονται, σύμφωνα με το άρθρο 110 παρ. 1 του Συντάγματος, μεταξύ εκείνων που δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση», χωρίς να αισθανθεί καμία ανάγκη για περαιτέρω ανάπτυξη.

Με την παρ. 5 του άρθρου 100 του Συντάγματος επέρχεται κάμψη στο σύστημα του διάχυτου ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων, δεδομένου ότι οι κυρίαρχοι σχηματισμοί στα Ανώτατα Δικαστήρια είναι οι Ολομέλειες και η διαίρεση των δικαστηρίων αυτών σε τμήματα αποτελεί επιλογή του κοινού νομοθέτη με σκοπό την

ταχύτερη επίλυση των διαφορών από μικρότερους αριθμητικά δικαστικούς σχηματισμούς, εξοικειωμένους με το χειρισμό συγκεκριμένου κύκλου υποθέσεων. Η κάμψη αυτή είναι πάντως σχετική, αφού τόσο το τμήμα όσο και η Ολομέλεια αποτελούν δικαστικούς σχηματισμούς του ίδιου δικαστηρίου. Η ρύθμιση επομένως του άρθρου 100 παρ. 5 Σ. συνιστά πλαίσιο δικονομικής οργάνωσης του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων και όχι περιορισμό του διάχυτου ελέγχου⁵².

Μειονεκτήματα και Πλεονεκτήματα της νέας διάταξης της παρ. 5 του άρθρου 100⁵³

Η διάταξη του άρθρου 100 παρ. 5 μεταφέρει σε επίπεδο Συντάγματος μια ρύθμιση που θα μπορούσε να θεσπιστεί για όλα τα Ανώτατα Δικαστήρια από τον κοινό νομοθέτη. Υποδηλώνει έλλειψη εμπιστοσύνης στους ανώτατους δικαστές των τμημάτων των Ανώτατων Δικαστηρίων, παρά το γεγονός, ότι έχουν εξειδικευμένη γνώση και εμπειρία σε συγκεκριμένο κύκλο υποθέσεων και μπορούν να κρίνουν πότε επιβάλλεται και πότε όχι η παραπομπή ενός ζητήματος αντισυνταγματικότητας στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου. Είναι άλλωστε παράδοξο να μπορεί ένα Διοικητικό Πρωτοδικείο να μην εφαρμόζει μια νομοθετική διάταξη ως αντισυνταγματική και να μην έχει την ίδια δυνατότητα ένα Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Η υποχρεωτική παραπομπή από το Τμήμα στην Ολομέλεια, όταν κρίνεται η συνταγματικότητα διατάξεων περιορισμένης εμβέλειας έχει ως αποτέλεσμα την καθυστέρηση απονομής της δικαιοσύνης. Παρατείνεται η εκκρεμοδικία ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας και μάλιστα όχι μόνο της κρίσιμης υποθέσεως αλλά και των ομοίων, επιβαρύνονται οι διάδικοι με δικαστικά έξοδα, ενώ οι Σύμβουλοι ασχολούνται περισσότερο με την Ολομέλεια σε βάρος των υποθέσεων τους στα Τμήματα.

Αλλά ακόμη και αν υποθεθεί ότι τμήμα Ανωτάτου Δικαστηρίου επιλέγει, για κάποια χρονική περίοδο να επιλύει ζητήματα μείζονος σπουδαιότητας χωρίς να παραπέμπει στην Ολομέλεια, η νομοθεσία παρέχει διεξόδους, π.χ. με την απευθείας εισαγωγή

---

⁵²Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Συνταγματικό Δίκαιο, Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση με τη συνδρομή Στυλιανού – Ιωάννη Γ. Κουντατζή, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 132επ.

⁵³Κατερίνα Σακελλαροπούλου, Σύμβουλος ΣτΕ, Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος. Δικονομική οργάνωση ή περιορισμός του διάχυτου ελέγχου; Δευτέρα 4 Ιουνίου 2007 <http://nomosphysis.org.gr/10888/o-elegxos-tis-suntagmatikotitas-ton-nomon-kai-to-arthro-100-par-5-tou-suntagmatos-dikononiki-organosii-periorismos-tou-diaxutou-elegxou/>

υποθέσεων μείζονος σπουδαιότητας στην Ολομέλεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου με πράξη του Προέδρου (άρθρο 14 π.δ. 18/1989).

Άλλωστε, ήδη με τη διάταξη του άρθρου 3 παρ. 3 του ν. 3810/1957 και με την όμοια διάταξη του άρθρου 563 παρ. 2 εδ. γ' του ΚΠολΔ υπήρχε υποχρέωση του Αρείου Πάγου για παραπομπή στην Ολομέλεια, ενώ και στο Ελεγκτικό Συνέδριο η κρίση περί αντισυνταγματικότητας γίνεται στην Ολομέλεια, όταν δικάζει το ένδικο μέσο της αιτήσεως αναιρέσεως.

Μεγάλο πλεονέκτημα της παραπομπής ζητημάτων συνταγματικότητας στη Ολομέλεια είναι η διασφάλιση της ενότητας της νομολογίας, αφού αποφεύγεται η έκδοση αντιφατικών αποφάσεων μεταξύ των Τμημάτων των Ανωτάτων Δικαστηρίων ως προς την αντισυνταγματικότητα μίας νομοθετικής διάταξης. Το μεγαλύτερο πλεονέκτημα του συστήματος είναι αναμφίβολα ότι οι αποφάσεις των Ολομελειών εμφανίζουν μεγαλύτερη «ουσιαστική» νομιμοποίηση. Οι Ολομέλειες αποτελούνται από πολλούς δικαστές, γεγονός που εξασφαλίζει πολυδιάστατη προσέγγιση των εκάστοτε τιθεμένων ζητημάτων προς όφελος της δικαιοσύνης.

Εξάλλου, έχει κριθεί νομολογιακά⁵⁴ ότι η παραπομπή από το Τμήμα στην Ολομέλεια είναι υποχρεωτική αν η Ολομέλεια δεν έχει ήδη επιλύσει το ζήτημα της συνταγματικότητας. Αντίθετα, η παραπομπή μπορεί «να απόκειται στο Τμήμα εφόσον, κατά την κρίση του, συντρέχει λόγος να παραπεμφθεί και πάλι το ζήτημα στην Ολομέλεια, όπως όταν η προηγούμενη απόφασή της έχει ληφθεί με οριακή πλειοψηφία ή ανέκυψαν νέα στοιχεία που πρέπει να συνεκτιμηθούν ή όταν το Τμήμα διατηρεί επιφυλάξεις για την ορθότητα της λύσης που έχει δοθεί».

Κατόπιν τούτων, και με βάση το ότι σχεδόν σε όλες τις αποφάσεις της Ολομέλειας που εκδόθηκαν με βάση το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος, υιοθετήθηκε η λύση περί αντισυνταγματικότητας που προεκρίθη από το Τμήμα⁵⁵, αποδεικνύεται πρακτικά το αλυσιτελές της εισαγωγής της επίμαχης συνταγματικής διατάξεως.

⁵⁴Βλ. Ολ. ΑΠ 1476/2004: «Η εκ νέου παραπομπή του ίδιου θέματος στην Ολομέλεια, προκειμένου να επαναλάβει την ίδια κρίση, δεν έχει νόημα και θα αποτελούσε ματαιοπονία. Υπό τους όρους αυτούς η επανειλημμένη ενασχόληση της Ολομέλειας με το ίδιο ζήτημα, για την τυπική επανάληψη της δεδομένης κρίσης της, ούτε την κρίση αυτή θα ενίσχυε ούτε τη νομολογιακή ενότητα θα προήγε ούτε στο κύρος της Ολομέλειας θα συνέβαλλε, ενώ, αφετέρου, θα αποτελούσε για τους διαδίκους άσκοπη καταπόνηση.»

⁵⁵Βλ. αποφάσεις Ολ. ΣτΕ527/2003, Ολ. ΣτΕ992/2004, Ολ. ΣτΕ3189/2006 αλλά και γνωμοδοτήσεις, Ολ.ΣτΕ262/2003, Ολ. ΣτΕ 126/2006

Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (ΑΕΔ)

Εξαίρεση από το σύστημα του διάχυτου και παρεμπόδιου ελέγχου αποτελεί η αίτηση προς το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (εφεξής ΑΕΔ) του άρθρου 100 Σ.⁵⁶ ή η έκδοση παραπεμπτικής απόφασης προς αυτό⁵⁷. Για να συντρέχει αρμοδιότητα του ΑΕΔ, θα πρέπει να υπάρχει αμφισβήτηση για την ουσιαστική συνταγματικότητα ή την έννοια διάταξης νόμου και η αμφισβήτηση να δημιουργείται με την έκδοση αντίθετων αποφάσεων των δύο εκ των τριών Ανώτατων Δικαστηρίων που να αφορούν την ίδια διάταξη νόμου.

Η αρμοδιότητα του ΑΕΔ αναφέρεται μόνο στις διατάξεις τυπικών νόμων, επομένως δεν περιλαμβάνει τα κανονιστικά διατάγματα και τις λοιπές κανονιστικές πράξεις της Διοίκησης, η νομιμότητα και άρα η συνταγματικότητα των οποίων ελέγχεται απευθείας με αίτηση ακύρωσης από το ΣτΕ ή παρεμπιπτόντως όποτε τεθεί ζήτημα με αφορμή κάποια άλλη κανονιστική ή ατομική πράξη. Αρχικά, το ΑΕΔ είχε κρίνει⁵⁸ πως είναι αρμόδιο να αίρει και αμφισβητήσει ως προς την έννοια διατάξεων του ίδιου του Συντάγματος. Ωστόσο, λίγα μόλις χρόνια αργότερα, με την υπ' αριθμ. 38/1989 απόφασή του, έκρινε πως η αρμοδιότητα αυτή ανήκει μόνο στο όργανο που είναι επιφορτισμένο με την αυθεντική ερμηνεία του Συντάγματος, δηλαδή στον αναθεωρητικό νομοθέτη. Το ΑΕΔ δεν έχει αρμοδιότητα να άρει σχετική αμφισβήτηση, ακόμα και εάν τα ανώτατα δικαστήρια αποδίδουν με τις αποφάσεις τους διαφορετική έννοια στην ίδια συνταγματική διάταξη.

Η άρση αμφισβήτησης μπορεί να αχθεί ενώπιον του ΑΕΔ με δύο τρόπους: αφενός, κατόπιν αιτήσεως του Υπουργού Δικαιοσύνης, του Εισαγγελέα του ΑΠ, του Γενικού Επιτρόπου στο Ελεγκτικό Συνέδριο ή του Γενικού Επιτρόπου Διοικητικής Δικαιοσύνης, που νομιμοποιούνται να ζητήσουν την άρση αμφισβήτησης σε κάθε

---

⁵⁶Άρθρο 100 Σ.: «1. Συνιστάται Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο στο οποίο υπάγονται: α) ... ε) Η άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου, αν εκδόθηκαν γι' αυτές αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου. ... 5. Όταν Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου κρίνει διάταξη τυπικού νόμου αντισυνταγματική παραπέμπει υποχρεωτικά το ζήτημα στην οικεία ολομέλεια, εκτός αν αυτό έχει κριθεί με προηγούμενη απόφαση της ολομέλειας ή του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου του άρθρου αυτού. Η ολομέλεια συγκροτείται σε δικαστικό σχηματισμό και αποφαινεται οριστικά, όπως νόμος ορίζει. Η ρύθμιση αυτή εφαρμόζεται αναλόγως και κατά την επεξεργασία των κανονιστικών διαταγμάτων από το Συμβούλιο της Επικρατείας».

⁵⁷Άρθρο 48 ν. 345/1976

⁵⁸ΑΕΔ 161/1983

περίπτωση, αλλά και καθενός που έχει έννομο συμφέρον στη συγκεκριμένη περίπτωση. Αφετέρου, με παραπεμπτική απόφαση εκείνου από τα τρία ανώτατα δικαστήρια που επιλαμβάνεται δεύτερο της ίδιας κρίσιμης διάταξης και οδηγείται σε απόφαση διαφορετική από αυτή που έχει ήδη εκδώσει άλλο ανώτατο δικαστήριο, σχετικά με τη συνταγματικότητα της ίδιας διάταξης⁵⁹. Με την υποβολή της αίτησης στο ΑΕΔ ή την έκδοση παραπεμπτικής απόφασης, ο έλεγχος της συνταγματικότητας μετατρέπεται από διάχυτο σε συγκεντρωτικό και ευθύ.

Η υπόθεση στο αρχικό δικαστήριο που προκάλεσε την παραπομπή καθίσταται εκκρεμής. Το ίδιο συμβαίνει επίσης και σε οποιοδήποτε δικαστήριο εκκρεμεί υπόθεση στην οποία τυγχάνουν εφαρμογής διατάξεις του κρινόμενου νόμου, εφόσον λάβει γνώση αυτού του γεγονότος, και μέχρι την έκδοση οριστικής απόφασης από το ΑΕΔ. Διάδικοι στη δίκη ενώπιον του ΑΕΔ είναι οι αιτούντες και όλοι οι διάδικοι της δίκης, στη διάρκεια της οποίας εκδόθηκε η παραπεμπτική απόφαση.

Η κρίση για τη συνταγματικότητα ή μη μιας διάταξης νόμου αναφέρεται στο αιτιολογικό και όχι στο διατακτικό. Εφόσον η διάταξη κηρυχθεί αντισυνταγματική από το ΑΕΔ, εξοβελίζεται από την έννομη τάξη και θεωρείται νομικώς ανύπαρκτη αναδρομικά, από τον χρόνο έκδοσης της απόφασης ή από τον χρόνο που ορίζει η απόφαση. Η απόφαση μπορεί να έχει ισχύ αναδρομικά⁶⁰ (ex tunc) και όχι μόνο για το μέλλον (ex nunc), αλλά όχι και ισχύ η έναρξη της οποίας τοποθετείται σε χρόνο μεταγενέστερο της απόφασης. Η ακύρωση του νόμου ισχύει έναντι όλων (erga omnes).

Το ΑΕΔ συγκροτείται από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, καθώς και 4 συμβούλους της επικρατείας και 4 αρεοπαγίτες, που ορίζονται με κλήρωση κάθε 2 χρόνια. Όταν το ΑΕΔ ασκεί τις αρμοδιότητές του για την άρση είτε των συγκρούσεων είτε της αμφισβήτησης για την ουσιαστική συνταγματικότητα ή την έννοια διάταξης νόμου, μετέχουν στη σύνθεσή του και δύο καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών

⁵⁹ Η διάταξη πρέπει να είναι ακριβώς η ίδια ή οι διατάξεις που απασχόλησαν τα δύο ανώτατα δικαστήρια πρέπει να έχουν απολύτως ταυτόσημο κανονιστικό περιεχόμενο.

⁶⁰ Η αναδρομική κήρυξη της αντισυνταγματικότητας συνεπάγεται δυνατότητα επανάληψης της διαδικασίας για αντίθετες αμετάκλητες δικαστικές αποφάσεις και υποχρέωση ανάκλησης των αντίστοιχων διοικητικών πράξεων, οι οποίες είχαν εκδοθεί μέσα στον χρόνο της αναδρομής.

σχολών των ελληνικών πανεπιστημίων. Τα θέματα οργάνωσης και λειτουργίας του ΑΕΔ ρυθμίζονται με τον ν. 345/1976.

Κατά του ΑΕΔ έχουν διατυπωθεί ορισμένες επικρίσεις⁶¹, με βασικότερη ότι δεν απαρτίζεται από «ειδήμονες» συνταγματολόγους ενώ οι ανώτατοι δικαστές που το συγκροτούν επιλέγονται τυχαία, με κλήρωση. Η εναλλασσόμενη και τυχαία σύνθεσή του, δεν προσφέρει επομένως εγγυήσεις νομολογιακής συνέχειας, ούτε εξειδίκευσης των δικαστών, εν αντιθέσει με τα συνταγματικά δικαστήρια άλλων κρατών.

Επιπλέον, προκειμένου να επιληφθεί μιας υπόθεσης το ΑΕΔ πρέπει να υπάρχουν δύο αντίθετες αποφάσεις ανώτατων δικαστηρίων, συνεπώς έχει περάσει ήδη αρκετός χρόνος μέχρι την έκδοση οριστικής απόφασης περί συνταγματικότητας ή μη του νόμου. Ωστόσο, έως τότε οι διάδικοι έχουν απόφαση που επιλύει το ζήτημα και παράγει δεδικασμένο, με τη διαφορά ότι μπορεί να τεθεί – αλλά εκ των υστέρων – θέμα άσκησης ενδίκων μέσων κατά της απόφασης αυτής ή επανάληψης της διαδικασίας, εάν η κρίση του ΑΕΔ είναι αντίθετη.

Για να συζητηθεί βέβαια μια υπόθεση στο ΑΕΔ, πρέπει η ίδια υπόθεση να εμπίπτει στην δικαιοδοσία τόσο του ενός ανώτατου δικαστηρίου όσο και του άλλου, δηλαδή να είναι και διοικητική διαφορά αλλά και αστική ή ποινική. Αυτό συμβαίνει μάλλον σπάνια, γιατί οι υποθέσεις κατά κύριο λόγο είτε είναι ποινικές/αστικές, είτε είναι διοικητικές/δημοσιονομικές. Σε ελάχιστες περιπτώσεις μια διάταξη θα έχει εφαρμογή σε πέραν τις μίας δικαιοδοσίας, άρα σε ελάχιστες υποθέσεις μπορούν τα ανώτατα δικαστήρια να διαφωνήσουν, άρα σε ελάχιστες περιπτώσεις θα έχουμε μια τελική λύση συνταγματικότητας από το ΑΕΔ. Εξάλλου κάθε χρόνο το ΑΕΔ δεν εκδίδει πάνω από 5-6 αποφάσεις, ενώ πολύ λίγες διατάξεις νόμων έχουν κηρυχθεί αντισυνταγματικές. Συνεπώς την άσκηση του ελέγχου συνταγματικότητας αναλαμβάνουν ιδίως τα διοικητικά, πολιτικά και ποινικά δικαστήρια, όπως απαριθμούνται στο άρθρο 93 παρ.1.

Από το ΑΕΔ ελέγχεται η συνταγματικότητα μόνο των τυπικών νόμων και όχι και των «ουσιαστικών» που περιέχονται σε κανονιστικές διοικητικές πράξεις (διατάγματα,

---

⁶¹Βελισσάριος Καράκωστας, επιμέλεια Ευαγγελία Μπαλογιάννη, Θέματα θεωρίας και πράξης του Δημοσίου Δικαίου – Παράλληλοι νομικοί προβληματισμοί, Νομική Βιβλιοθήκη, Έκδοση 2005, σελ. 115 επ.

υπουργικές αποφάσεις κλπ). Απάντηση στην επίκριση αυτή είναι ότι, εάν μια κανονιστική διοικητική πράξη είναι μεν σύμφωνη με τον «τυπικό» νόμο στον οποίο στηρίζεται, αλλά ο τελευταίος είναι αντισυνταγματικός, η αντισυνταγματικότητά του μπορεί έτσι κι αλλιώς να οδηγήσει σε εξαφάνιση της κανονιστικής διοικητικής πράξης από το ΣτΕ, ενώ αν μια κανονιστική διοικητική πράξη είναι ασύμφωνη με τον «τυπικό» νόμο στον οποίον υποτίθεται ότι στηρίζεται και επιπλέον είναι και αντισυνταγματική ως προς τις κανονιστικές ρυθμίσεις που περιέχονται σε αυτήν, τότε και πάλι μπορεί να εξαφανισθεί από το ΣτΕ. Παράλληλα, και τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια έχουν εξουσία παρεμπόδισης κρίσης της, από κάθε άποψη, νομιμότητας της κανονιστικής πράξης στην οποία στηρίζεται η ατομική διοικητική πράξη, που προσβλήθηκε σε αυτά.

Την πλειοψηφία του ΑΕΔ αποτελούν επαγγελματίες ισόβιοι δικαστές (τέσσερις Σύμβουλοι της Επικρατείας και τέσσερις Αρεοπαγίτες), οι οποίοι δεν έχουν οποιαδήποτε, έστω και έμμεση, ανάμειξη στην πολιτική, ούτε και σχετικό επηρεασμό. Μειονέκτημα παρουσιάζει ίσως από τα υπόλοιπα πέντε μέλη του ΑΕΔ, τους τρεις προέδρους των ανώτατων δικαστηρίων (ΣτΕ, Α.Π. και Ελ.Συν.) και τους δύο καθηγητές Νομικής, γιατί οι μεν πρόεδροι επιλέγονται κατά το Σ. (άρθρο 90 παρ.5) από την Κυβέρνηση που ανήκει βέβαια σε κάποιο κόμμα, στους δε καθηγητές Νομικής, δεν απαγορεύονται και οι, έξω από τα καθήκοντά τους, εκδηλώσεις υπέρ πολιτικών κομμάτων, όπως απαγορεύονται στους δικαστές (άρθρο 29 παρ.3 Σ.), αφού μάλιστα μπορούν να εκλεγούν και βουλευτές και να γίνουν και υπουργοί, χωρίς να χάσουν την καθηγητική τους ιδιότητα, η άσκηση των αρμοδιοτήτων από την οποία ιδιότητα μόνο, αναστέλλεται όσο διαρκεί η βουλευτική περίοδος ή η υπουργική ιδιότητα, στους δε δικαστές απαγορεύεται από το Σύνταγμα (άρθρο 89 παρ. 4) και η συμμετοχή τους στην κυβέρνηση.

Έχει διατυπωθεί η επίκριση ότι η επιλογή των οκτώ από τους δικαστές που συγκροτούν το Δικαστήριο, δηλαδή των τεσσάρων Συμβούλων της Επικρατείας και των τεσσάρων Αρεοπαγιτών, είναι τυχαία, διότι αυτοί ορίζονται με κλήρωση ανάμεσα στα μέλη του αντίστοιχου δικαστηρίου, με την έννοια ότι έτσι δεν εξασφαλίζεται η ειδίκευση των επιλεγόμενων σε συνταγματικά θέματα. Ωστόσο, για να φτάσει ένας δικαστής στο βαθμό του Αρεοπαγίτη και του Συμβούλου της Επικρατείας έχει συχνότατα βγάλει αποφάσεις πάνω σε συνταγματικά θέματα, αφού όλα τα Δικαστήρια και όλοι οι δικαστές κάνουν παρεμπόδιοντα έλεγχο της

συνταγματικότητας των νόμων, ακόμα και αυτεπάγγελα, πάνω σε μια σχετική δικαστική αμφισβήτηση.

Εξαιρέσεις από το σύστημα του διάχυτου και παρεμπόδιτος ελέγχου

Ορισμένα από τα χαρακτηριστικά του συγκεντρωτικού, κύριου και αφηρημένου ελέγχου της αντισυνταγματικότητας του νόμου συναντώνται κατ' εξαίρεση και στη δική μας έννομη τάξη.

Κατ' αρχήν, κάθε δικαστήριο είναι αρμόδιο για τον έλεγχο της αντισυνταγματικότητας του νόμου, στο επίπεδο των Ανωτάτων Δικαστηρίων. Ωστόσο, ο έλεγχος αυτός είναι ανατεθειμένος στις Ολομέλειες καθενός δικαστηρίου και όχι στα Τμήματά τους, τα οποία υποχρεούνται να παραπέμπουν τα ζητήματα αντισυνταγματικότητας στις οικείες Ολομέλειες και δεν μπορούν να εκδίδουν οριστικές αποφάσεις πριν την επίλυσή τους από αυτές (άρθρο 100 παρ. 5 Σ.). Οι Ολομέλειες ασκούν έτσι συγκεντρωτικό έλεγχο της αντισυνταγματικότητας του νόμου.

Εξαίρεση στο σύστημα του διάχυτου δικαστικού ελέγχου αποτελεί και η περίπτωση ε' του άρθρου 100 παρ. 1 Σ., σύμφωνα με την οποία το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο είναι αρμόδιο να αίρει τις αμφισβητήσεις για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα του νόμου, αν γι' αυτή εκδόθηκαν αντίθετες αποφάσεις δύο τουλάχιστον εκ των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων. Σε περίπτωση που το ΑΕΔ κρίνει τον νόμο αντισυνταγματικό, αυτός καταργείται. Ο συγκεντρωτικός δικαστικός έλεγχος της αντισυνταγματικότητας του νόμου από το ΑΕΔ έχει ως συνέπεια ότι είναι ad hoc και αφηρημένος, αφού υπερβαίνει τα όρια της συγκεκριμένης υπόθεσης.

Τέλος, ο κατ' εξαίρεση συγκεντρωτικός έλεγχος καθιερώνεται σε συγκεκριμένες διατάξεις του Συντάγματος για κάποιες κατηγορίες νομοθετημάτων, και ειδικότερα για την επεξεργασία όλων των διαταγμάτων κανονιστικού χαρακτήρα από το ΣτΕ (άρθρο 95 παρ.1 περ. δ' Σ.) και τη γνωμοδοτική αρμοδιότητα του Ελεγκτικού Συνεδρίου σχετικά με τα συνταξιοδοτικά νομοσχέδια (άρθρα 73 παρ.2 και 98 παρ.1 περ. δ' Σ.). Και στις δύο περιπτώσεις μπορούν να διατυπωθούν και παρατηρήσεις σχετικές με την αντισυνταγματικότητα του σχεδίου νόμου ή διατάγματος, χωρίς ωστόσο να δεσμεύουν τη Βουλή (αφού το άρθρο 73 παρ. 2 Σ. απαιτεί απλή και όχι οπωσδήποτε σύμφωνη γνώμη του Ελεγκτικού Συνεδρίου) ή τον ΠτΔ⁶².

---

⁶²Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Συνταγματικό Δίκαιο, Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση με τη συνδρομή Στυλιανού – Ιωάννη Γ. Κουτνατζή, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 135

Εξάλλου, η εισαγωγή της «δίκης – πιλότου» ενώπιον του ΣτΕ για ζητήματα γενικότερου ενδιαφέροντος (άρθρο 1 ν. 3900/2010), φαίνεται να λειτουργεί ως «μηχανισμός συγκέντρωσης του ελέγχου συνταγματικότητας». Παρατηρείται έτσι ότι το ΣτΕ έχει καταστεί ο κατ' εξοχήν ελεγκτής της συνταγματικότητας και ότι ο έλεγχος από το δικαστήριο αυτό είναι πιο έντονος και εντατικός από τον έλεγχο που ασκεί ο ΑΠ και γενικότερα τα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι ο έλεγχος τον οποίο ασκεί το ΣτΕ είναι υπερβολικά εντατικός. Αντίθετα, τα ελληνικά δικαστήρια γενικά δείχνουν ενίοτε μια υπερβολική διστακτικότητα στην άσκηση του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων, ακόμη κι όταν οι τελευταίοι παραβιάζουν κατά πρόδηλο τρόπο δικαιώματα του ατόμου και/ ή των κοινωνικών ομάδων, όπως ιδίως στο πλαίσιο των μνημονιακών μέτρων των τελευταίων ετών⁶³.

---

⁶³Κώστας Χ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση με τη συνδρομή Στυλιανού – Ιωάννη Γ. Κουτνατζή, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 133 επ.

Τα όρια του δικαστικού ελέγχου

Το πρόβλημα της οριοθέτησης του ελέγχου είναι στην ουσία πρόβλημα ερμηνείας του Συντάγματος και της κρίσιμης διάταξης νόμου καθώς και πρόβλημα αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων. Εκεί ξεκινούν να τίθενται και τα όρια στον δικαστικό έλεγχο, καθώς οι αποφάσεις πρέπει να είναι ειδικά και εμπειριστατωμένα αιτιολογημένες (άρθρο 93 παρ.3 Σ.).

Όσον αφορά στην ερμηνεία, ο νομοθέτης λειτουργεί ως ερμηνευτής και εφαρμοστής του Συντάγματος επιλέγοντας μεταξύ περισσότερων δυνατών λύσεων, που μπορεί να είναι όλες (ή οι περισσότερες) σύμφωνες με το Σύνταγμα ή μάλλον, κατά τη διατύπωση του Ε. Βενιζέλου⁶⁴, μη αντίθετες προς αυτό. Ο δικαστικός έλεγχος δεν είναι έλεγχος σκοπιμότητας, δηλαδή πολιτικός, αλλά έλεγχος νομικός. Ο δικαστής δεν δύναται να ελέγχει τις σκέψεις ή τα κίνητρα που οδήγησαν τον νομοθέτη στην ψήφιση του υπό κρίση νόμου, ενώ ούτε οι προπαρασκευαστικές εργασίες του νόμου (δηλ. η αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου ή της πρότασης νόμου και τα πρακτικά των σχετικών συζητήσεων στη Βουλή) ασκούν επιρροή, αφού η συνταγματικότητα του νόμου κρίνεται αποκλειστικά με βάση το κείμενό του.

Επομένως, η διαφωνία του δικαστή ή ακόμα και της κοινωνίας με τις πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές, ιδεολογικές ή άλλες επιλογές του νομοθέτη δεν συνεπάγεται αντισυνταγματικότητα. Αντίθετα, ο δικαστής οφείλει να λαμβάνει υπόψη ότι το Σύνταγμα από τη φύση του επιτρέπει καταρχήν περισσότερες επιλογές στον νομοθέτη, με τις οποίες ενίοτε μπορεί να διαφωνεί. Πολιτική διαφωνία προς τις επιλογές του νομοθέτη δεν σημαίνει και αντισυνταγματικότητα.

Τεκμήριο συνταγματικότητας των νόμων

Κάθε νόμος με την έκδοση και δημοσίευσή του συνοδεύεται από την επίσημη βεβαίωση ότι φέρει τα στοιχεία της εσωτερικής και εξωτερικής τυπικής συνταγματικότητας, ενώ η ουσιαστική του συνταγματικότητα είτε δεν έχει αμφισβητηθεί είτε αμφισβητήθηκε και η σχετική αντίρρηση απορρίφθηκε. «Τεκμήριο» σημαίνει ότι εφόσον δεν αποδεικνύεται αντίφαση προς το Σύνταγμα ο νόμος θεωρείται συνταγματικός (ακόμα κι αν δεν αποδεικνύεται ούτε το αντίθετο),

---

⁶⁴Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Αναθεωρημένη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2008

ισχύει, εφαρμόζεται και παράγει τις έννομες συνέπειές του από τον χρόνο που ο ίδιος ορίζει. Δεν απαιτείται προληπτική διάγνωση της συνταγματικότητάς του και δεσμεύει όλα τα όργανα του κράτους⁶⁵.

Στο διάχυτο σύστημα, η δικαστική διάγνωση της αντισυνταγματικότητας της κρίσιμης διάταξης έχει ως συνέπεια τον παραμερισμό της, δηλαδή τη μη εφαρμογή της στη συγκεκριμένη υπόθεση. Η πειστικότερη εξήγηση της επιβολής της μη εφαρμογής της είναι ότι ο συντακτικός νομοθέτης θεωρεί τον νόμο αυτόν ανίσχυρο εκ γενετής. Η διάταξη πάντως, με εξαίρεση την απόφαση που εκδίδει το ΑΕΔ κατά το άρθρο 100 παρ. 4 Σ., εξακολουθεί να ισχύει και μπορεί να κριθεί απολύτως σύμφωνη προς το Σύνταγμα από ένα άλλο δικαστήριο. Αυτός είναι άλλωστε ο λόγος για τον οποίον προβλέφθηκε η κατά το άρθρο 100 παρ. 1 περ. ε' αρμοδιότητα του ΑΕΔ. Το ανίσχυρο των αντισυνταγματικών νόμων γίνεται δεκτό και στη νομολογία, όπου οι αντισυνταγματικές διατάξεις χαρακτηρίζονται συνήθως ανίσχυρες ή/ και ανεφάρμοστες.

Το τεκμήριο συνταγματικότητας είχε αναπτυχθεί από τη γερμανική θεωρία του μεσοπολέμου, εγκαταλείφθηκε όμως πλήρως στη συνέχεια ως ιδιαίτερο κριτήριο περιορισμού του δικαστικού ελέγχου.

Δικαστικός αυτοπεριορισμός («δικαστική αυτοσυγκράτηση»)

Ο όρος αυτός έχει αμερικάνικη προέλευση και περιλαμβάνει το σύνολο των τεχνικών που εφαρμόζει το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ, με σκοπό την οριοθέτηση του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων. Αργότερα μεταφέρθηκε και στη Γερμανία, ενώ την ελληνική νομική θεωρία απασχόλησε κυρίως μετά τη δεκαετία του 1980.

Κύριο χαρακτηριστικό της θεωρίας του δικαστικού αυτοπεριορισμού είναι η μέριμνα του δικαστή να παραμείνει πιστός στον ρόλο του ως τέτοιου και να μην επεκταθεί σε πολιτικές κρίσεις και διαφωνίες ως προς τις επιλογές του νομοθέτη⁶⁶. Ο δικαστικός

---

⁶⁵Κώστας Χ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση με τη συνδρομή Στυλιανού – Ιωάννη Γ. Κουτνατζή, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 146 επ.

⁶⁶ Πιο πρόσφατα, στο πλαίσιο του δικαστικού ελέγχου των μνημονίων, το ΣτΕ δέχτηκε τη συνταγματικότητα των περικοπών αποδοχών και συνταξιοδοτικών παροχών κρίνοντας ότι «τα μέτρα αυτά δεν παρίστανται, κατ' αρχήν, απρόσφορα, και μάλιστα προδήλως, για την επίτευξη των

αυτοπεριορισμός συνιστά δηλαδή «αναγνώριση στον κοινό νομοθέτη της αρμοδιότητας να ερμηνεύει και υλοποιεί αυτός κατά βάση το Σύνταγμα». Ο κοινός νομοθέτης, ιδίως εκεί που προβλέπεται επιφύλαξη υπέρ του νόμου, είναι ο πρώτος ερμηνευτής και εφαρμοστής του Συντάγματος. Συνεπώς και η ερμηνευτική εκδοχή που ακολουθεί πρέπει να ληφθεί υπόψη από τον δικαστή στο πλαίσιο του ελέγχου που πραγματοποιεί.

Ας παρατηρηθεί εντούτοις ότι η θεωρία του «δικαστικού αυτοπεριορισμού» δεν διευκολύνει πάντοτε τον νομοθέτη, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στις περιπτώσεις προστασίας κοινωνικών δικαιωμάτων. Ενίοτε μπορεί να λειτουργεί ως επιχείρημα για να αποτραπεί ο δικαστικός έλεγχος νομοθετικών μέτρων που προσβάλλουν ατομικές ελευθερίες οι οποίες δεν καταγράφονται ρητά στο Σύνταγμα, ιδίως όταν αυτό έχει τεθεί σε ισχύ πριν από μεγάλο χρονικό διάστημα και δεν ανταποκρίνεται πλήρως στα σημερινά νομοθετικά και κοινωνικά δεδομένα.

επιδιωκόμενων με αυτά σκοπών, ούτε μπορεί να θεωρηθούν ότι δεν ήταν αναγκαία, λαμβανομένου υπόψη ότι η εκτίμηση του νομοθέτη ως προς τα ληπτέα μέτρα για την αντιμετώπιση της υπ' αυτού διαπιστωθείσης κρίσιμης δημοσιονομικής καταστάσεως υπόκειται σε οριακό μόνο δικαστικό έλεγχο». Ο διοικητικός δικαστής σε περίοδο κρίσης βασίστηκε για την απόφασή του στη θεωρία των «εξαιρετικών περιστάσεων», υπό την προϋπόθεση της τήρησης της αρχής της ισότητας, της αναλογικότητας και της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Οι προϋποθέσεις αυτές ωστόσο στην πράξη δύσκολα συμβιβάζονται με τη θεωρία των «εξαιρετικών περιστάσεων» που συχνά καταλήγει να ανυψώσει έννοιες όπως αυτή του δημοσιονομικού συμφέροντος σε «συνταγματικές αρχές».

Αστική Ευθύνη

Αποκλείεται κατ' αρχήν αστική ευθύνη του κράτους για αντισυνταγματική διάταξη νόμου, εκτός εάν προσβάλλεται η ατομική ακίνητη ιδιοκτησία, όπου και εφαρμόζονται οι διατάξεις για την αναγκαστική απαλλοτρίωση.

Η εφαρμογή μιας αντισυνταγματικής και άρα ανίσχυρης διάταξης νόμου συνιστά παράνομη δράση εκ μέρους της δημόσιας διοίκησης, έστω κι αν οι αρμόδιοι υπάλληλοι δεν έχουν την εξουσία να ελέγξουν οι ίδιοι τη συνταγματικότητα και να αρνηθούν να εφαρμόσουν τον νόμο. Η εφαρμογή τέτοιας διάταξης νόμου από τα όργανα του Δημοσίου και των ΝΠΔΔ, αντικείμενης στο Σύνταγμα ή στο ενωσιακό δίκαιο, γεννά αστική ευθύνη των οργάνων τους.

Εάν εξάλλου η σχετική συνταγματική διάταξη δεν έχει επαρκώς καθορισμένο περιεχόμενο ώστε να μην έχει άμεση εφαρμογή, ή εάν αυτή προσκρούει σε ανυπέρβλητες πρακτικές δυσχέρειες, δεν αποκλείεται η στοιχειοθέτηση, ανάλογα με την περίπτωση, αστικής ευθύνης του δημοσίου, σύμφωνα με το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ.

Πολιτικός ή δικαιοδοτικός χαρακτήρας του ελέγχου

Μια από τις πιο θεμελιώδεις μορφές εγγύησης του Συντάγματος είναι η αναγνώριση σε ένα όργανο της αρμοδιότητας να διαπιστώνει αν οι πράξεις άλλων κρατικών οργάνων, και κυρίως της νομοθετικής εξουσίας, είναι σύμφωνες προς τις συνταγματικές επιταγές, και, σε περίπτωση ασυμφωνίας, η αναγνώριση της δυνατότητας αποκατάστασης της συνταγματικής νομιμότητας που παραβιάστηκε. Όταν η διαδικασία αυτή ασκείται από όργανα που επιτελούν δικαιοδοτική λειτουργία, ο έλεγχος της συμφωνίας αποκαλείται δικαιοδοτικός και, όταν ασκείται από όργανα πολιτικού χαρακτήρα, ονομάζεται πολιτικός. Και στις δύο περιπτώσεις πάντως, το όργανο που αναλαμβάνει αυτόν τον ρόλο πρέπει να προσφέρει κάποια εγγύηματα αντικειμενικότητας και πολιτικής αμεροληψίας.

Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων αποτελεί από τη φύση του εγγύηση δικαιοδοτικού χαρακτήρα, ιδίως δε αφού ασκείται από δικαστήρια τα οποία απαρτίζονται από πρόσωπα που απολαύουν προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας.

Ζήτημα όμως γεννάται ως προς τον «πολιτικό» ή «νομικό» χαρακτήρα της συνταγματικής αμφισβήτησης, εξ αιτίας του πολιτικού ενδιαφέροντος που παρουσιάζει το επίδικο αντικείμενο και η επίλυσή του⁶⁷. Μπορεί, επομένως, το όργανο που έχει αναλάβει να επιλύει συνταγματικές διαφορές να ενεργεί με τρόπο δικαιοδοτικό, η λειτουργία, ωστόσο, που επιτελεί να ανάγεται στην άσκηση μιας άλλης λειτουργίας και να εκπληρώνει έναν ρόλο τελικά πολιτικό. Οφείλει να επιλύσει μια διαφορά ή μια αντιδικία γύρω από την εφαρμογή και το νόημα ενός νόμου με βάση συνταγματικούς κανόνες. Και επειδή οι συνταγματικές διαφορές αφορούν θεμελιώδη ζητήματα οργάνωσης και λειτουργίας της Πολιτείας, ο χαρακτήρας των διαφορών προσλαμβάνει μια πολιτική σημασία.

Ο δικαστικός χαρακτήρας του ελέγχου της συνταγματικότητας που ασκείται στην Ελλάδα φαίνεται να καθιστά το ερώτημα (δικαστική ή πολιτική εγγύηση τήρησης του Συντάγματος) χωρίς αντικείμενο. Ο έλεγχος είναι δικαιοδοτικός, συντελείται με τους περιορισμούς ενός δικαστικού ελέγχου, αφορά όμως διαφορές και αμφισβητήσεις που

---

⁶⁷ Αντώνης Μανιτάκης, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο Τόμος Ι, Θεμελιώδεις Έννοιες, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 450 επ.

έχουν έναν γενικότερο χαρακτήρα και ενδιαφέρον για την πολιτεία και την κοινωνία, καθώς με τη διαδικασία επίλυσής τους διακυβεύονται οι θεμελιώδεις αρχές και αξίες στις οποίες βασίζεται το πολίτευμα και η κοινωνική συμβίωση.

Ο δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας δεν είναι έλεγχος σκοπιμότητας, δηλαδή πολιτικός, αλλά νομικός.

ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΙΔΡΥΣΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ

Συνταγματικό Δικαστήριο ονομάζεται το δικαστήριο εκείνο, το οποίο ελέγχει την εφαρμογή των άρθρων του ισχύοντος Συντάγματος είτε αυτοτελώς, είτε σε σχέση με συγκεκριμένα νομοθετήματα, ή πράξεις της εκτελεστικής εξουσίας. Μπορεί να διεξάγει προληπτικό έλεγχο των νόμων, να ελέγχει τα *interna corporis* καθώς και να ακυρώνει άμεσα οποιοδήποτε νομοθέτημα αντίκειται στις διατάξεις του Συντάγματος.

Έχουν διατυπωθεί δύο αντίθετες απόψεις σχετικά με την αναγκαιότητα ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου, καθεμία από τις οποίες έχει να παραθέσει σημαντικά επιχειρήματα.

Επιχειρήματα υπέρ της ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου

Αρχικά, σύμφωνα με τους θιασώτες της ίδρυσης και λειτουργίας ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου, αυτό μπορεί να ενισχύσει το κράτος δικαίου και την προστασία των ατομικών ελευθεριών. Το Συνταγματικό Δικαστήριο μπορεί να αξιοποιηθεί ως ένα θεσμικό αντίβαρο, με δικαίωμα veto στην ασυδοσία της εκάστοτε κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, όταν αυτή δεν συμμορφώνεται στους κανόνες. Η δυνατότητα της άμεσης προσφυγής σε τέτοιες περιπτώσεις σε ένα Συνταγματικό Δικαστήριο θα μεταβάλει σημαντικά τυχόν ανισορροπίες και θα καταστήσει κάθε πλευρά πιο προσεκτική, αφού πλέον υποχρεούται σε λογοδοσία.

Επιπλέον, στο συγκεντρωτικό σύστημα ελέγχου αποφεύγεται το ενδεχόμενο να εκδοθούν από τα δικαστήρια αντιφατικές συνταγματικές ερμηνείες για την ίδια νομοθετική διάταξη. Εξασφαλίζεται έτσι η ενότητα και η συνοχή της νομολογίας και μειώνονται οι ανισότητες, ενώ ταυτόχρονα εγγυάται την ασφάλεια του δικαίου. Η κρίση του Συνταγματικού Δικαστηρίου για τη συνταγματικότητα της αμφισβητούμενης νομοθετικής διάταξης είναι υποχρεωτική για όλα τα δικαστήρια, έχει δύναμη δεδικασμένου και ισχύει *erga omnes*. Παράλληλα, έχει τη δυνατότητα ακύρωσης του αντισυνταγματικού νόμου – και όχι μόνο του χαρακτηρισμού του ως τέτοιου – μέσω του ελέγχου της ίδιας της νομοθετικής εξουσίας και άρα προστατεύοντας τα δικαιώματα των πολιτών.

Οι δικαστές του Συνταγματικού Δικαστηρίου έχουν μεγαλύτερη εξειδίκευση και εμπειρία και συνεπώς είναι περισσότερο αρμόδιοι να επιλύουν τα ανακύπτοντα

ζητήματα συνταγματικότητας. Άλλωστε, υποβαθμίζεται το κύρος των ανώτατων δικαστηρίων, όταν παραπέμπεται ένα ζήτημα συνταγματικότητας από τα «κατώτερα δικαστήρια» σε ένα ανώτερο. Πρόκειται για παρέμβαση στην ανεξαρτησία των δικαστών αφού οι πολιτικά κρίσιμες υποθέσεις παραπέμπονται στον έλεγχο των – κυβερνητικά διορισμένων – προεδρείων των ανώτατων δικαστηρίων.

Η φύση των αποφάσεων του Συνταγματικού Δικαστηρίου είναι ιδιάζουσα, αφού μπορούν να καταργήσουν νόμο και όχι απλώς να τον κηρύξουν αντισυνταγματικό, όπως συμβαίνει σήμερα π.χ. με το ΣτΕ. Ένα Συνταγματικό Δικαστήριο μπορεί κατ'εξοχήν - σε πρώτο και τελευταίο βαθμό - να αποφασίσει για το εάν ο νόμος θα εξακολουθήσει να ισχύει, όχι απλώς να γνωμοδοτήσει για την συνταγματικότητά του.

Προκειμένου να αχθεί μια υπόθεση ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου δεν χρειάζεται να έχει προηγηθεί «σύγκρουση» αποφάσεων δύο ανώτατων δικαστηρίων. Έτσι κερδίζεται πολύτιμος χρόνος, αφού δεν χρειάζεται να προηγηθεί καμία «διαφωνία», ενώ αποφεύγονται προβλήματα ασφάλειας δικαίου καθώς και άνισες μεταχειρίσεις. Η υπόθεση εισάγεται αμέσως στο Συνταγματικό Δικαστήριο, το οποίο αποφαινεται τελειωτικά και με ισχύ *erga omnes*, χωρίς να μπορούν πλέον οι υπόλοιποι δικαστές να αποκλίνουν αν αχθεί υπόθεση της επίμαχης διάταξης εμπρός τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο δεν διακυβεύεται το ενιαίο της κρίσης, δηλαδή επί της ουσίας η αρχή της ισότητας, ως προς την υπόθεση του κάθε πολίτη, με πρόσχημα την ανεξαρτησία του δικαστή. Ταυτόχρονα, κάθε δικαστήριο θα διατηρεί την αρμοδιότητα και υποχρέωσή του να αποφαινεται επί της συνταγματικότητας: αν ο πολίτης είναι ικανοποιημένος και η υπόθεσή του δεν οδηγηθεί από τον αντίδικο σε ανώτερο δικαστήριο, το ζήτημα μπορεί να σταματήσει εκεί, όπως γίνεται και σήμερα. Με την ίδρυση του Συνταγματικού Δικαστηρίου, το ΣτΕ και τα άλλα ανώτατα δικαστήρια διατηρούν ακέραιη την εξουσία να ελέγχουν την συνταγματικότητα. Ακριβώς όπως και σήμερα υπάρχει η περίπτωση μια υπόθεση ΣτΕ να αχθεί ενώπιον του ΑΕΔ, έτσι μια απόφαση ΣτΕ θα μπορεί –πολύ πιο εύκολα και άμεσα- να αχθεί ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Επομένως δεν περικόπτεται αρμοδιότητα του ΣτΕ με την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου, απλώς διευρύνεται το δικαίωμα για επανεξέταση αυτού και μόνο του ζητήματος της συνταγματικότητας από ένα ειδικό δικαστήριο που θα ασχοληθεί μόνο με αυτό το

θέμα, ακόμη κι αν δεν υπάρχει «διχογνωμία». Ο «διαιτητικός ρόλος» που διαδραματίζει σήμερα το ΑΕΔ, αποτελούμενο από δικαστές του ΣτΕ, του ΑΠ και του ΕλΣυν, αναβαθμίζεται σε πραγματικό δικαιοδοτικό ρόλο. Η στελέχωση του Συνταγματικού Δικαστηρίου από τρίτους, δηλαδή όχι από δικαστές των ανώτατων δικαστηρίων, ενισχύει την αντικειμενικότητα και τις εγγυήσεις διαφάνειας και απεξάρτησης από τα δικαστήρια που εξέδωσαν τις «μητρικές» αποφάσεις αναφοράς.

Ο Συνταγματικός Δικαστής, βρίσκεται, ως προς τις ακυρωτικές του αρμοδιότητες, κάτω από τον συνταγματικό νομοθέτη, αλλά πάνω από τη Βουλή. Γι' αυτό ακόμη και εάν όλα τα μέλη του διορίζονται από την ίδια την κυβέρνηση, δεν ισχύει ότι αυτή ιδρύει ένα «δικό της» υπέρτατο δικαστήριο,· θα ρίσκαρε το ενδεχόμενο έστω της θεσμοποιημένης τελικής ακύρωσης μιας νομοθετικής της πολιτικής; Όσο για το αν το ίδιο το Συνταγματικό Δικαστήριο αποβεί τελικά -σε επίπεδο προσώπων- ένα «κυβερνητικό» δικαστήριο, αυτό θα καταδειχθεί μόνο στην πράξη, αν διστάσει να ασκήσει τις αρμοδιότητές του, αν θα έρθει σε ρήξη με τα άλλα ανώτατα δικαστήρια ή όχι και από το αν θα κάνει καλά τη δουλειά του. Οι αποφάσεις του εξάλλου θα είναι δημόσιες, εκδιδόμενες στο όνομα του ελληνικού λαού και υποκείμενες στην κριτική αυτού και του ΕΔΔΑ, αν η φύση των υποθέσεων επιτρέπει να αχθούν μέχρι εκεί.

Επιχειρήματα κατά της ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου

Ένα δικαστήριο που μόνο αυτό κρίνει την αντισυνταγματικότητα ενός νόμου και τον ακυρώνει σε περίπτωση που διαπιστώσει αντίθεσή του με το Σύνταγμα συγκεντρώνει στον αναγκαστικά μικρό αριθμό των μελών του υπερεξουσία «επικίνδυνη» ή «χρήσιμη» για την, κάθε φορά, κυβέρνηση και το κόμμα της.⁶⁸ Όποιο λοιπόν κέρδος προκύπτει από την ασφάλεια δικαίου, χάνεται σε ελευθερία. Το Συνταγματικό Δικαστήριο αξιοποιεί του «ειδήμονες» και αχρηστεύει τους υπόλοιπους, αντίθετα προς το σύστημα διάχυτου ελέγχου, όπου η νομολογία καθενός από τα τρία Ανώτατα Δικαστήρια μπορεί να παρουσιάσει διακυμάνσεις, μέσα από γόνιμο επιστημονικό διάλογο. Το ΑΕΔ μπορεί να καταπιαστεί μόνο αν εκδόθηκαν αντίθετες για το ίδιο

⁶⁸Βελισσάριος Καράκωστας, επιμέλεια Ευαγγελία Μπαλογιάννη, Θέματα θεωρίας και πράξης του Δημοσίου Δικαίου – Παράλληλοι νομικοί προβληματισμοί, Νομική Βιβλιοθήκη, Έκδοση 2005, σελ. 118 επ.

ακριβώς θέμα, και αμετάκλητες αποφάσεις δύο τουλάχιστον ανώτατων δικαστηρίων, το οποίο σημαίνει ότι η υπερεξουσία του ΑΕΔ είναι περιορισμένη, άρα και ο κίνδυνος αυταρχικότητας από αυτή είναι πολύ μικρότερος, και δεύτερον ότι πλέον, με την κορυφαία νομολογιακή αντίθεση δύο, τουλάχιστον, διαφορετικών δικαιοδοτικών κλάδων υπάρχουν σοβαρές πιθανότητες να έχει εξαντληθεί ο σχετικός επιστημονικός διάλογος, τον οποίο τελικά καλείται να «κλείσει» το ΑΕΔ. Δηλαδή, με τη λύση που έχει μεθοδευτεί στο θέμα με το Σ., έχουμε έναν λογικό συγκερασμό ασφάλειας δικαίου και ελευθερίας.

Άλλωστε, ακόμα και εάν ιδρυθεί Συνταγματικό Δικαστήριο, ο δικαστής του πρώτου βαθμού θα είναι και πάλι υποχρεωμένος να ελέγξει τη συνταγματικότητα του σχετικού νόμου, όταν τουλάχιστον θα την επικαλείται ο ένας διάδικος, προκειμένου να αποφασίσει την αναστολή της υπόθεσης και την παραπομπή του επίδικου ζητήματος στο Συνταγματικό Δικαστήριο, ίσως μάλιστα πολύ συχνά, μετακυλύοντας την ευθύνη σε αυτό και συνακόλουθα υπερφορτώνοντάς το.

Την αντισυνταγματικότητα ενός νόμου την αντιλαμβάνεται καλύτερα ο δικαστής στον οποίο φέρεται άμεσα προς εκδίκαση η επίδικη υπόθεση, παρά ο συνταγματικός δικαστής που αντιμετωπίζει την περίπτωση περισσότερο σαν ακαδημαϊκό νομικό θέμα παρά σαν πραγματικό ζήτημα. Το σύστημα του διάχυτου ελέγχου είναι πιο κοντά στον πολίτη και στα δικαιώματά του, γι' αυτό και ο εγγυητικός χαρακτήρας είναι έκδηλος. Η συνταγματική δικαιοσύνη είναι μια μορφή δικαιοσύνης που αποδίδεται για χάρη των διαδίκων από όλα τα δικαστήρια.

Το σύστημα που βασίζεται στην ύπαρξη Συνταγματικού Δικαστηρίου αφαιρεί από τους δικαστές τη δυνατότητα να ερευνούν και να αποφαινούνται για τη συνταγματικότητα των νόμων, ενώ παράλληλα στερεί από τον πολίτη το δικαίωμα να μπορεί να αμφισβητεί οποτεδήποτε ενώπιον οποιουδήποτε δικαστηρίου, όταν θεωρεί ότι θίγονται δικαιώματά του, την εναρμόνιση του νόμου με το Σύνταγμα. Η αμφισβήτηση αυτή είναι στο σύστημα του παρεμπόπτοντος και διάχυτου ελέγχου εν δυνάμει διαρκής, εξασφαλίζοντας έτσι την τυπική υπεροχή των συνταγματικών κανόνων.

Έχει υποστηριχθεί ακόμη πως, εφόσον υπάρχει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, δεν έχει λόγο ύπαρξης ένα ακόμη ανώτατο δικαστήριο. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ δεν κρίνει τη συνταγματικότητα των νόμων, ούτε τους ακυρώνει.

Είναι αρμόδιο να κρίνει κατά πόσον η Ελλάδα τηρεί την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στην οποία και μεν περιλαμβάνονται δικαιώματα η προστασία των οποίων προβλέπεται και στο ελληνικό Σύνταγμα, εντούτοις δεν μπορεί να κρίνει κατά πόσο έχει παραβιαστεί το Σύνταγμα όσον αφορά άλλα ζητήματα που δεν περιέχονται στην ΕΣΔΑ, παραδείγματος χάρη τα εργασιακά δικαιώματα, όπως η απεργία. Αλλά ακόμα κι αν διαπιστωθεί η αντίθεση ενός νόμου με την ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ δεν μπορεί να καταργήσει τον νόμο. Οι ίδιες περίπου παρατηρήσεις ισχύουν και για το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο σε περίπτωση παραβίασης της νομοθεσίας της ΕΕ από την Ελλάδα, επιβάλλει πρόστιμο, αλλά δεν καταργεί νόμο. Επομένως, η προστασία από τα ευρωπαϊκά δικαστήρια δεν μπορεί να θεωρηθεί πλήρης, ή τουλάχιστον τόσο πλήρης όσο η εθνική προστασία.

Με την ίδρυση συνταγματικού δικαστηρίου υποστηρίζεται ότι θα καταργηθεί ο διάχυτος και παρεμπόδιος έλεγχος. Δεν καταργείται όμως, αφού τα δικαστήρια θα μπορούν να ασκούν διάχυτο και παρεμπόδιον έλεγχο, ενώ το Συνταγματικό Δικαστήριο θα μπορεί να ακυρώνει αντισυνταγματικούς νόμους. Αν βέβαια έχει καταργήσει τον νόμο, τα άλλα δικαστήρια προφανώς δεν θα μπορούν να τον επικαλεστούν, ενώ αν το Συνταγματικό Δικαστήριο κρίνει ότι ένας νόμος είναι σύμφωνος με το Σύνταγμα, ουδείς μπορεί να επιβάλλει σε ένα οποιοδήποτε δικαστήριο να εφαρμόσει νόμο που κρίνει ότι το περιεχόμενό του αντιτίθεται στο Σύνταγμα.

Άλλη μία προβληματική είναι πως δεν μπορεί να διασφαλιστεί η πραγματική ανεξαρτησία του Συνταγματικού Δικαστηρίου, αφού υπάρχει το ζήτημα της σύνθεσής του και της επιλογής των μελών του, καθώς αυτά είναι που επηρεάζουν άμεσα την πρακτική του δικαστηρίου και τη διαμόρφωση συγκεκριμένης νοοτροπίας. Και σε αυτό το πρόβλημα ωστόσο μπορούν να δοθούν διάφορες λύσεις⁶⁹, προκειμένου να αποφευχθεί η επιλογή συγκεκριμένων προσώπων με κομματικές εξαρτήσεις: εκλογή από την ολομέλεια της Βουλής με αυξημένη πλειοψηφία 4/5, συμμετοχή των πολιτών με άμεση εκλογή συνταγματικών δικαστών σε επίπεδο Περιφέρειας για να υπάρχει και αποκεντρωμένη προέλευση, συνδυασμός των δύο ή και άλλων συστημάτων, δημόσιες συνεντεύξεις σε κοινοβουλευτική επιτροπή πριν την διαδικασία ανάδειξης.

⁶⁹ http://elawyer.blogspot.gr/2012/11/blog-post_14.html Βασίλης Σωτηρόπουλος, Για ένα Συνταγματικό Δικαστήριο, 14 Νοεμβρίου 2012

Τέλος, εκφράζεται ο φόβος της μεταφοράς των πολιτικών αντιθέσεων στο δικαστήριο και άρα «πολιτικοποίησης» της δικαιοσύνης και «δικαστικοποίησης» της πολιτικής⁷⁰.

Η Ένωση Δικαστών και Εισαγγελέων έχει την άποψη ότι η καθιέρωση συνταγματικού δικαστηρίου θα δημιουργήσει πολλά προβλήματα στην απονομή της δικαιοσύνης. Ένα ολιγομελές όργανο είναι ευκολότερο να επηρεαστεί από άλλους παράγοντες, παράλληλα δε, δημιουργείται σοβαρός κίνδυνος αρνησιδικίας με την αναστολή εκδίκασης των υποθέσεων κάθε φορά που θα τίθεται θέμα συνταγματικότητας νόμου και την παραπομπή του στο Συνταγματικό Δικαστήριο. Άλλωστε υποστηρίζεται ότι ακριβώς το Συνταγματικό Δικαστήριο μπορεί να οδηγήσει στο κράτος των δικαστών.

Στην Ελλάδα κατά την αναθεωρητική διαδικασία του 1996 – 2001 προτάθηκε από το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας η μετατροπή του ΑΕΔ σε Συνταγματικό Δικαστήριο, πρόταση ωστόσο που απορρίφθηκε. Το ζήτημα επανήλθε με αφορμή τις αναθεωρητικές προτάσεις του 2006. Η Νέα Δημοκρατία επανέλαβε την πρότασή της για την ανάγκη αναθεώρησης του άρθρου 100 και τη μετατροπή του ΑΕΔ σε Συνταγματικό Δικαστήριο. Η απόφαση για τη διαπίστωση ανάγκης αναθεώρησης του άρθρου 100 ψηφίστηκε το 2007 από την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, χωρίς όμως να συγκεντρωθεί αυξημένη πλειοψηφία των 3/5 τουλάχιστον του όλου αριθμού. Το ζήτημα παραπέμφθηκε στην Η' Αναθεωρητική Βουλή, η πρόταση όμως απορρίφθηκε, γιατί δεν συγκέντρωσε την αναγκαία αυξημένη πλειοψηφία των 3/5 του όλου αριθμού των βουλευτών.

Η τρίτη άποψη: ενίσχυση της θέσης του ΑΕΔ με διατήρηση του διάχυτου ελέγχου συνταγματικότητας

Ενόψει της επικείμενης συνταγματικής αναθεώρησης έχει προταθεί και η ακόλουθη άποψη, αυτή της διατήρησης του διάχυτου ελέγχου συνταγματικότητας με ενίσχυση της θέσης του ΑΕΔ. Οποιοδήποτε δικαστήριο κρίνει μία διάταξη νόμου ως αντισυνταγματική, υποχρεούται να αναστέλλει την έκδοση οριστικής απόφασης και να παραπέμπει το ζήτημα στο ΑΕΔ. Αυτό με τη σειρά του αποφαινεται επί του θέματος και η απόφασή του έχει δεσμευτική ισχύ *erga omnes*. Έτσι, ναι μεν

⁷⁰Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Αναθεωρημένη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2008

διατηρείται το σύστημα του διάχυτου ελέγχου, αλλά παράλληλα αποβάλλονται τα αρνητικά στοιχεία του, καθώς επιταχύνεται η διαδικασία έκδοσης αποφάσεων και αποφεύγεται η αντίφαση μεταξύ αυτών.

Προτείνεται η σύνθεση του ΑΕΔ από εννέα μέλη, μεταξύ ανώτατων δικαστικών λειτουργών και καθηγητών νομικών μαθημάτων ΑΕΙ στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό. Τρία από τα μέλη ορίζονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, τρία από τη Βουλή κατόπιν ψηφοφορίας όπου ο κάθε βουλευτής μπορεί να ψηφίσει μόνο έναν υποψήφιο, και τρία κατόπιν ψηφοφορίας των δικαστών του Αρείου Πάγου, του ΣτΕ και του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Έτσι λύνεται το πρόβλημα των κομματικών εξαρτήσεων των μελών του Ανώτατου Δικαστηρίου της χώρας.

ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΚΑΘΕ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ

Ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων δεν αποτελεί μόνο εγγύηση της τήρησης του Συντάγματος αλλά και του δικαιοκρατικού πνεύματος που διέπει το πολίτευμα, διότι αποτρέπει την αυθαιρεσία και εξασφαλίζει την άσκηση των κρατικών λειτουργιών σύμφωνα με το δίκαιο. Η ολοκληρωτική κατάργηση κάθε δικαστικού ελέγχου συνταγματικής νομιμότητας, από οποιοδήποτε δικαστήριο, θα σημάνει ότι, πρακτικά, όλες οι συντεταγμένες πολιτειακές εξουσίες συγκεντρώνονται πλέον στην εκτελεστική λειτουργία, και ακόμη ειδικότερα στο κόμμα το οποίο κάθε φορά κυβερνά.

Αν λάβουμε υπόψη μας τη μέχρι τώρα «συνταγματική πρακτική», από την οποία προκύπτει ότι από την άγραφη αλλά άτεγκτα εφαρμοζόμενη «αρχή» της λεγόμενης «κομματικής πειθαρχίας» των βουλευτών όλων των κομμάτων και ακόμα περισσότερο του κόμματος που κυβερνάει κάθε φορά, η οποία είναι επόμενο να είναι αυξημένη σε καθεστώς κατάργησης του σταυρού προτίμησης στις βουλευτικές εκλογές, η νομοθετική λειτουργία έχει χάσει πια τον, θεωρητικά, ανεξάρτητο χαρακτήρα της σε όσο βαθμό τον είχε παλαιότερα και έχει ουσιαστικά υποβαθμιστεί σε τυπικό διεκπεραιωτή των νομοσχεδίων τα οποία η εκάστοτε κυβέρνηση κρίνει ότι πρέπει να «περάσει». Η μέχρι τώρα πρακτική έχει δείξει ότι εκτελεστική εξουσία είναι ουσιαστικά ο πρωθυπουργός και η νομοθετική εξουσία είναι «εκτελεστική» της εκτελεστικής, δηλαδή και η νομοθετική εξουσία είναι ουσιαστικά ο πρωθυπουργός. Η συγκέντρωση επομένως δύο εξουσιών σε ορισμένα μόνο πρόσωπα (στο κυβερνών κόμμα που πλειοψηφεί και στη Βουλή), τους δίνει μεγάλη δύναμη, με κίνδυνο την κατάχρησή της. Ο κίνδυνος αυτός μειώνεται όταν στην εξουσία δεν βρίσκεται μονοκομματική κυβέρνηση. Κυβερνήσεις συνασπισμού είναι κατά κανόνα λιγότερο αυταρχικές και περισσότερο δημοκρατικές.

Οι κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες νομοθετούν συχνά με υπολογιστικά, κυρίως κομματικά κριτήρια, σκεπτόμενες τις επόμενες εκλογές. Επιπλέον, συχνά η κυβέρνηση υποκύπτει σε πιέσεις ενδιαφερόμενων ομάδων συμφερόντων (πχ συνδικαλιστικών), λαμβάνοντας έτσι μέτρα που ωφελούν βραχυπρόθεσμα κάποιες κατηγορίες πολιτών, αλλά αντίκεινται στο γενικό συμφέρον. Ως αντίδοτο στην υπέρμετρη συγκέντρωση εξουσίας στην κυβερνητική πλειοψηφία λειτουργεί ο έλεγχος από τον δικαστή της συνταγματικότητας των νόμων, εξισορροπώντας την

κατανομή της εξουσίας (checks and balances). Αλλά ακόμα κι αν η νομοθετική εξουσία παραβιάσει εκ παραδρομής συνταγματικές διατάξεις, εναπόκειται στον δικαστή να αποκαταστήσει τη συνταγματική νομιμότητα. Θα μπορούσε λοιπόν μια πλειοψηφία της Βουλής να ερμηνεύει το Σύνταγμα σύμφωνα με το κομματικό της συμφέρον, να περιορίζει τα δικαιώματα που απορρέουν από το Σύνταγμα και να περιστέλλει τις λαϊκές ελευθερίες, μεταβάλλοντας έτσι το κράτος δικαίου σε κράτος αυθαιρεσίας.

Επιπλέον, ο δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας καθιερώθηκε ιδίως για την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Καθημερινά παράγεται πληθώρα νόμων, ενίοτε βιαστικά, χωρίς επαρκή μελέτη ψήφιση νόμων, ενώ το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τον συνήθη όγκο εργασίας των υπεύθυνων, οδηγεί σε λάθη, ο αρνητικός αντίκτυπος των οποίων μετριάζεται με τον δικαστικό έλεγχο.

Στην Ελλάδα, δεν υπήρχαν έως τώρα αισθητές επεμβάσεις στο έργο της νομοθετικής εξουσίας από την πλευρά της δικαστικής, τουλάχιστον με ιδεολογικοπολιτικό υπόβαθρο, όπως στις ΗΠΑ. Η νομολογία μας αναγνωρίζει στον νομοθέτη μεγαλύτερο πεδίο ρυθμιστικών επεμβάσεων, όταν θίγεται η προσωπική ελευθερία, ενώ το πεδίο αυτό στενεύει όταν πρόκειται για ιδιωτικά δικαιώματα οικονομικής φύσης, που θεωρούνται άξια μεγαλύτερης συνταγματικής προστασίας.

Ωστόσο, κατά την άποψη του Σκουρή⁷¹, ο νομοθέτης στη χώρα μας δεν έχει αθετήσει τις συνταγματικές του υποχρεώσεις. Φυσικά, είναι αναμενόμενο ότι λόγω του όγκου της νομοθετικής παραγωγής γίνονται απροσεξίες και ίσως προκύπτουν κανόνες δικαίου με αμφίβολη συνταγματικότητα. Ωστόσο η παρεμπίπτουσα δικαστική έρευνα της συνταγματικότητας ίσως δεν αποτελεί το πιο πρόσφορο μέτρο για την αποκατάσταση της συνταγματικής τάξης. Παραβλέπει το άρθρο 93 παρ. 4 το γεγονός ότι η Βουλή, το μόνο άμεσα εκλεγμένο όργανο της νομοθετικής λειτουργίας, έχει επίγνωση του σεβασμού που οφείλει στο Σύνταγμα. Ο συντακτικός νομοθέτης λοιπόν αδιαφόρησε για τη συνταγματική συνείδηση των νομοθετικών οργάνων, μολονότι η Βουλή είναι ο κύριος μοχλός έκφρασης της λαϊκής κυριαρχίας.

Εκτός αυτού, το άρθρο 93 παρ. 4 έχει δυσάρεστες συνέπειες και για τους δικαστές. Αρχικά, ο δικαστής δεν είναι απαραίτητα έτοιμος να χειρισθεί το ζήτημα της

⁷¹B. Σκουρής, Συστήματα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, Το Σ. 1982, σελ. 537 επ.

αντισυνταγματικότητας των πράξεων της νομοθετικής λειτουργίας. Το Σύνταγμα του 1975 ψηφίσθηκε χωρίς να έχει προηγηθεί ευρεία επιστημονική συζήτηση και ενημέρωση, προκειμένου να αποκατασταθεί άμεσα η δημοκρατική νομιμότητα. Ακόμη, πρακτικά, η ένσταση αντισυνταγματικότητας όταν προβάλλεται από διαδίκους, καθυστερεί την πρόοδο της δίκης και την επίλυση της διαφοράς, συχνά αδικαιολόγητα. Τέλος, υπάρχει ο κίνδυνος έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων, αφού δεν υπάρχουν οι προϋποθέσεις για οριστική επίλυση του ζητήματος αντισυνταγματικότητας. Και, ενώ ο συνταγματικός νομοθέτης έχει μεριμνήσει για την περίπτωση αντιφατικών αποφάσεων των δύο ανώτατων δικαστηρίων – περίπτωση σπάνια – δεν έχει μεριμνήσει για την αποφυγή αντιφατικών αποφάσεων στις πολύ συχνότερες περιπτώσεις του άρθρου 93 παρ. 4. Δίνει έτσι την εντύπωση ότι μερίμνησε για την εξαίρεση και λησμόνησε τον κανόνα.

Λύση στα προβλήματα αυτά δεν υπάρχει, καθώς προσκρούει στο άρθρο 93 παρ. 4 του Συντάγματος που έχει τόσο αυστηρή και σαφή διατύπωση ώστε δεν επιδέχεται αξιολογες παρεκκλίσεις. Εφόσον το Σύνταγμα επιβάλλει στους δικαστές τον πλήρη έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, μόνο το ίδιο το Σύνταγμα μπορεί να επανορθώσει την κατάσταση, εισάγοντας εξαιρέσεις. Ωστόσο τα μειονεκτήματα του παρεμπόδιοντος δικαστικού ελέγχου θα μειώνονταν σημαντικά με την ίδρυση ενός δικαιοδοτικού σώματος, επιφορτισμένου με την επίλυση του ζητήματος της συνταγματικότητας και με αποφάσεις με δεσμευτική ισχύ *erga omnes*.

Εδώ θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι, ενώ τα ευρωπαϊκά κράτη έχουν προσχωρήσει στην ιδέα ενός συνταγματικού δικαστηρίου, το αμερικανικό δίκαιο συμβαδίζει με το ελληνικό όσον αφορά στην αναγνώριση του πλήρους δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας. Η διαφορά ωστόσο μεταξύ των δύο συστημάτων έγκειται στην αρχή του *stare decisis*, δηλαδή τα κατώτερα δικαστήρια δεσμεύονται από τις αποφάσεις των ανώτερων δικαστηρίων, ιδίως δε του Ανώτατου Δικαστηρίου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι συνταγματικές ελευθερίες και τα δικαιώματα είναι κατοχυρωμένα σήμερα με αδιαμφισβήτητο τρόπο, ωστόσο πρακτικά παραβιάζονται σε καθημερινό επίπεδο. Το σύστημα ελέγχου συνταγματικότητας που ισχύει στη χώρα πάσχει από θέμα αμεσότητας, ποιότητας, αποτελεσματικότητας και κύρους. Με την αναθεώρηση του Συντάγματος δίνεται η ευκαιρία να επέλθουν κάποιες ουσιώδεις αλλαγές που θα διασφαλίσουν στο μέγιστο βαθμό όχι μόνο τους πολίτες αλλά και το δημοκρατικό πολίτευμα εν γένει.

Ιδανική θα ήταν μία λύση στην οποία διατηρούνται τα θετικά στοιχεία του διάχυτου ελέγχου, ο οποίος δίνει τη δυνατότητα και πάλι σε όλα τα δικαστήρια να μπορούν να πραγματοποιούν έλεγχο συνταγματικότητας, αλλά προστίθεται και ένα ακόμη εχέγγυο προστασίας, δηλαδή το Συνταγματικό Δικαστήριο, επιφορτισμένο και με τη δυνατότητα ακύρωσης ενός αντισυνταγματικού νόμου. Περισσότερο οικείο ωστόσο στην ελληνική έννομη τάξη, και πιο εφαρμόσιμο είναι να δοθούν αρμοδιότητες συνταγματικού δικαστηρίου στο ήδη υπάρχον ανώτατο δικαστήριο της χώρας, το ΑΕΔ. Με την ύπαρξη ενός ισχυρά νομιμοποιημένου ανώτατου οργάνου με την αρμοδιότητα να ακυρώνει νόμους, δημιουργείται ένα ισχυρό θεσμικό αντίβαρο στη δημοκρατική λειτουργία του πολιτεύματος. Αυτός άλλωστε είναι και ο τελικός στόχος.

ΠΗΓΕΣ

Ιστοσελίδες

http://elawyer.blogspot.gr/2006/06/blog-post_115160882111182650.html Βασίλης Σωτηρόπουλος, Γιατί χρειαζόμαστε Συνταγματικό Δικαστήριο, 29 Ιουνίου 2006

http://elawyer.blogspot.gr/2012/11/blog-post_14.html Βασίλης Σωτηρόπουλος, Για ένα Συνταγματικό Δικαστήριο, 14 Νοεμβρίου 2012

http://www.huffingtonpost.gr/konstantia-natsiou/-_10833_b_15624196.html
Κωνσταντία Νάτσιου, Η ουτοπική δύναμη του Συνταγματικού Δικαστηρίου, 29 Μαρτίου 2017

<http://nomosphysis.org.gr/10888/o-elegxos-tis-suntagmatikotitas-ton-nomon-kai-to-arthro-100-par-5-tou-suntagmatos-dikononiki-organosii-periorismos-tou-diaxutou-elegxou/> Κατερίνα Σακελλαροπούλου, Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος. Δικονομική οργάνωση ή περιορισμός του διάχυτου ελέγχου; 4 Ιουνίου 2007

Βιβλιογραφία

Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Αναθεωρημένη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2008

Χ. Βερναρδάκης, Α. Δημητρόπουλος, Κ. Ζώρας, Γ. Κατρούγκαλος, Η. Νικολόπουλος, Κ. Χρυσόγονος, Πρόταση για τη Συνταγματική αναθεώρηση, 2017

Πρόδρομος Δ. Δαγτόγλου, Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, Πέμπτη Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2011

Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, Μέρος Α΄ Γενική Συνταγματική Θεωρία, Β΄ Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2011

Βελισσάριος Καρακώστας, επιμέλεια Ευαγγελία Μπαλογιάννη, Θέματα θεωρίας και πράξης του Δημοσίου Δικαίου – Παράλληλοι νομικοί προβληματισμοί, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005

ΒελισσάριοςΚαράκωστας, Επ. Πρόεδρος Εφετών Δ.Δ., Σύμβουλος ΑΣΕΠ, Επεξεργασία της νομολογίας – Εύα Γαλάνη, Το Σύνταγμα – Ερμηνευτικά σχόλια – Νομολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006

Αντώνης Μανιτάκης, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο Τόμος Ι, Θεμελιώδεις Έννοιες, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004

Κώστας Γ. Μαυριάς, Συνταγματικό Δίκαιο, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, 5^η έκδοση, Αθήνα 2014

Αντώνης Μ. Παντελής, Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, 3^η Έκδοση, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2016

Αθανάσιος Γ. Ράϊκος, Συνταγματικό Δίκαιο, Οργανωτικό μέρος, Τόμος 2^{ος}, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012

Χρ. Σγουρίτσας, Συνταγματικόν Δίκαιον, Τόμος Β, τεύχος Α΄, 1962

Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2006

Χαράλαμπος Χρυσανθάκης, Εύη Γαλάνη, Πέτρος Πανταζόπουλος, Εισηγήσεις Συνταγματικού Δικαίου – Οργάνωση του Κράτους, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ΕΣΔΑ, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007

Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Συνταγματικό Δίκαιο, Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση με τη συνδρομή Στυλιανού – Ιωάννη Γ. Κουτνατζή, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014

Περιοδικά

Β. Βασιλακάκης, Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας του αλλοδαπού δικαίου, Το Σ. 1990

Φ. Βέγλερης, Τα όρια του ελέγχου της συνταγματικότητας (ΣτΕ 105/81), Το Σ. 1981

Απόστολος Γέροντας, Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία, ΤοΣ 8/1982

Δημήτριος Γ. Ζημιανίτης, Ο παρεμπίπτων δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην πολιτική και την ποινική δίκη: χρονική οριοθέτηση, ΝοΒ 2000

Ξενοφών Ι. Κοντιάδης (επιμέλεια), Συλλογικός Τόμος – Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική Αναθεώρηση του 2001, Αποτίμηση και προτάσεις για μια νέα συνταγματική μεταρρύθμιση, 2^{ος} τόμος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2006

Αριστόβουλος Ι. Μάνεσης, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1980

Αντώνης Μανιτάκης, Ιστορικά γνωρίσματα και λογικά προαπαιτούμενα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα, ΤοΣ, Τόμος 1, 2003

Αντώνης Μανιτάκης, Οι (αυτό) δεσμεύσεις του δικαστή από τον παρεμπίπτοντα έλεγχο της (αντι) συνταγματικότητας των νόμων, Το Σ. 2006

Ιάκωβος Γ. Μαθιουδάκης, Διοικητικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων,, ΤοΣ 2/2006

Κώστας Γ. Μαυριάς, Ανώτατο Δικαστήριο των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, Απόφαση *Marburyv. Madison* (1803), Καθιέρωση του ελέγχου της συνταγματικότητας του νόμου, ΤοΣ, 1979

Γ. Παπαδημητρίου, Δικαστικοί λειτουργοί και συνταγματική πολιτική, ΤοΣ., 2/1998

Α. Παπαλάμπρου, Μερικές σκέψεις για την έννοια του «νόμου» και το πρόβλημα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, Μέρος Δεύτερο: Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων κατά το ελληνικό Σύνταγμα, Το Σ. 1988

Προκόπης Παυλόπουλος, Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ή δικαστικός έλεγχος της νομιμότητας του Συντάγματος; ΝοΒ, 1988

Γ. Πινακίδης, Η «σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία», Τεχνική του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων ή μέθοδος ερμηνείας του νόμου δια του Συντάγματος, ΤοΣ 2001

Β. Σκουρής, Συστήματα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, Το Σ. 1982

Μ. Σταθόπουλος, Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, Η δημοκρατία ανάμεσα στις συμπληγάδες αυταρχισμού ή λαϊκισμού και αριστοκρατισμού, ΝοΒ, 1989

Γ. Τασόπουλος, Ο ρόλος του δικαστή κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, αυτοπεριορισμός ή ακτιβισμός, ΤοΣ, 1998

Χ. Τσιλιώτης, Απολογισμός της υπερεκατονταετούς εφαρμογής του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων ενόψει της συζήτησης για την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα, ΤοΣ, 2006

Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΤοΣ 2/1994

Εργασία

Εργασία στο μάθημα «Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου», Θέμα: «Ο Έλεγχος της Συνταγματικότητας των Νόμων», Επιμέλεια Ελένη Ι. Καπράλου, Διδάσκων καθηγητής Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, ΕΚΠΑ, Τμήμα Νομικής, Ακαδημαϊκό Έτος 2007-2008

Νομοθεσία

Αστικός Κώδικας

Βασικός Νόμος για την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας

Ισπανικό Σύνταγμα

Κανονισμός της Βουλής

Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας

Υπαλληλικός Κώδικας

N. 345/1976

N. 247/1997

π.δ. 18/1989

Σύνταγμα της Γαλλίας

Σύνταγμα της Ελλάδας

Σύνταγμα της Ιταλικής Δημοκρατίας

Νομολογία

ΑΕΔ 161/1983

ΑΕΔ 4/1988

ΑΠ 198/1847

ΑΠ 23/1897

Ολ.ΑΠ 1476/2004

Γνωμοδότηση Ολ.ΣτΕ 262/2003

Γνωμοδότηση Ολ. ΣτΕ 126/2006

Ολ. ΣτΕ 1497/1967

Ολ. ΣτΕ 1498/1967

Ολ. ΣτΕ 2102/67

Ολ. ΣτΕ 527/2003

Ολ. ΣτΕ 992/2004

Ολ. ΣτΕ 3189/2006

ΣτΕ 1/1929

ΣτΕ 2905-09/2003